

เรื่องเที่ยวไทรโยค

คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

พระโอรสธิดาในจอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ร่วมพระทัยกันให้พิมพ์ขึ้นเป็นมิตรพลี

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

ระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านเรศรฐสุริยลักษณ์

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๗

เรื่องเที่ยวไทรโยค

คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

พระโอรสธิดาในจอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

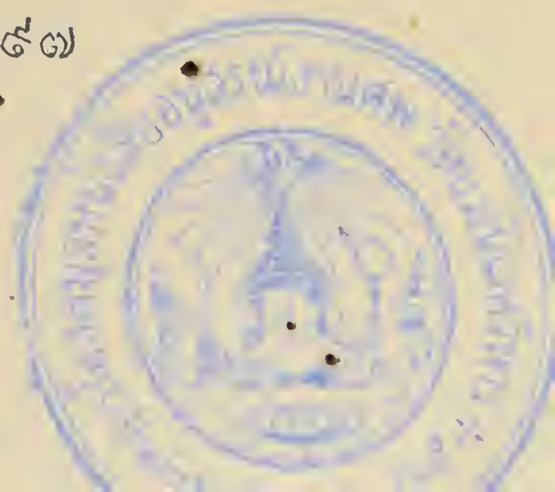
ร่วมพระทัยกันให้พิมพ์ขึ้นเป็นมิตรพลี

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๗

คำนำ

พลตรี พระยาอานุภาพไตรภพมาแจ้งความณหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรว่า พระโอรสธิดาในจอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์-วรเดช ซึ่งเป็นเจ้าภาพงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์ มีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกสักเรื่องหนึ่ง หนังสือที่จะพิมพ์แจกนั้น ทรงชอบเรื่องเที่ยวไทรโยค ซึ่งสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุขเสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ กรมศิลปากรไม่ขัดข้องยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามพระประสงค์

เหตุที่สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข จะ เสด็จ ประพาสไทรโยคคราวนี้ เนื่องจากกรมทหารราบที่ ๔ ซึ่งพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษอยู่นั้น ได้รับรางวัลในการยิงเป้าในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ จึงจัดให้มีงานฉลองโล่ที่ได้รับเป็นรางวัลขึ้นที่จังหวัดราชบุรี พระองค์จึงเสด็จไปประทับเป็นประธานในงานนั้น และทรงบำเพ็ญพระกุศลในอภิลักขิตสมัยตรงกับวันประสูติด้วย

ครั้นเสร็จการฉลองโล่ครั้งนั้นแล้ว สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข ได้เสด็จขึ้นไปตรวจทหารที่เมืองกาญจนบุรี แล้วเลยเสด็จประพาสทางลำน้ำน้อยขึ้นไปจนถึงเมืองไทรโยค ได้โปรด

ให้เรือเอก หลวงสุนาวินวิวัฒน์ (เหลี่ยง สุนาวิน) จดรายวันการเสด็จประพาส แล้วทรงตรวจแก้เก็บฉบับไว้ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ จึงได้ประทานต้นฉบับให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร

ต้นฉบับเรื่องเที่ยวไทรโยคนี้ คงเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เรื่อยมาจนกระทั่ง สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข ทิวงคต พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครบสัตตมวารพระศพสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ในการพิมพ์คราวนั้นนับว่าเป็นการพิมพ์ครั้งแรก

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญเพื่อทรงอุทิศผลให้แก่ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์ และโปรดให้พิมพ์หนังสือแจกเป็นวิทยาทาน ขอผลแห่งบุญกุศลทั้งปวงนั้น จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยอิฐวิบุลมนุญผลแก่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์ ผู้ทรงล่วงลับไปตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๗

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์

ประสูติ พ.ศ. ๒๔๕๘ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๔๙๗

สารบาญ

หน้า

เริ่มต้นเดินทางกลับตั้งแต่วันนี้

การฉลองโล่ และฉลองวันประสูติ

วันอังคารที่ ๑๐ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่ ขึ้นสิบสามค่ำ) เวลา ๗.๑๕ น. เสด็จออกจากวังบูรพาภิรมย์ พร้อมด้วยเจ้านายและผู้ตามเสด็จ เชิญโล่หลวงโดยรถยนต์พระที่นั่ง ไปประทับเรือกลไฟที่ท่ากรมทหารบกราบที่ ๑๑ (ท่าพระจันทร์) ข้ามฟากไปยังสถานีรถไฟบางกอกน้อย มีข้าราชการในกระทรวงทหารเรือ, ทหารบก และกรมรถไฟบางคนมาส่งเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นประทับรถไฟ เวลา ๘.๐๐ น. รถไฟเคลื่อนออกจากสถานีบางกอกน้อย เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงสถานีจังหวัดราชบุรี มีกองทหารพร้อมทั้งข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนในจังหวัดราชบุรีมารับเสด็จ แล้วเสด็จขึ้น ขึ้นรถยนต์ไปที่ประทับแรมที่แพของกองพลทหารบกที่ ๔ ตรงหน้าตำหนักผู้บัญชาการกองพล

เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จจากแพที่ประทับไปยังปะรำ มีพระสงฆ์ ๑๐ รูปมาสวดพระพุทธมนต์ในการฉลองโล่ ทรงถวายพัดและย่ามแก่พระราชาคณะและผ้าไตรแก่พระสงฆ์ทุกองค์ ในระหว่างพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประทานแหนบที่ระลึกในการฉลองโล่และของส่วนพระองค์แก่ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน กับประ

ทานของรางวัลแก่ผู้ที่แข่งขันยิงเป้าด้วย เวลา ๒๐.๓๐ น. เสด็จกลับยังแพที่ประทับแรม

วันพุธที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าเสด็จจากแพที่ประทับไปประทับยังปะรำ ทรงบาตรพระสงฆ์ ๖๓ รูปเท่าพระชันษาในงานฉลองวันประสูติวันนี้ แล้วทรงถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่เจริญพระพุทธมนต์ในการฉลองโล่ เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๑๘.๓๕ น. เสด็จจากแพที่ประทับไปรับเจ้านายและข้าราชการที่เชิญมาจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟพิเศษที่ออกจากกรุงเทพ ฯ แต่เวลา ๑๖.๐๐ น. แล้วประทานแหนบโล่และหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องตำนานเกณฑ์ทหารกับเรื่องตำนานกรมทหารบกราบที่ ๔ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์สำหรับแจกในงานครั้งนี้ แก่บรรดาเจ้านายและข้าราชการที่เชิญมาจากกรุงเทพ ฯ เพื่อเลี้ยงอาหารเย็น เวลา ๑๙.๓๐ น. เสวยอาหารเย็นพร้อมด้วยเจ้านายและข้าราชการ แล้วทอดพระเนตรละครพูดเรื่อง "น้ำใจทหาร" ซึ่งคณะนายทหารกองพลที่ ๔ ราชบุรีเล่นถวาย เวลา ๓.๒๐ น. ละครเลิกแล้ว เสด็จไปส่งเจ้านายที่เชิญมาจากกรุงเทพ ฯ กลับโดยรถไฟพิเศษ

วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาบ่ายเสด็จตรวจการฝึกซ้อมทหารและสถานที่ทำงานต่าง ๆ ของกรมทหารบกราบที่ ๔ แล้วเสด็จขึ้นทรงม้าไปยังสนามนอกโรงทหาร มีการตรวจ

พลสวนสนามทหารในกองพลทหารบกที่ ๔ ต่อไปจนเสร็จแล้วเสด็จกลับ เวลาค่ำพระสินธุชลสงคราม (เผื่อน ณ บางช้าง) จัดละครรำมาเล่นถวาย เวลา ๒๒.๐๐ น. ละครเลิก เป็นหมดเขตวันฉลองการประสูติและการฉลองโล่หลวง

การเสด็จประพาสไทรโยค

วันศุกร์ที่ ๑๓ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่แรมค่ำหนึ่ง) เวลา ๕.๔๕ น. เสด็จจากกองพลทหารบกที่ ๔ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปประทับรถไฟ ที่สถานีมีกองทหารพร้อมทั้งข้าราชการฝ่ายพลเรือนมาส่งเสด็จ เวลา ๖.๒๕ น. รถไฟออกจากสถานีราชบุรี เวลา ๗.๓๕ น. ถึงสถานีบ้านโป่ง เสด็จจากรถไฟทรงพระดำเนินไปบ้านนายเฮง กัทลีนข้าในกรม เพื่อเป็นเกียรติยศในการตัดจุกบุตรี เมื่อเสร็จการแล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งหย่งใจถูก (๒) เรือพระที่นั่งรองหยอดนัยนาเป็นเรือเจ้านายผู้หญิง (๓) เรือมหาดเล็ก (๔) เรือข้าหลวง (๕) เรือเครื่อง (๖) เรือนายทหารเรือ (๗) เรือครัวทหารเรือ (๘) เรือแพทย์ทหารเรือ นอกนั้นมีเรือยนต์ ๒ ลำ เรือคอนโดเล่อ (ส่วนพระองค์) ๑ เรือพาย, เรือครุฑ, และเรือนก รวม ๕ ลำ รวมเรือในกระบวนส่วนพระองค์และทหารเรือ ๑๖ ลำ ชาย ๑๒๕ คน หญิง ๓๒ คน เรือในกระบวนหม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ ผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ เรือยนต์ ๑

ลำ, เรือแจว ๘ ลำ, เรือพาย ๒ ลำ, รวม ๑๑ ลำ ชาย ๑๔๖ คน หญิง ๑๕ คน นอกจากกระบวนเรือเสด็จแล้ว ยังมีเรือสมทบในกระบวน คือกระบวนเจ้าจอมมารดาทับทิม เรือแจว ๒ ลำ ชาย ๒๔ คน หญิง ๑๕ คน กระบวนคุณท้าวนารี (แจ่ม ไกรฤกษ์) เรือแจว ๑ ลำ ชาย ๕ คน หญิง ๙ คน กระบวนเรือพระยาโชฎึก ฯ เรือยนต์ ๑, เรือแจว ๑, เรือพาย ๑, รวม ๓ ลำ ชาย ๑๒ คน หญิง ๑๐ คน รวมเรือทั้งหมดที่ออกจากบ้านโป่งไป ๓๓ ลำ ชาย ๓๑๒ คน หญิง ๗๑ คน ในการที่จะออกจากบ้านโป่งไปยังจังหวัดกาญจนบุรีนี้ อำมาตย์โท พระศรีมหาเกษตร์ ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี ได้จัดหาเรือยนต์มาช่วยจูงเรือไปบ้าง การเดินทางจากบ้านโป่งไปกาญจนบุรีจึงเป็นการเดินทางด้วยเรือจูง

เวลา ๘.๓๐ น. ออกจากบ้านโป่ง โดยเรือยนต์จูงไปตามลำน้ำแม่กลอง เวลา ๑๓.๓๐ น. จอดที่ประทับแรม ตรงหน้าที่ว่าการอำเภอท่ามะกา ตำบลหวายเหนียว ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดทรายใหญ่ มีผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรีและกรมการอำเภอท่ามะกามารับเสด็จ ประทานของแจกข้าราชการ เวลาค่ำนายอำเภอได้จัดการตั้งร้านของรับประทานต่าง ๆ เลี้ยง แล้วมีละครรำเล่นถวาย ส่วนทางฝั่งขวามีโคมไฟราย และมีการลอยกระทงด้วย จนเวลา ๒๒ นาฬิกาเศษ จึงเลิก ปรอทอากาศวันนี้ร้อนที่สุด ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๕ ฟ.

วันเสาร์ที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนตื่นหมด แล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๔๐ น. ปรอท ๗๖ ฟ. โปรดให้เคลื่อนกระบวนเรือออกเพื่อลองทอดพระเนตรการแจวและการถ่อเรือ เมื่อเรือพระที่นั่งเคลื่อนออกมีนักเรียนมาตั้งแถวส่งเสด็จที่หาดทราย พอถ่อและแจวมาได้ ๔๕ นาที เรือยนต์มาจูงเดินทางต่อไป เวลา ๘.๐๐ น. ถึงบ้านท่ากระทุ่มน้อย ทางฝั่งขวามีวัด ชื่อวัดท่ากระทุ่มน้อย เวลา ๘.๒๘ น. ถึงตำบลท่าเรือพระแท่นเป็นทางที่น้ำตื้นและร่องน้ำคดเคี้ยว บางครั้งต้องใช้ถ่อช่วยกำลังเรือยนต์บ้าง เวลา ๘.๕๒ น. โปรดให้จอดเรือทั้งหมดที่ตรงหน้าศาลเจ้าตำบลท่าเรือพระแท่นทางฝั่งซ้าย เพื่อให้คนรับประทานอาหารและพักผ่อน เวลา ๑๐.๑๘ น. ออกเรือเดินทางต่อไป พอเดินทางมาได้หน่อยหนึ่งเรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะกลางน้ำมีหาดทรายเป็นโขดอยู่ จากท่าเรือพระแท่นมาก็ถึงตำบลท่าศาละ เวลา ๑๐.๔๐ น. ถึงตำบลแสนตอมีวัด ๆ หนึ่ง ตำบลนี้มีที่ตื้นและหาดทรายหลายแห่ง พอถึงที่แคบและตื้น มีราษฎรซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองจัดมาคอยช่วยเข็นพยุงเรือ และมีราษฎรนำของมาถวายประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้แก่ผู้ถวายของทั่วกัน เวลา ๑๑.๓๐ น. ถึงตำบลหัวพง ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงตำบลท่าตะคร้อ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๕ ฟ. ถึงตำบลท่ากระทุ่มใหญ่ ทางฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่เรียกว่าหาด

ท่ากระทุ่มใหญ่ เวลา ๑๒.๑๒ น. เรือยนต์ที่จูงเรือพระที่นั่งมาเครื่องเดินไม่สะดวก เรือที่นั่งต้องถ่อล่วงหน้าไปก่อนให้เรือยนต์แก้เครื่อง เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงตำบลท่าแค เวลา ๑๒.๕๒ น. ถึงตำบลวังศาลาเป็นที่เวิ้งใหญ่ และมีหาดทั้งสองฟากแม่น้ำแต่อยู่เยื้องกันเล็กน้อย เวลา ๑๓.๐๐ น. เรือยนต์ได้มาจูงเรือพระที่นั่งต่อไป เวลา ๑๓.๑๓ น. ถึงตำบลบ้านส้มเขียวทางฝั่งซ้ายมีหาดกรวดใหญ่ เวลา ๑๓.๒๖ น. ถึงบ้านซุกมะตูม เหนือบ้านไปหน่อยมีเกาะอยู่กลางน้ำเป็นเกาะทรายเล็กมีต้นตะไคร้ขึ้นอยู่ เกาะนี้ตามแผนที่ ๆ เขียนใหญ่มาก เวลา ๑๔.๐๐ น. ถึงตำบลสำรอง ทางฝ่ายขวามีบ้านคนมากกว่าทางฝั่งซ้าย มีลำคลองกั้นเป็นเขตระหว่างอำเภอท่ามะกากับอำเภอวังขนายซึ่งต่อกัน คือเป็นเขตระหว่างจังหวัดราชบุรีและจังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๑๔.๑๒ น. ถึงตำบลดอกละออมมีเกาะและหาดทรายใหญ่ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งขวา บางคราวต้องใช้ถ่อช่วยค้ำบ้างเพราะน้ำตื้นและทางช่องแคบมีราษฎรซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองจัดมาช่วยเข็นเรือบ้าง แต่ที่ตื้นไม่ยาวนัก เรือเดินเพียง ๕ นาทีก็พ้น เวลา ๑๔.๓๐ น. ถึงวัดต้นลำไยอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๕ น. ถึงตำบลบ้านใหม่ ตำบลนี้ตื้นถึงกับต้องใช้ถ่อช่วยกำลังเรือยนต์บางคราว เวลา ๑๕.๔๐ น. ถึงตำบลวังขนายเป็นที่ประทับแรม ซึ่งทางบ้านเมืองได้จัดไว้รับเสด็จอยู่ทางฝั่งขวาเป็นหาดกรวดใหญ่ เรือพระที่นั่ง

เทียบท่าเสร็จ เวลา ๑๗.๔๐ น. เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ประทานของแก่ข้าราชการจังหวัดกาญจนบุรี และกรมการอำเภอวังขนายกับผู้ที่ไปในหน้าที่ราชการ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำแตรวงซึ่งกองพลทหารบกที่ ๔ จัดตามมา ได้บรรเลงเพลง เวลา ๒๐.๓๐ น. เป่าแตรให้ทหารนอน ปรอทอากาศวันนี้ร้อนที่สุด ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

วันอาทิตย์ที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๐๐ น. ปลุกคน เวลา ๖.๐๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. เตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๘ น. เรือยนต์พ่วงเรือเดินทางออกจากตำบลวังขนาย เวลา ๗.๐๑ น. ถึงที่ว่าการอำเภอวังขนายตั้งอยู่ที่ตำบลท่าม่วงทางฝ่ายซ้าย เวลา ๗.๑๒ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลท่าม่วงทางฝ่ายซ้าย ๗.๓๐ น. เสด็จขึ้นประพาสตลาดท่าม่วง และพื้นที่ในบริเวณตำบลท่าม่วง แล้วเสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง มีราษฎรตำบลท่าม่วงนำของมาถวายเป็นของพื้นที่โดยมากเป็นยาสูบ เพราะหลังตำบลนี้เป็นไร่ยาสูบโดยมาก เป็นสินค้าสำคัญของตำบลนี้ แต่บัดนี้ร่วงโรยลงไปบ้าง โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้แก่ผู้ถวายของทั่วกัน เวลา ๙.๐๖ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลท่าม่วงเรือยนต์พ่วงเดินทางต่อไป เวลา ๙.๒๖ น. ถึงตำบลจุกกะพี้ ที่นี่เรือต้องเดินทางร่องริมฝั่งซ้ายเพราะมีเกาะทรายอยู่กลางน้ำ และทางฝั่งขวาน้ำตื้น ถัดจากตำบลจุกกะพี้ไปคุ้งหนึ่งถึงท่าม่วงชุม ตำบลนี้มีหาดทรายทั้ง

สองฟากแม่น้ำ อยู่เยื้องกัน ร่องทางน้ำคดเคี้ยวและตื้น ทางฝั่งขวามีโรงเก็บหญ้าของกองผสมสัตว์ทหารบกอยู่หนึ่งโรง เวลา ๑๐.๐๔ น. ถึงตำบลหัวกรวด มีหาดกรวดใหญ่ทั้งสองฟากแม่น้ำแต่อยู่เยื้องกัน ร่องทางเรือเดินแคบและบางแห่งตื้น แต่ทางบ้านเมืองได้มาคุ้ยกรวดไว้เป็นร่องทางเรือเดินแล้วเรือจึงไม่ติด ถึงกระนั้นบางคราวก็ต้องถ่อช่วยกำลังเรือยนต์ เพราะน้ำเชี่ยวแรงขึ้นกว่าทุกแห่งที่ผ่านมาแล้ว เวลา ๑๐.๔๕ น. ถึงบ้านดอนคา ที่ตำบลนี้ทางเรือเดินแคบและน้ำก็เชี่ยวอยู่อย่างตำบลหัวกรวด เวลา ๑๑.๐๐ น. ถึงท่าศาลเจ้า ถัดจากท่าศาลเจ้าขึ้นไปหน่อยเรียกกันว่าบ้านดอนขี้เหล็ก เวลา ๑๑.๒๕ น. ถึงบ้านถ้ำ เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลบ้านถ้ำ ทางฝั่งขวาของแม่น้ำตรงหน้าวัดอินทารามคูหา หลังวัดเข้าไปมีถ้ำอยู่บนเขาถ้ำหนึ่ง ในถ้ำมีพระพุทธรูปปูนหน้าตักประมาณ ๔ ศอกหนึ่งองค์ นอกนั้นมีพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ มีพระจีนอาศัยอยู่ในถ้ำองค์หนึ่ง เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าเสร็จแล้วเจ้านายได้เสด็จขึ้นไปประพาสถ้ำ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๙ ฟ. เวลา ๑๒.๔๐ น. ออกเรือพระที่นั่งจากบ้านถ้ำ จากตำบลนี้ขึ้นไปจนถึงจังหวัดกาญจนบุรีน้ำไหลเชี่ยวแรง ผ่านจากบ้านถ้ำไปถึงวัดท่าล้ออยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ ต่อจากนั้นขึ้นไปก็ถึงวัดรำแพนอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่ แต่เรียกกันว่าหาดบ้านทอง เวลา ๑๓.๔๕ น. ถึงตำบลวังหิน ทางฝั่งขวามีพวกจีนมาตั้งทำปูนอยู่หลายแห่ง ใช้หินที่

เขาวังหินหลังบ้านนั้นเข้าไป เขาวังหินนี้เป็นเขาเทือกเดียวกับเขาบ้านถ้ำติดต่อไปจนถึงเขาตกน้ำในลำแม่น้ำแควน้อยนั้นเอง ทางเรือในตำบลนี้คดเคี้ยวมีโขดทรายและหาดทรายหลายแห่ง ทางฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่อีกหนึ่งหาด เมื่อเรือพระที่นั่งผ่านมีราษฎรมาคอยเข็นเรือด้วย เวลา ๑๔.๐๖ น. พ้นเขตวังหินเป็นเขตแดนอำเภอวังขนายติดต่อกับอำเภอเมืองจังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๑๔.๒๕ น. ถึงบ้านไร่ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวด เวลา ๑๔.๔๘ น. ถึงตำบลชุกกะโดน ตำบลนี้น้ำเชี่ยวช่องทางเรือเดินคดเคี้ยว บางแห่งมีเกาะบางแห่งเป็นหาดทราย บางคราวเรือต้องเดินเลียบฝั่งไปในทางที่ทางบ้านเมืองได้กรุยไม้และตัดต้นตะไคร้น้ำที่จะกีดขวางแก่ทางเรือเดิน และมีราษฎรมาคอยช่วยเข็นเรือบางแห่งด้วย เวลา ๑๕.๑๐ น. ถึงจังหวัดกาญจนบุรี เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หน้ากรมทหารบกม้าราชบุรีซึ่งกรมทหารบกม้าราชบุรีทำไว้รับเสด็จ มีกองทหารรวมทั้งข้าราชการฝ่ายพลเรือนในจังหวัดกาญจนบุรีมารับเสด็จเมื่อเรือพระที่นั่งถึง เวลา ๑๗.๒๐ น. เสด็จลงเรือพระที่นั่งคอนโดเล่อขึ้นไปตามลำแม่น้ำแควใหญ่ทางบนและลำแม่น้ำแควน้อย เพื่อทรงประพาสภูมิลำเนา เวลา ๑๘.๓๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มีราษฎรนำปลาที่จับมาได้มาถวาย ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลาค่ำคณะนายทหารบกม้าราชบุรี มีนายร้อยตรีเจน บุรานนท์ เป็นหัวหน้า

เล่นกลถวายทอดพระเนตร เวลา ๒๒.๐๐ น. เลิก วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๘ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

วันจันทร์ที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ คงประทับแรมที่จังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๗.๑๘ น. เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่งไปตรวจการฝึกหัดและสถานที่ต่าง ๆ ในบริเวณกรมทหารบกม้าราชบุรี แล้วเสด็จไปยังวัดไชยชุมพลชนะสงคราม มีพระวิสุทธิรังษีซึ่งเป็นพระราชาคณะและเจ้าคณะในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นเจ้าอาวาส พอเสด็จไปประทับที่วัดพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย ต่อจากนั้นเสด็จไปทอดพระเนตรศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรีและสถานที่ต่าง ๆ แล้วเสด็จไปประพาสตลาดและวัดเทวสังฆาราม ในวัดนี้มีโรงเรียนรัฐบาล มีนักเรียนประมาณ ๑๐๐ เศษ เมื่อเสร็จการประพาสแล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มีผู้ใหญ่บ้านนำปลาสดมาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลา ๑๒.๑๐ น. นายร้อยเอก ขุนแก้วกำแหง นำนางเก้งที่ไปยิงมาได้มาถวายหนึ่งตัว เวลา ๑๒.๕๐ น. โปรดเกล้า ฯ ประทานโอกาสให้คุณหญิงสุรินทรฦๅไชยภรรยาผู้ว่าราชการจังหวัดเฝ้า เวลา ๑๖.๔๘ น. เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง มีพวกพ่อค้าและราษฎรนำเนื้อสุกร อ้อยและของสดต่าง ๆ ทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรยุทธกีฬาซึ่งกรมทหารบกม้าราชบุรีมีถวาย มีการขี่ม้าในอาการต่าง ๆ และท่า

กายกรรมห้อยโหน พอเสร็จการกีฬาแล้ว นายพันตรีหลวงไววิธีทัพ ผู้บังคับการกรมทหารยกม้าราชบุรี นำไม้แก้วทูลเกล้า ฯ ถวายในนามของคณะนายทหารในกรมทหารยกม้า และพระยาสุรินทรฤๅไชย ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรี นำหีบบุหรี่ไม้แก้วทูลเกล้า ฯ ถวายในนามของข้าราชการฝ่ายพลเรือน แล้วประทานของแจกแก่นายทหาร พลทหารผู้ที่เล่นการกีฬาถวายกับข้าราชการฝ่ายพลเรือน เวลา ๑๘.๐๕ น. เสด็จกลับประทับเรือพระที่นั่ง มีผู้นำปลาสดมาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ เวลา ๒๐.๔๘ น. เสด็จขึ้นทอดพระเนตรการเล่นกลของกรมทหารยกม้า ซึ่งนายร้อยตรีเจนกับพวกเล่นถวาย เวลา ๒๒.๑๐ น. ประทานแหนบเงินแก่นายร้อยตรีเจน ผู้เล่นนอกนั้นได้ซองบุหรี่ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๘ ฟ. หนาวที่สุด ๗๘ ฟ.

จากจังหวัดกาญจนบุรีไปวังลาน

วันอังคารที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่แรม ๕ ค่ำ) เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนประจำเรือแล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๘ น. ปรอท ๗๔ ฟ. ออกเรือพระที่นั่งจากที่ประทับแรมหน้ากรมทหารยกม้าราชบุรี การเดินทางตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปคงใช้แต่แจวและถ่อเท่านั้น นายร้อยเอก ขุนแก้วกำแหงเป็นผู้นำทาง เวลา ๖.๓๘ น. เข้าปากน้ำลำแม่น้ำแควน้อย เรียกว่าตำบลลูกบ้าน

ลิ้นช้าง มีราษฎรอยู่แพปากคลองนำไข่ตะพาบน้ำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ ตำบลนี้บางแห่งที่ตื้นมาก ราษฎรมาคอยช่วยเข็นเรือ ถัดจากตำบลลิ้นช้างไปเรียกว่าท่าสะแก มีจีนมาตั้งทำไร่ผักมากทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๗.๑๕ น. ถึงบ้านเขาแหลมมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีสวนมะพร้าว มีราษฎรมาตั้งทำ หลังสวนเข้าไปแลเห็นเขาแหลมเป็นเขาโดดลูกเดียว ทางเดินต้องเลียบทางฝั่งขวามากเพราะกลางน้ำเป็นที่ตื้น เวลา ๗.๒๘ น. ถึงเขาปูน มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายแลเห็นเขาปูนอยู่ริมแม่น้ำ เขานี้มีผู้ขนหินมาทำปูนมาก ส่วนทางริมแม่น้ำบางตอนมีหาดทรายอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ แต่อยู่เยื้องกัน บางแห่งก็มีตอใต้น้ำ ทางเรือเดินคดเคี้ยว เวลา ๗.๕๐ น. ถึงท่าวัดถ้ำมังกรทอง อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๗.๕๘ น. ถึงเขาตกน้ำ แลเห็นเขาอยู่ริมแม่น้ำทางฝั่งขวา เขานี้เป็นทิวยาวไปจนถึงบ้านถ้ำ เวลา ๘.๐๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าหน้ากองผสมสัตว์ทหารบก เมื่อเรือในกระบวนทั้งหมดเทียบท่าเรียบร้อยแล้วเสด็จขึ้น มีนายทหารที่กองผสมสัตว์นำเนื้อนางเก้งขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วเสด็จทอดพระเนตรกองผสมสัตว์ ภายหลังทรงพระดำเนินไปประพาสถ้ำมังกรทองซึ่งอยู่บนเขา ระยะทางประมาณ ๓๐ เส้นเศษ ในถ้ำมีพระจีนและพระพุทธรูป ทรงถวายวัตถุปัจจัยเพื่อปฏิสังขรณ์แก่วัด เวลา ๑๐.๑๕ น. เสด็จกลับถึง

รูปหมู่ถ่ายที่หน้าถ้ำมังกรทอง ตำบลเขาตกน้ำ

การเสด็จประพาสทุ่งนาคราช จากตำบลวังลาน

ท่าเรือ มีราษฎรนำของมาถวาย มีไก่ฟ้าและผักสด โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลา ๑๐.๒๐ น. เรือพระที่นั่งออกจากท่าหน้ากองผสมสัตว์เดินทางต่อไป เวลา ๑๐.๔๑ น. ถึงถึงตำบลท่าเกวียน เวลา ๑๐.๕๕ น. ถึงวังยาง เวลา ๑๑.๐๓ น. ถึงท่าด่าน ในที่นี้ทางฝั่งขวามีหมู่บ้าน และเป็นที่ของกองผสมสัตว์ทหารยกนำเอาสัตว์มาเลี้ยงในฤดูแล้ง ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๑.๑๗ น. ถึงบ้านหนองหญ้า มีหมู่บ้านทั้งสองฟากแม่น้ำ ในที่นี้ถ้าจะแลดูเขาตกน้ำ ก็จะเห็นเขาตกน้ำอยู่ทางท้ายเรือ ในตอนนี้เรือกระบวนข้างหลังเดินช้ามาก เรือพระที่นั่งต้องรอแจวเรื่อย ๆ ชั่วคราว ต่อจากบ้านหนองหญ้ามาก็ถึงซุกยายบาน มีหาดทรายใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย และหลังหาดมีบ้านคนอยู่ เวลา ๑๑.๕๘ น. ถึงบ้านเกาะสำโรง มีบ้านและแพคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำและทางฝั่งขวามีหาด เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๙๐ ฟ. เวลา ๑๒.๓๐ น. ถึงบ้านซุกยายญวน มีบ้านคนอยู่ทางฝั่งซ้าย ถัดจากบ้านไปมีหาด ส่วนทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่แต่เรียกว่าบ้านท่าอ้อ แลเห็นเขาสารภีและเขาใหญ่ตรงท้ายเรือตามลำดับจากฝั่งซ้าย ที่ตรงนี้เป็นที่น้ำเชี่ยว กว่าทุกแห่งที่ผ่านมาแล้วในวันนี้ บางตอนก็ติด เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย บางตอนมีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ เวลา ๑๒.๔๕ น. ถึงตำบลวังลาน เวลา ๑๒.๕๗ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทรายทางฝั่งขวา ระยะทางจากจังหวัดกาญจนบุรีถึงตำบล

วังลานประมาณ ๕๐๐ เส้น กินเวลาเดินทางด้วยการแจวและถ่อ ๔ ชั่วนาฬิกา ๑๔ นาที เวลา ๑๕.๐๐ น. โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายและผู้ที่จะต้องไปเก้าอี้หามล่วงหน้าไปทุ่งนาคราชก่อน เวลา ๑๕.๔๐ น. เสด็จข้ามฟากไปทางฝั่งซ้าย แล้วทรงม้าพระที่นั่งพร้อมด้วยผู้ตามเสด็จ ซึ่งกรมทหารบกม้าราชบุรีจัดม้ามาถวายไปทุ่งนาคราช เวลา ๑๖.๐๓ น. ถึงทุ่งนาคราช ตำบลทุ่งนาคราชนี้พื้นดินแดงมีป่าไม้รวกเล็กโดยมาก บางแห่งก็มีต้นเกด แลเห็นวิวงาม เพราะมีเขาเห็นอยู่ในระยะไกลพอควร โปรดให้หลวงประดิยัฐ์ฯ ถ่ายรูปวิว ระยะทางจากท่าไปถึงทุ่งนาคราชประมาณ ๗๕ เส้น เวลา ๑๗.๑๕น. เสด็จทรงม้าพระที่นั่งกลับ พอถึงกลางทางโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิยัฐ์ฯ ฉายรูปหมู่อีก เวลา๑๗.๓๒น. เสด็จถึงท่าแล้วลงประทับเรือคอนโดเล่อข้ามฟากลงประทับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำกองแตรวงของกองพลที่ ๔ บรรเลงเพลงถวาย เวลา ๒๐.๒๐ น. เสด็จขึ้นให้กรมการอำเภอจังหวัดกาญจนบุรีและราษฎรตำบลนั้นเฝ้า และมีผู้นำของถวาย ประทานของแก่กรมการอำเภอและเสมาพระรูปแก่ผู้ถวายของทั่วกัน แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๐ ฟ.

จากวังลานไปกลอนโด

วันพุธที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนแล้ว

เรือกำลังผ่านแก่งหลวง

เตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๕ น. ปรอท ๗๒ ฟ.• มีหมอกลงบ้างเล็กน้อยเป็นหมอกน้ำค้าง เรือพระที่นั่งออกจากท่าที่ประทับแรมตำบลวังลาน คงใช้นายร้อยเอกขุนแก้วกำแหงเป็นผู้นำทาง ผ่านตำบลบ้านวังล้านทั้งสองฝากแม่น้ำ เวลา ๖.๕๕ น. ถึงบ้านนางแอ่งมีบ้านและแพคนอยู่ตามฝั่งซ้าย แลเห็นเขาช่องมะทรางและช่องมะตุ่มอยู่ตรงท้ายเรือเรียงตามลำดับจากฝั่งซ้าย เขาทั้งสองนี้อยู่ทางฝั่งซ้าย ถัดจากบ้านนางแอ่งไปหน่อยมีท่าอยู่ทางฝั่งขวา เรียกว่าท่าบ้านเจ๊ก หลังเข้าไปหน่อยมีพวกจีนมาตั้งทำไร่ยาสูบ เวลา ๗.๒๕ น. ถึงบ้านแก่งหลวงมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝาก แต่ทางฝั่งขวามีบ้านและแพมาก เวลา ๗.๓๗ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ท้ายบ้านแก่งหลวงทางฝั่งขวา แล้วเสด็จขึ้นประพาสถ้ำ และทอดพระเนตรเรือกระบวนทั้งหมดขึ้นแก่ง เรือพระที่นั่งหยอดนัยนาก็เทียบส่งเจ้านายเสด็จขึ้นเหมือนกัน แก่งหลวงนี้มีช่องทางอยู่สองทาง ร่องทางฝั่งซ้ายเป็นร่องทางตรง แต่มีหินอยู่เกะกะพ้นน้ำมาก เรือใหญ่จะขึ้นไม่ได้ มีเกาะกลางน้ำเป็นเกาะหินก้อนใหญ่ ๆ ร่องทางฝั่งขวาเป็นร่องแคบคดต้องเลี้ยวถึงสองเลี้ยว มีหินใต้น้ำมากแต่ยังมีน้ำลึก เรือใหญ่ทั้งหมดต้องเดินทางร่องนี้ การขึ้นแก่งต้องใช้เชือกผูกเข้ากับต้นตะไคร้น้ำ แล้วช่วงดึงเชือกบ้างพยุงเรือบ้าง การขึ้นแก่งนี้เป็นการลำบากของการเดินทางในลำแม่น้ำน้อย เพราะนอกจากมีหินแก่งเกะกะแล้วยังน้ำเชี่ยวด้วย เวลา ๙.๕๕ น. เรือกระบวนทั้ง

หมดขึ้นแก่งแล้วกินเวลา ๒ ชั่วนาฬิกา ๑๘ นาที ระยะทางจากตำบลวังลานมาถึงแก่งหลวง ๖๐ เส้น เวลา ๑๐.๐๑ น. เสด็จทรงดำเนินถึงท่าเรือพระที่นั่งรอรับเสด็จ มีราษฎรนำของมาถวาย มีมะพร้าว ยาสูบและผักสด โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เมื่อคนรับประทานอาหารเช้าแล้ว เวลา ๑๐.๔๐ น. ออกเรือพระที่นั่งจากท่าเหนือแก่งหลวง เวลา ๑๑.๐๖ น. ถึงตำบลแก่งน้อย มีเกาะเล็ก ๆ อยู่กลางน้ำหลายเกาะ แต่เป็นทรายมีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่โดยมาก ทางเรือเดินคงไม่ลำบาก พอพ้นแก่งน้อยก็ถึงท่ากระบืออยู่ทางฝั่งขวา มีคนมาตั้งตัดไม้และมีสวนกล้วยมาก ทางฝั่งซ้ายมีหาดทายปนกรวดใหญ่เรียกว่าหาดแตง หลังหาดเข้าไปมีคนมาตั้งปลูกไร่แตง เวลา ๑๑.๒๘ น. ถึงท่าโป่งอยู่ทางฝั่งซ้าย แต่ไม่มีบ้านคน คงมีแต่ดินโป่งซึ่งนกต่าง ๆ ซอบมากิน เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๙๖ ฟ. เวลา ๑๒.๐๔ น. ถึงบ้านวังอ้ายหมูอยู่ทางฝั่งซ้ายแลเห็นเขาหัยหมีอยู่หลังบ้านเข้าไป ส่วนทางฝั่งขวามีหาดทรายปนกรวดใหญ่ เวลา ๑๒.๒๗ น. ถึงเขาป่ากงแลเห็นอยู่ริมแม่น้ำ ถัดจากเขานี้ไปในฝั่งเดียวกันเรียกว่าบ้านท่าเสลา มีคนมาตั้งตัดไม้อยู่มาก ต่อจากบ้านท่าเสลาขึ้นไปทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่เรียกว่าหาดยางฟ้าผ่า เป็นหาดทรายใหญ่โตมาก เวลา ๑๓.๒๐ น. ถึงตำบลยางเกาะ มีเกาะอยู่กลางลำน้ำและน้ำเชี่ยวจัด มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา

๑๔.๒๐ น. ถึงบ้านล่นเจ้า ทางฝั่งขวามีบ้านคนและแพคนอยู่มาก การหากินมีการตัดไม้เท่านั้น เวลา ๑๔.๕๐ น. ถึงท่านักการ เวลา ๑๕.๑๒ น. ถึงตำบลกลอนโด แม่น้ำตำบลนี้ตื้นเป็นหาดทราย ช่องทางเรือเดินเล็กและน้ำเชี่ยวจัด เวลา ๑๕.๓๐ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมทางฝั่งซ้าย ตำบลกลอนโดนี้มีบ้านคนประมาณ ๓๐ หลัง อยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ โดยมากเป็นคนไทยหากินในการตัดไม้ เวลา ๑๖.๔๘ น. เสด็จลงเรือพระที่นั่งเล็กไปประพาสตามลำแม่น้ำ เวลา ๑๘.๒๔ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง การเดินทางวันนี้จากตำบลวังลานถึงกลอนโด ๔๖๐ เส้น กินเวลา ๘ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ต้องเสียเวลาขึ้นแก่ง ๒ ชั่วนาฬิกา ๑๗ นาที เวลาค่ำมีราษฎรในตำบลนี้นำไข่ตะพาบน้ำมาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ วันนี้โปรดเกล้า ฯ ให้งดการบรรเลงแตรวง วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๖ ฟ. หนาวที่สุด ๗๗ ฟ.

จากกลอนโดไปหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก)

วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนประจำเรือ เวลา ๖.๐๐ น. สั่งให้เรือคอนโดเล่อไปรับเครื่อง เวลา ๖.๒๕ น. มีราษฎรนำของสดและไข่มาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๔ ฟ. หมอก

ลงหนากว่าวันก่อนจน เวลา ๘.๐๐ น. จึงหมด เรือพระที่นั่งออกจากท่าที่ประทับแรมตำบลกลอนโด ได้คนนำทางซึ่งทางบ้านเมืองจัดมา เวลา ๖.๔๐ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๘.๒๐ น. ถึงตำบลท่าตะคร้อ เวลา ๘.๓๕ น. ถึงลำพาชี เป็นแม่น้ำเล็กเข้าไปทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เสด็จเข้าไปในลำพาชีหน่อยหนึ่ง เวลา ๘.๔๐ น. เรือพระที่นั่งใหญ่มาถึง โปรดให้เรือในกระบวนจอดที่ลำพาชีเพื่อให้คนรับประทานอาหาร แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง เวลา ๙.๓๕ น. เสด็จลงเรือพายเล็กเข้าไปประพาสในลำพาชี เป็นลำน้ำเล็กเข้าไปทางน้ำตื้นมาก และตอนข้างในมีน้ำเป็นห้วง ๆ เวลา ๑๐.๑๘ น. เสด็จกลับเรือใหญ่ เวลา ๑๐.๓๒ น. ออกเรือพระที่นั่งจากลำพาชี มีผู้นำของเล็ก ๆ น้อย ๆ มาถวายอีก เวลา ๑๐.๓๖ น. ถึงบ้านท่าเสด็จมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก เวลา ๑๐.๕๕ น. ถึงวังตะเคียน เป็นคุ้งยาวและน้ำไม่แรง เวลา ๑๑.๑๓ น. ถึงวังกร่าง น้ำก็คงเป็นเช่นเดียวกับวังตะเคียนน้ำลึกและร่มรื่น เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงบ้านจระเข้เผือก มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ หมู่บ้านตำบลนี้ทั้งหมดประมาณ ๔๐ หลัง และทางฝั่งขวามีวัดเรียกว่าวัดจระเข้เผือก มีโบสถ์อยู่กลางน้ำเป็นเรือนแพ มีราษฎรนำกล้วยและส้มมาถวาย ที่ตรงนี้แลเห็นเขาน้ำมุดและเขาถ้ำเหม็นซ้อนกันอยู่ทางท้ายเรือ คนนำทางที่มาด้วยขึ้นที่ตำบลนี้ แล้วผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรีจัดคนใหม่มาแทนต่อไป เวลา ๑๒.๒๑ น. ถึง

ตำบลท่าโป่ง มีเกาะอยู่กลางน้ำเป็นเกาะทรายปนกรวด ทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่มาก เวลา ๑๒.๔๑ น. ถึงเกาะน้ำเชี่ยว มีเกาะแต่ติดกับฝั่งซ้ายแล้วช่องทางเรือเดินเรือแคบและน้ำเชี่ยวด้วย เวลา ๑๓.๐๕ น. ถึงท่ามะเฟืองอยู่ทางฝั่งขวา เป็นท่าสำหรับพวกตัดไม้เอาไม้ลง เวลา ๑๓.๒๕ น. ถึงตำบลปากลำเภา มีบ้านอยู่ทางฝั่งขวาและมีห้วยอยู่ห้วยหนึ่งเรียกว่าห้วยปากลำเภา เวลา ๑๓.๔๔ น. ถึงท่าทุ่งนาพันไชย พอพ้นขึ้นไปก็ถึงตำบลน้ำเชี่ยวจัดเรียกว่าเรียวทางเรือเดินคดเคียว เวลา ๑๔.๐๗ น. ถึงตำบลปากลำทราย ตำบลนี้เรียกว่าเรียวเพราะมีน้ำเชี่ยวจัด แต่มีราษฎรมาช่วยดึงเรือครู่เดียวก็พ้นที่น้ำเชี่ยว เวลา ๑๔.๓๐ น. เสด็จลงเรือครุฑ (เรือพาย) พร้อมด้วยท่านชาย (คือหม่อมเจ้าอาภัสรวงศ์) เวลา ๑๔.๔๐ น. ถึงเรียวมีเกาะอยู่กลางน้ำ น้ำตื้น และมีคนมาช่วยจูงเรือด้วย เวลา ๑๔.๕๓ น. เรือครุฑเล็กถึงตำบลบ้านเก่า ทางฝั่งซ้ายมีราษฎรตั้งเครื่องบูชาถวายของ มีมะพร้าว, อ้อย, และของอื่นๆ โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน เวลา ๑๕.๐๗ น. ท่านชายทรงยิงนกกำกวมได้นก ๑ ได้ทราบว่าทรงยิงได้เป็นครั้งแรกด้วยลูกโดด เวลา ๑๕.๑๒ น. ถึงตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลัก มีราษฎรปลูกร้านตั้งที่บูชาและถวายของ มีเนื้อกวาง, ต้นกระเช้าสีดา, และของอื่นๆ บ้าง โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลา ๑๕.๓๐ น. ท่านชายทรงยิงนกกระแตแต้แว้ดได้

อีกนก ๑ เวลา ๑๕.๕๐ น. เรือครุฑเล็กถึงหาดห้วยแมงลักอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่ โปรดให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายพระรูปท่านชายในอาการแบกพระแสงปืน และทรงถือนก ๒ นกที่ทรงยิงได้ที่หาดห้วยแมงลัก พอเสร็จการฉายพระรูปแล้วเดินทางต่อไป เวลา ๑๖.๔๙ น. ถึงเรี่ยวท้ายวังหมิ้ก มีราษฎรมาคอยช่วยจูงเรือ เวลา ๑๖.๕๔ น. เรือครุฑที่ทรงถึงหาดสะบ้าเป็นที่ประทับแรม พอเรือพระที่นั่งมาถึงโปรดให้เทียบที่ท่าประทับแรม ที่หาดสะบ้านั้นอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นหาดทรายปนกรวดใหญ่ แล้วเสด็จเรือครุฑเล็กต่อไปอีก เวลา ๑๗.๕๔ น. เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง พอเสด็จมาถึง มีราษฎรตำบลวังหมิ้กนำของเล็กๆน้อยๆ มาถวาย ระยะทางที่เดินมาวันนี้จากกลอนโดมาหาดสะบ้า ๔๐๐ เส้น กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๔๔ นาที วันนี้ตอนดึกมีฝนตกนิดหน่อยประมาณ ๕ นาทีก็หยุด ปรอทวันนี้ร้อนที่สุด ๙๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากหาดสะบ้าไปสองพี่น้อง

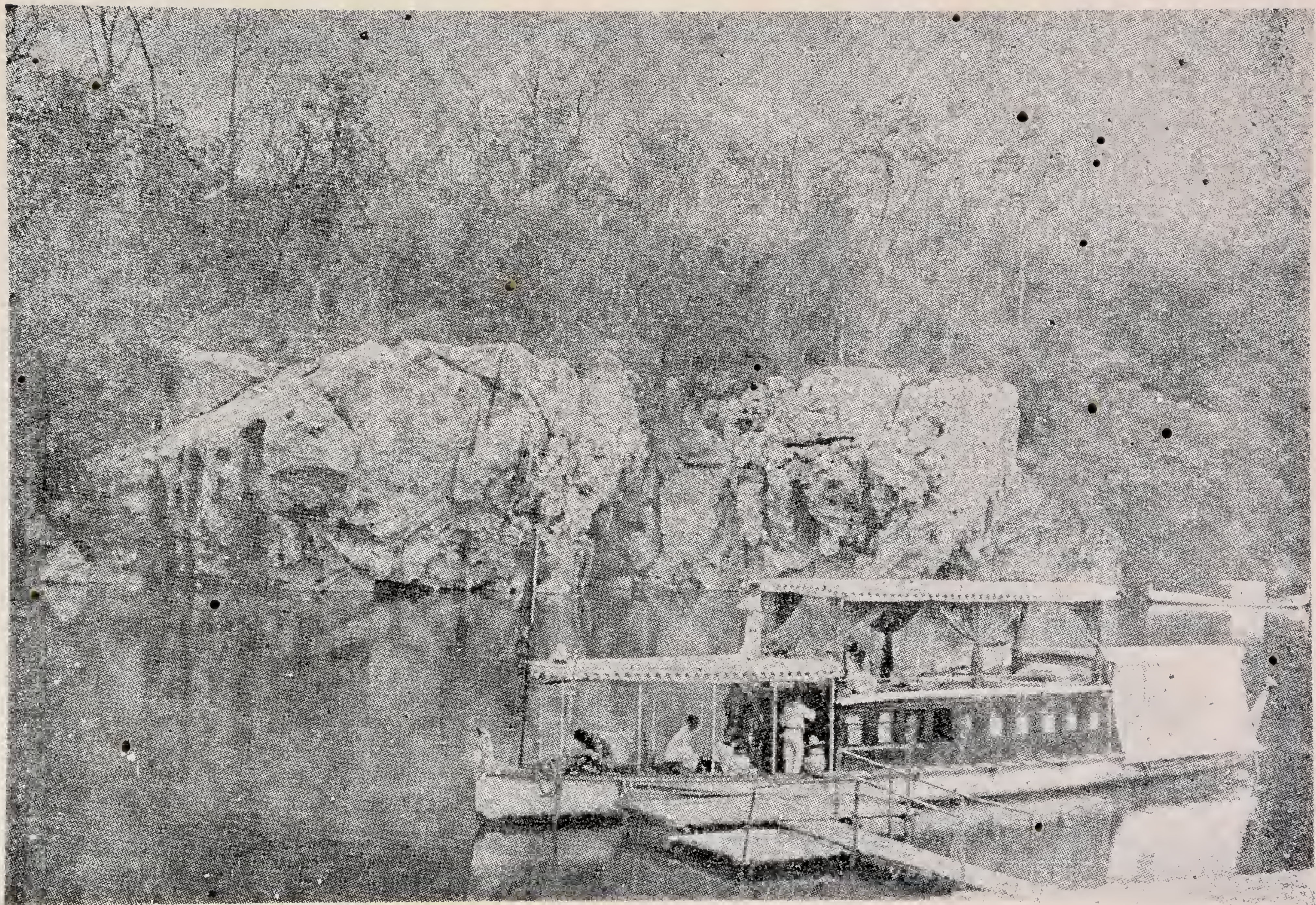
วันศุกร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือ แล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. ออกเรือจากที่ประทับแรมหาดสะบ้า (ท้ายวังหมิ้ก) พอเรือพระที่นั่งเดินมาได้หน่อยหนึ่ง มีฝนตกปรอยๆ แต่ครู่เดียวก็หาย เวลา ๖.๔๐ น. เสด็จลงเรือเล็กล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๘.๑๙ น. จอดเรือที่

ปราสาทที่เมืองสิงห์

หาดท่ามะกรูดทอดพระเนตรพวกตีอวน ระหว่างนี้เรือพระที่นั่งผ่านมาถึง เวลา ๘.๓๘ น. เสด็จออกจากท่ามะกรูดโดยเรือเล็ก เวลา ๘.๕๕ น. ถึงเรียวตำบลจระเข้คลาน มีราษฎรมาคอยช่วยจูงเรือ เวลา ๙.๐๓ น. ถึงตำบลปากกิเลน เวลา ๙.๐๘ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่า ที่ตำบลปากกิเลนทางฝั่งขวาตรงหาดทรายปนกรวดใหญ่ เพื่อให้คนรับประทานอาหาร แล้วเสด็จข้ามฟากไปประพาสทางฝั่งซ้าย เวลา ๙.๔๕ น. เสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง มีราษฎรตำบลปากกิเลนนำไข่ตะพาบน้ำ, ส้ม, และของอื่น ๆ มาถวาย เวลา ๑๐.๒๐ น. นายร้อยเอก ขุนแก้วกำแหง นำนกยูงที่ไปยิงได้มาถวาย ตำบลปากกิเลนนี้มีบ้านทั้งสองฟากแม่น้ำ แต่ทางฝั่งซ้ายมีบ้านมากและมีวัดอยู่วัดหนึ่ง เวลา ๑๐.๒๑ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลปากกิเลนเดินทางต่อไป แลเห็นเขาท่ามะเดื่ออยู่ตรงหัวเรือ และเขาสามพระยาอยู่ตรงท้ายเรือ ถัดจากตำบลปากกิเลนขึ้นไปคุ้งหนึ่งถึงหาดแหลมเป็นหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๐๘ น. ถึงเรียวท่ามะเดื่อ มีเกาะเล็กกลางน้ำ เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้ายพ้นที่ตื้นเป็นกรวด พอพ้นเรียวก็ถึงบ้านท่ามะเดื่อ มีแพคนอยู่ทางฝั่งขวาหนึ่งหลัง เวลา ๑๑.๓๒ น. ถึงเรียวแก่งไผ่ บางแห่งมีเกาะกลางน้ำ บางแห่งเป็นหาด เวลา ๑๑.๔๕ น. ถึงแม่น้ำด้วน เป็นหาดมีช่องเป็นชะวากเข้าไปทางฝั่งขวาเท่านั้น และเห็นเขาท่ามะเดื่ออยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ.

เวลา ๑๒.๑๕ น. ถึงเขตเมืองสิงห์เป็นป่าไผ่ทั้งนั้น ฝนตกปรอย ๆ แต่ครู่เดียวก็หาย เวลา ๑๒.๒๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าซึ่งทางบ้านเมืองทำไว้สำหรับเสด็จขึ้นประพาสเมืองสิงห์ อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เสด็จขึ้นทรงพระดำเนินไปตามทาง เพื่อทอดพระเนตร เวลา ๑๒.๔๑ น. ถึงเมืองสิงห์ คงมีแต่รูปเค้าโครงพอที่จะสังเกตได้ว่าเป็นเทวสถานเท่านั้น รูปกำแพงและประตูเป็นศิลาแลง เมื่อประทับที่นั่นมีฝนตกปรอย ๆ แต่ครู่เดียวก็หาย เมื่อเรือพระที่นั่งเจ้านายมาถึง เสด็จขึ้นแล้วให้เรือในกระบวนทั้งหมดล่วงหน้าไปก่อน คงเหลือไว้รับเสด็จแต่เรือพระที่นั่งกับเรือพายเล็ก ๆ เท่านั้น เมื่อถึงเมืองสิงห์พร้อมกันแล้ว เวลา ๑๓.๐๐ น. โปรดให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป ระยะทางจากท่าที่ขึ้นมาถึงเมืองสิงห์ประมาณ ๑๖ เส้น เวลา ๑๓.๐๘ น. เสด็จจากเมืองสิงห์ เวลา ๑๓.๒๑ น. ถึงเรือพระที่นั่งออกเรือเดินทางต่อไป ผ่านหาดเมืองสิงห์อยู่ทางฝั่งซ้ายเหนือท่าที่เสด็จขึ้น เวลา ๑๓.๔๑ น. ถึงเรียวตำบลแม่กระบานเป็นเรียวที่มีน้ำไหลแรงที่สุดในจำพวกเรียวที่ผ่านมาแล้ว บรรดาเรือทั้งหมดต้องใช้เชือกผูกเข้ากับต้นตะไคร้น้ำสาวดึงขึ้นไป เวลา ๑๔.๐๑ น. พ้นเรียวที่เชี่ยวที่สุดแต่ยังคงไหลแรงอยู่บ้าง ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนอยู่ ถัดขึ้นไปหน่อยทางฝั่งขวามีห้วยเรียกว่าห้วยแม่กระบาน ถัดจากปากห้วยมามีเกาะกลางน้ำ เรือเดินเลียบทางร่องฝั่งซ้าย เวลา ๑๔.๒๐ น. พ้นเรียวแม่กระบาน ถึงตำบลหาดขาว

หาดสองพี่น้อง

ทางฝั่งขวามีแพคนอยู่ ๕ หลัง การทำมาหากินก็คือการตัดไม้ เวลา ๑๕.๑๐ น. ถึงบ้านหนองปรือใต้บ้านลงมามีหาดทรายใหญ่ อยู่ทางฝั่งซ้ายทั้งสิ้น เวลา ๑๕.๒๐ น. ถึงเรียวตำบลสองพี่น้อง เวลา ๑๕.๓๐ น เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทางฝั่งขวาตำบลสองพี่น้อง ที่บ้านเมืองจัดไว้ทางฝั่งซ้ายตรงข้ามมีหน้าผาสองอันเรียงกัน ระยะทางเดินจากหาดสะบ้ามาสองพี่น้อง ๔๗๕ เส้น กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๕๑ นาที เวลา ๑๖.๓๗ น. มีพวกชาวบ้านหาดสองพี่น้องนำของรับประทานเล็ก ๆ น้อย ๆ มาทูลเกล้า ฯ ถวาย พวกชาวบ้านที่ทำมาหาเลี้ยงชีพในตำบลนี้ก็คือการรับจ้างตัดไม้เป็นสำคัญ เวลา ๑๖.๕๔ น. เสด็จลงเรือเล็กไปประพาสตามลำน้ำ ถึงเวลา ๑๘.๒๐น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เมื่อเสด็จกลับมีราษฎรนำของมาถวายอีก วันนี้อากาศครึ้มเย็นตลอดวัน และมีเมฆฝนครึ้ม ปรอทสำหรับวันนี้ ร้อนที่สุด ๙๓ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากสองพี่น้องไปลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ)

วันเสาร์ที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนแล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๐ น. เสด็จลงเรือเล็กล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. เรือพระที่นั่งและกระบวนออกจากที่ประทับแรมตำบลสองพี่น้อง เวลา ๘.๒๑ น. โปรดเกล้า ฯ ให้จอดเรือเล็กที่ทรงประทับมา ที่หาดหนองปลาไหลทางฝั่งขวาทอดพระ-

เนตรการตีอวน และให้คนในเรือเล็กรับประทานอาหาร เวลา ๙.๓๓ น. เรือพระที่นั่งมาถึงหาดหนองปลาไหล และให้เรือทั้งหมดจอดที่หาดหนองปลาไหลเพื่อให้คนพักรับประทานอาหาร แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง แลเห็นเขาน้อยยางโท่นอยู่ตรงท้ายเรือซ้ายและเขาบ่อมอยู่ทางท้ายเรือขวา เขาทั้งสองลูกนอยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น เวลา ๙.๒๕ น. ออกเรือเดินทางต่อไป เวลา ๙.๔๙ น. ถึงถ้ำตาหยก ถ้ำนี้อยู่ที่เชิงเขาทางฝั่งซ้าย ตรงเรืออยู่นี้เห็นเขาหนองปลาไหลอยู่ตรงท้ายเรือ โปรดให้รอเรือพระที่นั่งที่ตำบลนี้ แล้วให้ท่านชายลงเรือเล็กไปทอดพระเนตรถ้ำตาหยก เป็นถ้ำตื้นๆ ริมน้ำเท่านั้น แล้วหลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป เวลา ๑๐.๐๐ น. ท่านชายกลับถึงเรือเดินทางต่อไป เวลา ๑๐.๑๐ น. ถึงเรียวตำบลรำมะแน เรียวตำบลนี้แคบและมีหินก้อนโต ๆ ริมฝั่งทั้งที่อยู่ใต้น้ำก็มี ถ้าเวลาขาล่องเลียวไม่ดีอาจมีอันตรายได้ พอพ้นเรียวก็ถึงตำบลวังรำมะแน แล้วโปรดให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ลงเรือเล็กล่วงไปคอยถ่ายรูปวิวกระบวนเรือ เวลา ๑๐.๒๗ น. ถึงท่าหนองหินต่อจากตำบลหนองหินไปก็ถึงแก่งอ้ายหิดเป็นเขตแดนกันระหว่างอำเภอจังหวัดกาญจนบุรีกับอำเภอสังขละ เวลา ๑๑.๐๗ น. เรือพระที่นั่งข้ามแก่งอ้ายหิด เป็นที่คดงอ บางตอนเป็นกรวด บางตอนเป็นหินก้อนโต ๆ จมน้ำ บางตอนน้ำแรงแลถ่อลำบากต้องใช้เชือกผูกเข้ากับต้นตะไคร้น้ำแล้วสาวดึงขึ้นไป แลเห็นเขาอ้ายหิดอยู่ที่ฝั่งขวา เวลา ๑๑.๓๑ น. พ้นเขตแก่งอ้ายหิด

เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงบ้านท่าควาย เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๘ ฟ. เวลา ๑๒.๒๑ น. ถึงท่าช้าง เวลา ๑๒.๕๔ น. ถึงวังซ่านมีน้ำเชี่ยวเป็นตอนๆ เวลา ๑๓.๑๔ น. ถึงถ้ำเขากระแต เวลา ๑๓.๒๔ น. ถึงท่าผู้ช่วย เวลา ๑๓.๔๐ น. ถึงบ้านยายสีจันร้าง มีหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย ตำบลนี้มีเรี่ยว ๒ แห่งในระยะห่างกันหน่อย เวลา ๑๓.๕๘ น. ถึงเรี่ยวท่ากระทุ่ม ที่เรี่ยวนี้มีท่าอยู่แห่งหนึ่งเรียกว่าท่ากระทุ่ม แลเห็นเขาช้างผอมอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๑๕ น. พ้นเรี่ยวท่ากระทุ่ม เวลา ๑๔.๒๐ น. ถึงปากห้วยลุ่มสุ่มใหญ่ พอพ้นปากห้วยขึ้นมาหน่อยแลเห็นเขาป่าห้ามอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๓๗ น. ถึงบ้านลุ่มสุ่มเก่า ตำบลนี้เรี่ยวยาวมากแถวกลางเรี่ยวแลเห็นเขาช้างผอมอยู่ตรงหัวเรืออีก เวลา ๑๕.๓๕ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๑๕.๔๒ น. ถึงห้วยลุ่มสุ่มน้อย เวลา ๑๖.๐๒ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (หรือตำบลวังโพ) ที่หาดฝั่งซ้ายตรงนี้เห็นเขาป่าห้ามอยู่ตรงหัวเรือและเห็นเขาช้างผอมตรงท้ายเรือ พระศรีสุวรรณคีรี (เชียงโปรย เสลาพันธ์) นายอำเภอสังขละ นำพวกกะเหรี่ยงและขมุมาทำงานและมาคอยรับเสด็จตำบลที่เรือจอดนี้ ทางฝั่งขวามีแพคนอยู่หลายหลังทางฝั่งซ้ายก็มีบ้านคนมาตั้งตัดไม้เหมือนกัน คนตำบลนี้โดยมากเป็นมอญและขมุไทยมีน้อยคน ระยะทางจากตำบลสองพี่น้องถึง

ตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ประมาณ ๔๕๐ เส้น กินเวลา ๘ ชั่วนาฬิกา ๔๐ นาที เวลา ๑๖.๔๐ น. เสด็จลงเรือเล็กไปประพาสตามลำน้ำ ถึง ๑๗.๕๓ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มีพวกกะเหรี่ยงซึ่งได้ทราบว่าเดินทางมาจากย้องตีรวมทั้งหญิงชายประมาณ ๔๐ คนนำของมาถวาย มีเนื้อหมูป่า, เต่า, ชนี, ไก่ฟ้า, และของอื่น ๆ เวลาค่ำพวกกะเหรี่ยงทั้งหญิงชาย เล่นการเต้นรำและขับร้องตามภาษากะเหรี่ยงถวายทอดพระเนตร ประมาณ เวลา ๒๒.๐๐ น. เศษจึงเลิก วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๓ ฟ. หนาวที่สุด ๗๐ ฟ.

จากลุ่มสุ่มไปหาดวังใหญ่

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๐๐ น. ปลุกคนตื่นแล้วให้ไปเอาอาหาร แล้วเตรียมการออกเรือ พอเรือครัวทหารจ่ายเสบียงแล้ว ให้ออกล่วงหน้าไปก่อน และตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เมื่อเรือครัวทหารได้จ่ายข้าวให้ทุกลำแล้ว ให้ล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๐ ฟ. มีหมอกตกเล็กน้อย คนนำทางที่มาจากตำบลสองพี่น้องชนที่ตำบลนี้ ผู้ว่าราชการจังหวัดจัดคนมาแทนใหม่ วันนี้ทรงประชวรเป็นไข้ไปเล็กน้อย ออกเรือพระที่นั่งจากที่ประทับแรมลุ่มสุ่มใหม่ เวลา ๖.๔๘ น. ถึงเรี่ยววังโพ บางแห่งที่น้ำลึกไหลไม่สู้แรง ที่ตื้นก็แรง เป็นระยะยาว เวลา ๗.๐๓ น. พ้นเรี่ยววังโพ เวลา ๗.๑๖ น. ถึงเรี่ยวท้ายอ้ายแปร๊ด แล

เห็นเขาป่าห้ามอยู่ตรงหัวเรือ เรียวอ้ายแป่ร์ดนี้มี ๓ แห่งอยู่ในระยะห่างกัน เวลา ๗.๒๑ น. โปรดเกล้าฯ ให้ท่านชายลงเรือเล็กล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๘.๑๐ น. เรือพระที่นั่งจอดที่หาดทางฝั่งขวาตรงข้ามกับถ้ำชนี ถ้ำนี้อยู่ที่เขาถ้ำชนี เขานี้เป็นเทือกเดียวกันกับเขาหมา เรือพระที่นั่งจอดให้คนพักรับประทานอาหารเช้า แล้วเจ้านายเสด็จไปประพาสถ้ำชนี และหลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปที่ถ้ำนั้น เวลา ๙.๔๑ น. เรือพระที่นั่งออกจากที่พักเดินทางต่อไป พอพ้นเขตถ้ำชนีถึงเรียวท้ายเขาหมา ตรงที่นี้แลเห็นศิลาที่ว่าเป็นรูปคล้ายสุนัขอยู่บนเขา เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงเรียวหินนกกระต้อยเป็นเรียวคดงอทางฝั่งขวาเป็นกรวด ทางฝั่งซ้ายเป็นหินก้อนโตที่จมน้ำอยู่ก็มี แต่ระยะทางไม่ยาวนัก เวลา ๑๐.๔๒ น. ถึงเรียวหินดาด พื้นที่เป็นหินดาด ถ่อค้ำไม่ใคร่อยู่ เวลา ๑๑.๐๐ น. พ้นเขต เวลา ๑๓.๑๔ น. ถึงหน้าเขากวาง แลเห็นศิลาอยู่บนเขาก้อนหนึ่งสมมุติว่าเป็นตัวกวาง เขาหมาอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เขากวางอยู่ทางฝั่งขวา แม่น้ำตอนนี้คดเคียวมาก ทำให้แลเห็นเขาทั้งสองลูกนี้อยู่ข้างหน้าข้างหลังเปลี่ยนกันบ่อยๆ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะทางฝั่งขวาตีนเขากวางนี้มีหินใต้น้ำออกมาไกล ตำบลหน้าเขากวางนี้น้ำก็แรงเป็นเรียวเหมือนกัน เวลา ๑๑.๓๐ น. พ้นเรียวและตำบลหน้าเขากวาง เวลา ๑๑.๔๐ น. ถึงเรียวพม่า ทางฝั่งขวาเป็นหินก้อนๆ ทางฝั่งซ้ายเป็นกรวดปนทราย ทางฝั่งนี้มีช้างป่าลงมากินน้ำ

บ่อย ๆ ถึงวันนี้เห็นรอยเท้าใหม่ ๆ ต่อไปมองเห็นเขาพุไคร้เก่าอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๕๒ น. ถึงเรี่ยวพุไคร้เก่า พ้นที่ทางฝั่งขวาเป็นหินที่อยู่ใต้น้ำก็มาก ทางฝั่งซ้ายเป็นกรวด ที่ตำบลนี้แลเห็นเขาหมาอยู่ทางท้ายเรือ ถัดจากเรี่ยวไปเรียกว่าตำบลพุไคร้ ที่นี่แต่แรกว่ามีคนมาอยู่ แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีเลย ทางฝั่งขวาของแม่น้ำเห็นเขาพุไคร้ และเห็นเขากวางอยู่ทางท้ายเรือ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ. เวลา ๑๒.๐๓ น. ถึงเรี่ยวพุไคร้ใหม่ เป็นเรี่ยวยาวต่อกันสองเรี่ยว มีระยะห่างกันนิดหน่อย ตรงที่ปลายเรี่ยวนี้มีห้วยอยู่ทางฝั่งขวา เรียกว่าห้วยพุไคร้ ตรงที่นี่แลเห็นเขาช้างพือยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๒.๓๐ น. พ้นเรี่ยวพุไคร้ทั้งสองเรี่ยว เวลา ๑๒.๓๒ น. ถึงตำบลช่องแคบ แต่ทางเรือคงเดินได้สะดวก เวลา ๑๒.๓๙ น. ถึงห้วยคั่นกระได อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ พอพ้นจากปากห้วยมาก็ถึงเรี่ยวคั่นกระได เป็นเรี่ยวที่พ้นที่เป็นกรวดปนทรายธรรมดา พอพ้นเรี่ยวมาก็แลเห็นเขาเขียวตรงท่าตะกั่วอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๓.๒๐ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทรายตำบลวังใหญ่ ทางฝั่งขวาของแม่น้ำเป็นหาดใหญ่ เหนือจากหาดนี้ไปทางฝั่งเดียวกันเป็นที่เวิ้งใหญ่กว้าง ส่วนทางฝั่งซ้ายมีหาดทราย แล้วพวกตีอวนนำปลาที่จับได้มาถวาย โดยมากเป็นปลาตะพาก ระยะทางจากตำบลลุ่มสุ่มมาถึงหาดวังใหญ่ ๔๐๐ เส้น กินเวลา ๕ ชั่วนาฬิกา ๑๖ นาที ผ่านตำบลน้ำเชี่ยวเรียกว่าเรี่ยว มีชื่อและไม่มีชื่อรวมทั้งหมด ๑๔ แห่ง

เวลาค่ำเจ้านาย ทรงเล่นการเต้นรำ อย่างที่ พวกกะเหรี่ยง เล่น ถวาย ตำบลลุ่มสุ่มใหม่ เวลา ๒๐.๐๐ น. มีฝนตกประปราย แต่ไม่ช้าก็หาย ปรอทวันนี้ร้อนที่สุด ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๗ ฟ.

จากหาดวังใหญ่ไปพุท้องช้าง

วันจันทร์ที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนประจำเรือ เช้าวันนี้อากาศครึ้มมีเมฆเต็มท้องฟ้า เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. ออกจากที่ประทับแรมตำบลหาดวังใหญ่ พอเรือพ้นหาดมาก็ถึงวังใหญ่ เมื่อพ้นวังใหญ่ จึงถึงเรี่ยวหัววังใหญ่ เป็นเรี่ยวไม่สู้ยาว และพื้นที่เป็นทรายปนกรวด พอพ้นเรี่ยวหัววังใหญ่มาก็ถึงเรี่ยวท่าตาลู มีเกาะอยู่ทางฝั่งซ้ายเรียกว่าเกาะตาเล็ก เรี่ยวนี้เป็นเรี่ยวที่น้ำตื้น พื้นเป็นกรวดแต่เรือไม่ติด เวลา ๗.๐๘ น. ถึงบ้านวังใหญ่ มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๗.๑๒ น. ถึงเรี่ยวห้วยกุ้ง พื้นที่เป็นกรวดมีห้วยอยู่ทางฝั่งซ้ายแห่งหนึ่งเรียกว่าห้วยกุ้ง เวลา ๗.๓๐ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๗.๓๑ น. ถึงเรี่ยวซุกมะเฟือง มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะหนึ่ง แต่เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้าย และมีหาด ๆ หนึ่งเรียกว่าหาดซุกมะเฟือง พอพ้นเรี่ยวนี้ เวลา ๗.๕๗ น. ถึงเรี่ยวทับตอง เป็นเรี่ยวยาวคดโค้ง ทางฝั่งขวามีหินมาก และพื้นที่เป็นกรวด มีห้วย ๆ หนึ่งเรียกว่าห้วยทับตอง และเห็นเขาแจง (เขียว) อยู่ตรงหัวเรือ (เป็นเขาโดดอยู่ลูกเดียว) แลเห็นเขา

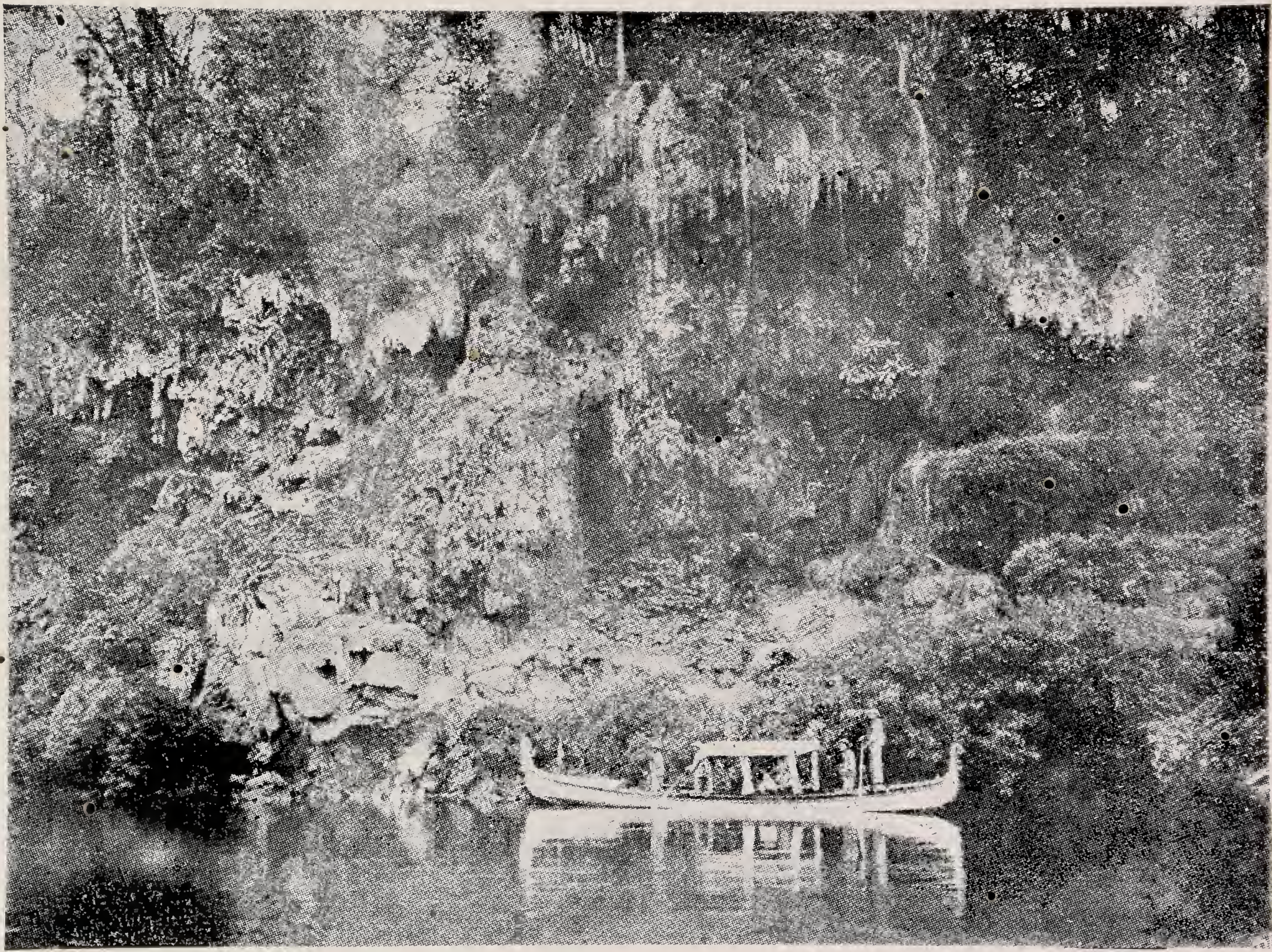
ข้างพ้อยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๘.๒๐ น. พ้นเรียว พอพ้นเรียวมาหน่อย แลเห็นเขาแซงอยู่ตรงหัวเรืออีก เวลา ๘.๓๔ น. ถึงเรียวท่าเสา เรียวท่าเสานี้คดงอ มีเกาะกรวดปนทรายอยู่กลางเกาะหนึ่ง และทางบ้านเมืองเอาเสามากั้นน้ำไว้ ขาขึ้นนี้เลี้ยวงอลำบากมาก เวลา ๘.๔๒ น. พ้นเรียว เวลา ๘.๕๗ น. จอดเรือพระที่นั่งเหนือท่าเสาเพื่อให้คนพักรับประทานอาหารเช้า เวลา ๙.๕๖ น. ออกเรือจากตำบลที่จอดนี้เดินทางต่อไป พอเรือพระที่นั่งเดินมาได้หน่อยหนึ่งก็ถึงหินลำเภาเป็นหินชะโงกยื่นออกมาจากฝั่งซ้าย และเห็นเขาเขียวซึ่งอยู่ตำบลท่าตะกั่วอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๐๗ น. ถึงแก่งสารวัด พ้นที่บางตอนมีเกาะเป็นทราย บางตอนเป็นเกาะหิน และมีหินใต้น้ำหลายแห่ง บางตอนต้องใช้เชือกผูกกับต้นตะไคร้น้ำแล้วสาวดึงขึ้นไป เวลา ๑๐.๓๕ น. พ้นแก่ง แก่งสารวัดนี้คดงอ พอพ้นแก่งก็เลี้ยวคุ้ง มีห้วยอยู่ทางฝั่งขวาเรียกว่าห้วยสารวัด ที่แก่งนี้ตามจดหมายเหตุประพาสไทรโยค ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ กล่าวว่าน่ากลัวอันตราย คือถ้าล่องเรือมาถึงหัวคุ้งไม่รู้ตัวปล่อยเรือยลงมาแล้วอาจจะกระแทกกับหินกลางน้ำได้ พอพ้นปากห้วยมาหน่อยหนึ่งถึงเรียว เรียกว่าเรียวหัวแก่งสารวัด พ้นที่ตื้นเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ติด พอพ้นเรียวหัวแก่งสารวัดมาหน่อยหนึ่งก็ถึงเรียวเกาะตะกละ มีเกาะอยู่เกาะหนึ่งเรียกว่าเกาะตะกละ แต่อยู่ชิดกับฝั่งขวามาก เรียวนี้น้ำไม่สู้เชี่ยวนัก เวลา ๑๑.๐๗ น. ถึงห้วย

พุน้ำตก ที่ตำบลเขาพัง

ปากแซงใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นลำธารเล็ก ๆ เหนือขึ้นไปหน่อยทางฝั่งขวามีคนมาตัดไม้ มีบ้านเห็นอยู่หลังหนึ่งเรียกว่าบ้านท่าตะกั่วใหม่ พอพ้นบ้านนี้ขึ้นมาหน่อยก็ถึงหินสิงโต เป็นหินสังเกตพอเป็นเค้ารูปสิงห์ อยู่ข้าง อยู่ริมฝั่งขวา หินนี้เป็นที่สังเกตของผู้ที่จะเดินทางข้ามพุท้องช้างไป คือถ้ามีน้ำพอดีก็ขึ้นยอดหินนั้นแล้วเรือจะผ่านตำบลพุท้องช้างไปไม่ได้เลย เพราะน้ำที่ตำบลท้องช้างป่วนอาจทำให้เรือล่มได้ ถ้ามีน้ำน้อยหรือท่วมเลยไปก็ไปได้ พอพ้นหินสิงโตมาหน่อยหนึ่งก็ถึงตำบลที่เรียกว่าย่านท่าตะกั่ว เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะทางกลางน้ำไปทางฝั่งขวา บางตอนตื้นเป็นกรวด บางตอนมีหินใต้น้ำ ที่โผล่พ้นน้ำก็มี ถัดจากย่านนี้ไปหน่อยหนึ่งก็ถึงท่ามะเดื่อยายศรีอยู่ทางฝั่งขวา มีต้นมะเดื่ออุทุมพรอยู่ต้นหนึ่ง มีปุ่มอยู่บนกิ่ง ๒ ปุ่มคล้ายยายศรี ชาวบ้านเรียกกันว่าท่ามะเดื่อยายศรี ทางฝั่งซ้ายเยื้องกันก็มีท่ามะเดื่อยายศรี เป็นท่าที่เรียกว่าท่าตะกั่วเป็นที่ ๆ เสด็จขึ้นประพาสเขาพัง เวลา ๑๑.๔๘ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลท่าตะกั่วทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๒.๐๓ น. เสด็จจากเรือประทับเก้าอี้หามไปยังเขาพังโดยที่พึ่งรอประชวรไข้ เวลา ๑๒.๓๕ น. ถึงที่น้ำตก แล้วเสด็จประทับและโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปวิวน้ำตกและรูปคน ระยะทางจากท่าตะกั่วที่เสด็จขึ้นมาถึงที่นี่ ๕๖ เส้น เขานี้ตามพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค เรียกว่าเขากระแต และมี

น้ำตกงาม ก็ยังมีดอกไม้น่าชมน่าเก็บมาก แต่บัดนี้มีแต่น้ำตก ส่วนดอกไม้ดูไม่มีเสียเลย เป็นเขาทรายปนปูนน้ำตกเป็นชั้น ๆ น่าดู และชาวบ้านเรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า เขาป่าแส ป่าตามทางที่เสด็จมาก็เป็นป่าไผ่โปร่งและไม้เบ็ดเตล็ดเท่านั้น เรียกกันว่าป่าแส เวลา ๑๓.๕๐ น. เสด็จจากเขาพังแล้วประทับเก้าอี้หามกลับ เวลา ๑๔.๒๔ น. ถึงเรือพระที่นั่งมีชาวบ้านนำนกยูงมาถวาย ๒ นก โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปและเสื้อแก่ผู้นำถวาย เวลา ๑๔.๓๐ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลท่าตะกั่วเดินทางต่อไป พอออกเรือมาได้หน่อยหนึ่งก็ถึงตำบลหินใหญ่ มีแต่หินก้อนโต ๆ อยู่ตามฝั่งซ้ายของแม่น้ำเท่านั้น พอพ้นตำบลหินใหญ่มาก็ถึงห้วยแซงด้วนอยู่ทางฝั่งซ้าย ห้วยนี้ได้ทราบว่าปลายจดที่เขากระแต (เขาพัง) เวลาหน้าแล้งไม่มีน้ำไหลเลย ต่อหน้าฝนจึงจะมีน้ำ ที่ตรงปากห้วยออกมามีเกาะอยู่เกาะ ๑ เวลา ๑๕.๐๓ น. ถึงวังกระแจะ ทางฝั่งขวาของวังเป็นหินก้อนใหญ่ ๆ ทางฝั่งซ้ายเป็นหาด ก่อนถึงวังกระแจะมีเรี่ยวเรียกว่าเรี่ยวท้ายวังกระแจะ พอพ้นวังกระแจะมาก็มีเรี่ยวอีก เรียกว่าเรี่ยววังกระแจะ พอพ้นเรี่ยวมาแลเห็นเกาะอยู่ทางฝั่งซ้ายเกาะ ๑ เป็นเกาะทรายปนกรวดมีต้นตะไคร้น้ำขึ้นมาก เรียกว่าเกาะนายกอง เวลา ๑๕.๔๕ น. ถึงเรี่ยวท้ายต้มเปรอะ มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือคงเดินได้ทั้งสองทาง แต่ทางช่องฝั่งขวาดีกว่าทางฝั่งซ้ายเพราะเป็นทางตรงไม่เลี้ยว พะพ้นเรี่ยวท้ายต้มเปรอะ

พุท้องช้าง กำลังเสด็จไปทอดพระเนตร ณ ที่นั้น

มาหน่อยหนึ่งก็ถึงเรียวต้มเปรอะ มีหินสองกองในระยะใกล้ ๆ กัน อยู่ชิดฝั่งขวา เรียกว่าตัวต้มเปรอะ เวลา ๑๖.๑๔ น. ถึงท่าหิน มีหาดเล็ก ๆ อยู่ทางฝั่งขวา เป็นท่าที่มีผู้ขึ้นไปเก็บหินลับมีดที่เขาอีพุน ว่าเป็นหินลับมีดที่ดีที่สุดในลำแม่น้ำนี้ ระยะทางไปมากินเวลาตั้ง ๑๒ ชั่วนาฬิกา นอกจากที่เป็นหาดนี้แล้วทางฝั่งขวาเป็นหินโต ๆ อยู่ตามริมฝั่งและหินดาลมาก ร่องทางฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้ พ้นที่เป็นกรวดก้อนใหญ่ ๆ เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้ายและริมเกาะ พอพ้นเรียวไปก็ถึงท่าแดกงา อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ มีคนมาตั้งตัดไม้ไผ่อยู่ที่หลังหาด เวลา ๑๗.๐๑ น. ถึงเรียวแก่งระเบิด มีหินก้อนโต ๆ จมน้ำมาก และมีเกาะอยู่เกาะ ๑ เรียกว่าเกาะแก่งระเบิด ทางเรือเดินไม่ลำบากเพราะเป็นเรียวสั้น ๆ และไม่คดงอ พอพ้นเรียวเกาะแก่งระเบิดมาก็ถึงเกาะท้ายท้องช้าง ที่ตรงนี้แลเห็นเขาอีพุนและเขาวังกระแจะซ้อนกันอยู่ทางท้ายเรือ และเขาแก่งระเบิดเยื้องทางซ้าย เขาทั้งหมดนี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๗.๔๓ น. ถึงพุน้ำร้อนอยู่ทางฝั่งขวา มีหน้าผาพังเป็นหินก้อนโต ๆ ส่วนทางฝั่งซ้ายเป็นพุน้ำตกธรรมดา ตกจากเขาทรายป่นปุ่นเป็นชั้น ๆ ตามจดหมายเหตุประพาสไทรโยคคราวก่อนว่างามน่าดู แต่บัดนี้น้ำตกน้อยไม่มากเพราะเป็นหน้าแล้ง ที่ตำบลนี้ถ้าหน้าน้ำ ๆ อยู่เพียงยอดหินแล้วเรือเดินลำบากมาก เพราะมีหินทั้งสองทางทำให้น้ำป่วน

อาจทำให้เรือล่มได้ ถ้าห่วมเสียทีเดียวเลย เรืออาจเกินลัดหลีกทางน้ำบ่วนไปได้ แล้วเรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทางฝั่งขวาเหนือพุน้ำร้อนหน่อยตรงที่ประทับแรม ระยะทางจากหาดวังพุใหญ่มาท้องช้าง ๔๐๐ เส้น กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๙ นาที ต้องผ่านเรี่ยวและแก่งรวม ๑๕ แห่งด้วยกัน แต่มีแก่งเพียงแก่งเดียวคือแก่งสารวัดเท่านั้น เวลาน้ำยังมากดูไม่เป็นการลำบากนอกจากต้องใช้เชือกผูกดึงเรือเท่านั้น เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบเสร็จเรียบร้อยแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปวังน้ำตกที่พุท้องช้าง เวลา ๒๐.๓๐ น. มีฝนตกปรอย ๆ แล้วมีฟ้าร้องบ่อย ๆ ตอนดึกมีฝนตกใหญ่ ปรอทสำหรับวันนี้ร้อนที่สุด ๙๓ ฟ. หนาวที่สุด ๗๘ ฟ.

จากพุท้องช้างไปวังเขมร

วันอังคารที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าเสด็จประพาสพุท้องช้างทางฝั่งซ้าย เป็นพุน้ำตกธรรมดาตกจากที่หน้าผาซึ่งเป็นทรายปนปูนเป็นชั้นๆ ลงมา และมีต้นเฟิ้นและไผ่จีนมากหลังนี้ไปเป็นป่าไผ่โปร่งและพื้นที่ราบ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูป กับให้คนไปเที่ยวที่พุน้ำตกนั้น เวลา ๙.๕๘ น. ออกจากพุท้องช้างเดินทางต่อไป วันนี้คนนำร่องที่มาจากลุ่มสุ่มขึ้น โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาและเสื่อให้ไป ผู้ว่าราชการ

จังหวัดได้จัดมาแทนใหม่ชื่อเชื่อม เป็นเสมียนสรรพากรอยู่ที่อำเภอไทรโยคเป็นคนนำร่องดี จำตำบลที่ได้แม่นยำ คงนำทางจากที่ตำบลนี้ไปตลอดทางจนกลับถึงจังหวัดกาญจนบุรี พอออกจากที่ประทับแรมมาหน่อยก็ถึงเรี่ยวหัวท้องช้าง เป็นเรี่ยวที่พ้นที่เป็นกรวดก้อนเล็ก ๆ แต่ทางฝั่งซ้ายมีหินใต้น้ำบ้างและเป็นเรี่ยวไม่สู้ยาวนัก พอพ้นเรี่ยวถึงพุห้วยเกลิงขอเป็นน้ำพุเล็กไหลริน ๆ อยู่ทางฝั่งซ้ายแยกมาจากห้วยใหญ่แลเห็นภูเขาเกลิงขอเป็นเขาเตี้ย ๆ เป็นเทือกเดียวกับเขาแก่งสารวัดอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๐.๒๒ น. ถึงห้วยเกลิงขอใหญ่ อยู่ทางฝั่งซ้ายมีน้ำไหลเป็นน้ำพุ เวลา ๑๑.๐๗น. ถึงแก่งละว้า น้ำเชี่ยวจัดร้าว ๆ กับเรี่ยวแม่กระบาน มีเกาะอยู่ ๒ เกาะแต่อยู่ชิดทางฝั่งขวา มีหินใต้น้ำและตามริมฝั่งมาก ร่องทางคดบ้างเล็กน้อย บางแห่งตื้นพื้นเป็นกรวด และเห็นเขาแก่งละว้าอยู่ทางฝั่งขวา การข้ามแก่งนี้ต้องใช้เชือกผูกดึงขึ้นไปบางตอน เวลา ๑๑.๒๐ น. พ้นแก่ง เห็นน้ำพุอยู่ทางฝั่งซ้ายแห่ง ๑ เรียกว่าห้วยแก่งละว้า เวลา ๑๑.๔๕ น. พอถึงเรี่ยวแก่งตอ เป็นเรี่ยวไม่ยาวนัก แต่พื้นที่ทางฝั่งซ้ายมีหินใต้น้ำมาก และคดเคี้ยวต้องให้คนลงน้ำดึงเรือ เพราะเกรงว่าจะปะทะกับตอตะไคร้น้ำและหิน และไม่ช้านักก็พ้น เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๖ ฟ. เวลา ๑๒.๐๘ น. ถึงเรี่ยวถ้ำกินนรเป็นเรี่ยวไม่ยาวนักพื้นที่เป็นกรวด แลเห็นถ้ำกินนรอยู่ทางฝั่งซ้ายริมน้ำเป็นแถวพืดไปตามลำน้ำ เป็นเขาหินปูนมีระย้า

และสลับสีต่าง ๆ น่าดู มีถ้ำอยู่ที่เขานี้หลายถ้ำ เรียกว่าถ้ำกินนร ตรงหัวเขามีน้ำตกอยู่แห่ง ๑ พอพ้นเขาถ้ำกินนรมาก็ถึงเรียวอีกแห่ง ๑ เรียกว่าเรียวหัวถ้ำกินนร มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย พื้นที่เป็นหินดาล ถ่อค้ำไม่ใคร่อยู่ต้องใช้ถึงตอตะไคร้น้ำขึ้นไปบ้าง ทางช่องฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้ เวลา ๑๒.๓๓ น. ถึงเขาถ้ำผีเป็นเขาสูงเห็นอยู่ริมน้ำอยู่ทางฝั่งขวา มีถ้ำใหญ่ถ้ำ ๑ เรียกว่าถ้ำผีใหญ่ ตามพระราชนิพนธ์ว่าปากถ้ำนี้อยู่สูงจากพื้นน้ำ ๑๘ วา แต่ไปคราวนี้ไม่ได้เสด็จประพาส พอพ้นถ้ำผีใหญ่มาหน่อยในฝั่งเดียวกันก็เป็นน้ำพุอยู่ทางฝั่งซ้ายตีนภูเขา พอพ้นน้ำพุมาแล้วก็ถึงถ้ำผีน้อยอยู่บนเขาเดียวกัน แต่เป็นถ้ำเล็ก ในระหว่างเขาถ้ำผีทั้งสองถ้ำนี้มีเรียวอยู่สองแห่ง ตรงถ้ำผีใหญ่เรียกว่าเรียวถ้ำผีใหญ่ เป็นเรียวที่พื้นที่เป็นกรวดเท่านั้น ตรงถ้ำผีน้อยเรียกว่าเรียวถ้ำผีน้อย พื้นที่เป็นหินก้อน ๆ บางตอน แต่เรือเดินเลียบทางฝั่งซ้ายได้ไม่ลำบากนัก เวลา ๑๓.๓๑ น. ถึงเรียวมีดถ่อ มีเกาะที่เป็นหินและเกาะเล็ก ๆ ตรงเกาะนี้น้ำตื้นแต่เรือเดินได้ไม่ติดขัด เวลา ๑๓.๕๗ น. มีฝนลงเม็ดประปรายแต่ไม่ช้าก็หาย เวลา ๑๔.๐๑ น. ถึงน้ำพุสระสมุม มีน้ำไหลรินๆ อยู่ริมแม่น้ำทางฝั่งซ้าย ที่ตรงนี้แลเห็นเขาถ้ำผีเป็นแนวพืดอยู่ตรงท้ายเรือ และเขามีดถ่ออีกเขาหนึ่ง เขาทั้งสองนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น พอพ้นน้ำพุมาหน่อยก็ถึงเรียวสระสมุม เป็นเรียวธรรมดาน้ำไม่สู้แรงจัดนัก พอพ้นเรียวสระสมุมมา เวลา ๑๔.๑๗ น.

ถึงท่าสระสี่มุม อยู่ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดทรายปนกรวดเล็ก อยู่ริมแม่น้ำ ที่หาดนี้ถ้าขุดลงไปประมาณ ๒ คืบจะพบน้ำร้อน ให้หยุดเรือพระที่นั่ง แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านชายไปทอดพระเนตรและขุดดูตามพระราชนิพนธ์ก็พบน้ำร้อน เวลา ๑๔.๓๐ กลับถึงเรือใหญ่เดินทางต่อไป เวลา ๑๔.๓๕ น. ถึงเรียวมะเดื่อ บางตอนตื้นบางตอนลึก ทางฝั่งซ้ายมีหินใต้น้ำ เป็นเรียวไม่ยาวนัก แลเห็นเขาข้อมอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๔๑ พ้นเรียวมะเดื่อ มีฝนตกหนาเม็ด พอพ้นเรียวมะเดื่อมา เวลา ๑๔.๕๑ น. ถึงเรียวเกาะตารั้ว (ตามพระราชนิพนธ์ เรียกว่าเกาะหางนาค) มีเกาะเป็นรูปเรืออยู่กลางน้ำ ๒ เกาะ น้ำบางตอนเชี่ยวจัดบางตอนไม่สู้เชี่ยว เรือเดินทางร่องฝั่งซ้าย เวลา ๑๕.๐๓ น. ฝนหาย เวลา ๑๕.๑๑ น. พ้นเกาะเรียวตารั้ว (เกาะหางนาค) เวลา๑๕.๒๙น. ถึงเรียวสองช่องเขาข้อม มีเกาะอยู่ในเรียวนี้ ๒ เกาะ ริมฝั่งทางขวามีหินก้อน ๆ จมน้ำมาก เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้ายแต่ต้องเลียบเกาะ แลเห็นเขาข้อมอยู่ริมฝั่งขวา เวลา ๑๕.๔๙ น. พ้นเรียวสองช่องเขาข้อม ก็พอถึงเรียวตรงหน้าเขาข้อม มีหินอยู่ทางฝั่งขวา เป็นเรียวน้ำแรงในระยะสั้น ๆ เวลา ๑๕.๕๓ น. ถึงเรียวหาดงิ้ว พื้นที่บางตอนเป็นกรวด บางตอนเป็นกรวดปนทราย พอพ้นเรียว เวลา ๑๖.๑๖ น. ถึงหาดงิ้ว เป็นหาดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๖.๒๙ น. ถึงหินตาแพะ เป็นเกาะหินมีต้นตะไคร้น้ำอยู่ชิดฝั่งซ้าย

พอพ้นหินมาถึงเรียว เรียกว่าเรียวหาดตาแพะ พอพ้นเรียวมาแล เขาย้อมอยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๖.๕๕ น. ถึงเรียวพุงถ่อ เป็นเรียวยาว ทางฝั่งขวามีห้วยเรียกว่าห้วยพุงถ่อ เวลานี้ไม่มีน้ำต่อหน้าฝนจึงจะมีน้ำ ตรงปากห้วยลงมามีหินก้อนโต ๆ จมน้ำมาก ร่องทางเรือเดินคดงอ เรือต้องเดินเลียบฝั่งซ้ายบางแห่ง ทางฝั่งซ้ายมีหินเป็นพืด และพื้นใต้น้ำบางตอนมีหินก้อนโต ๆ จมน้ำก็มี พอพ้นเรียวพุงถ่อมา เวลา ๑๗.๐๕ น. ถึงเรียวท้ายวังเขมร ตอนนี้น้ำเชี่ยวจัดและลึกด้วย การถ่อ ๆ ไม่ใคร่ถึง มีพวกขมุ ๘ คนซึ่งนายอำเภอสังขละจัดมาคอยช่วยดึงเรือให้ เวลา ๑๗.๒๗ น. มีฝนตกปรอย ๆ แต่ไม่ช้าก็หาย เวลา ๑๗.๒๘ น. พ้นเรียวท้ายวังเขมร เวลา ๑๗.๓๖ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรม ทางฝั่งขวาตำบลวังเขมร เป็นหาดใหญ่เรียกว่าหาดวังเขมร ตรงข้ามกับหาดวังเขมรไปทางฝั่งซ้ายเป็นเขาเรียกว่าเขาวังเขมร เป็นเขามีสีดำและมีลายสลับน่าดู มีถ้ำอยู่ที่เขานี้ถ้ำ ๑ ตรงหัวเขาไปมีน้ำพุไหลลงมา ระยะทางเดินจากพุต้องช้างมาถึงตำบลวังเขมร ๓๐๐ เส้น เรือเดินกินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๓๘ นาที ต้องผ่านเรียวและแก่งทั้งหมด ๑๘ แห่ง แก่งสำคัญที่ต้องผ่านมาในวันนี้มีแก่งละว้า พอเวลาเรือพระที่นั่งเทียบท่า ที่ประทับแรม เสร็จแล้ว เสด็จลงเรือ คอนโดเล่อไปประพาสน้ำพุและถ้ำแล้ว เวลา ๑๗.๕๓ น. เสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง ปรอทวันนี้ร้อนที่สุด ๙๐ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากวังเขมรไปพุน้ำโจน (ไทรโยค)

วันพุธที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนแล้วให้ไปจัดการเอาอาหารมารับประทาน พอคนรับประทานอาหารแล้ว เวลา ๗.๒๕ น. ปรอท ๗๖ ฟ. มีหมอกคลุมอยู่บนยอดเขาท่าแว่ เรือพระที่นั่งออกจากที่ประทับแรมตำบลวังเขมร พอออกเรือพระที่นั่งมาได้หน่อยก็ถึงเรียวเรียกว่าเรียวหัววังเขมร แลเห็นเขาท่าแว่อยู่ทางริมฝั่งซ้าย พอพ้นเรียวมาก็ถึงท่ากร่างอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๘.๐๖ น. ถึงเรียวท่าแว่ น้ำไม่สู้เชี่ยวจัดนัก พอพ้นเรียวมาสักหน่อยก็ถึงท่าแว่อยู่ที่หัวเขาฝั่งซ้าย เวลา ๘.๑๓ น. ถึงท่าหิน เห็นเขาท่าหินอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๒๕ น. ถึงเรียวท่าหิน แลเห็นเขาน้ำวนอยู่ตรงหัวเรือ บางแห่งน้ำลึกบางแห่งตื้นที่ ๆ ตื้นพื้นเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ถึงติด พอพ้นเรียวท่าหิน เวลา ๘.๓๖ น. ถึงเรียวน้ำวน เรียวนี้น้ำลึกถ่อไม่ใคร่ถึง ต้องใช้ดึงต้นตะไคร้น้ำเป็นครั้งเป็นคราว ทางฝั่งขวามีหินใต้น้ำ พอเรือเข้าเรียวมาสักหน่อยแลเห็นเขาน้ำวนอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๕๒ น. พ้นเรียว ถึงท่าโป่ง เวลานี้ท้องฟ้าเต็มไปด้วยเมฆ เวลา ๙.๑๔ น. ถึงแก่งคิกคัก ทางฝั่งขวามีเกาะเป็นหินมีตะไคร้น้ำขึ้นเต็ม บางแห่งมีหินใต้น้ำจมอยู่ทางฝั่งซ้ายมีกรวดก้อนโต ๆ บางแห่งตื้น แต่ที่นี่ทางบ้านเมืองได้มาคุ้ยทางเป็นร่องไว้พอเรือเดินได้ เรือต้องเดินตามร่องที่คุ้ยหินไว้น้ำเชี่ยวจัด มีพวกชมุ ๑๗ คนซึ่งทางบ้านเมือง

ได้จัดมาช่วยดึงเรือด้วย เวลา ๙.๒๑ น. พ้นแก่ง เวลา ๙.๒๖ น. ถึงเรียวข้องตี (หรือที่เรียกว่าห้วยข่า) มีเกาะอยู่กลางน้ำร่องทางฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้เพราะมีหินก้อนโตๆ และทางฝั่งนี้มีห้วยเรียกว่าห้วยข้องตี เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๙.๔๖ น. พ้นเรียว ถึงซุกตาแก้วเห็นเขาแก่งปะรอมอยู่ทางฝั่งขวา แล้วมาถึงเรียวท่าไม้รวก เวลา ๑๐.๑๕ น. ถึงท่าไม้รวก เป็นท่าสำหรับพวกตัดไม้เอาไม้มาลง และมีห้วยอยู่แห่งหนึ่ง แต่หน้าฝนจึงจะมีน้ำ หน้าแล้งแห้ง เวลา ๑๐.๒๔ น. ถึงเรียวแก่งปะรอม เป็นเรียวพื้นเป็นกรวดปนทรายเป็นเรียวสั้นๆ พอพ้นเรียวมาหน่อยก็ถึงแก่งปะรอม แก่งนี้มีเกาะอยู่ริมฝั่งซ้าย ร่องทางฝั่งซ้ายเล็กโค้งเรือเดินไม่ได้ แต่ถ้าได้ขุดและทำทางใหม่จะเดินได้สะดวก เรือต้องเดินทางร่องฝั่งขวา เป็นทางตรงแต่มีหินทั้งสองข้างทาง มีหินใต้น้ำอยู่ทั่วทุกแห่ง แต่อยู่ลึก ถ้าเรือเดินไปถูกทางก็ไม่สู้มีอันตราย น้ำที่แก่งนี้เชี่ยวจัดมาก ต้องใช้เชือกผูกดึงและพยุงไป ที่หัวแก่งมีเกาะเล็กอีกเกาะ ๑ มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงด้วย เวลา ๑๑.๑๕ น. พ้นแก่ง เวลา ๑๑.๒๙ ถึงวังกะเคียน เป็นคุ้งยาวน้ำนิ่งไม่ไหลแรง เวลา ๑๑.๔๕ น. ถึงท่าควาย มีแพคนอยู่ทางฝั่งซ้ายแพ ๑ ได้ความว่าเป็นแพของพวกลูกหลานพระนิโครธาภิโยค เจ้าเมืองไทรโยคเก่ามาตั้งตัดไม้และทำนาที่นี่ เรือต้องเดินเลียบฝั่งซ้าย เพราะกลางน้ำตื้น เวลา ๑๑.๕๓ น. ถึงท่าบ้านไทรโยค อยู่

ทางฝั่งซ้าย มีต้นไม้เช่นต้นมะพร้าว, มะม่วง, ขนุน, ฯ ล ฯ ตาม พระราชนิพนธ์ประพาสไทรโยค พ.ศ. ๒๔.๓๑ ว่ามีบ้านเรือนคนตั้งอยู่มาก บัดนี้รกร้างไม่มีคนอยู่เลย เวลา ๑๒.๐๕ น. ถึงหาดเกลิงกระ (แปลว่าหาดลูกเสือ) เรือเดินทางร่องฝั่งซ้าย ที่ตำบลนี้มีเรียวเรียกว่าเรียวหาดเกลิงกระ แต่น้ำไม่สู้แรงนัก เป็นแต่ร่องน้ำค่อนข้างตื้น แต่ถึงกระนั้นเรือก็ไม่ติด พ้นหาดเป็นกรวดก้อนโต ๆ พอพ้นเรียวมาก็เห็นห้วยอยู่ทางฝั่งขวาห้วยหนึ่ง เรียกว่าห้วยเกลิงกระ เวลา๑๒.๔๕น. ถึงท่างวอยู่ทางฝั่งซ้ายมีต้นงวยอยู่ที่นี่สองสามต้น แลเห็นเขาหนองบัวอยู่ตรงท้ายเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา พอพ้นท่าก็ถึงเรียวท่างว เรียวนี้น้ำไหลไม่สู้แรงนัก เวลา ๑๓.๐๐ น. ถึงวังกลม แลเห็นเขาวังพระอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ พอพ้นตัววังมาก็ถึงเรียววังกลม มีเกาะในเรียวนี้เป็นเกาะเล็ก ๒ แห่ง เกาะทางฝั่งซ้ายมีหิน เรือเดินเลียบทางฝั่งขวาเป็นเรียวไม่ยาวนัก เวลา ๑๓.๑๐น. ถึงวังพระ ทางฝั่งขวาของวังมีหาดทรายใหญ่อยู่หาดหนึ่ง มองเห็นทรายขาวน่าดู แลเห็นเขารักอยู่ตรงหน้าเรือ เวลา๑๓.๒๐น. ถึงหาดขาว เป็นหาดทรายขาวไม่สู้โตนักอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๓.๔๐ น. ถึงแก่งปะรังตา มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ ทำให้ทางเรือเดินคดงอเป็นข้อศอก มีหินใต้น้ำอยู่ทางฝั่งขวามาก แต่ทางฝั่งซ้ายเป็นกรวด น้ำลึกพอเรือไปได้สะดวกโดยไม่ต้องใช้เชือกดึง

ที่กลางเรียวมีห้วย ๆ ๑ เรียกว่าห้วยปะรังตา เวลา ๑๓.๕๓ น. พ้นแก่ง ถึงวังป่าช้าและเห็นเขาป่าช้าอยู่ทางฝั่งซ้ายและเขาเกวียนอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๐๑ น. ถึงเรียวหน้าค่ายเก่า (หรือที่เรียกกันว่าเรียวยาว) พ้นที่คงเป็นทรายธรรมดาน้ำไม่สู้แรงนักพอพ้นเรียวมา เวลา ๑๔.๑๖ น. ถึงบ้านค่ายไทรโยค อยู่ทางฝั่งซ้าย มีที่ว่าการอำเภอไทรโยค โรงตำรวจภูธร และแพคนอยู่ ๒ แพ มีต้นไม้เช่นต้นมะขามต้นมะม่วงต้นมะพร้าว ฯ ล ฯ เมื่อเรือพระที่นั่งผ่านมาถึง กรมการอำเภอและตำรวจภูธรมาตั้งแถวรับเสด็จ โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปแล้วออกเรือต่อมาครู่หนึ่งถึงปากน้ำน้อยอยู่ทางฝั่งขวาเป็นลำธารเล็ก ๆ เรือเล็ก ๆ พอพายไปได้เป็นธารแยกจากแม่น้ำแควน้อยอีกธารหนึ่ง มีเรือพวกกะเหรี่ยงที่มาคอยรับเสด็จจอดอยู่ทั้งสองฝาก ที่ปากน้ำน้อยมีหน้าผาเวิ้งน่าดู โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป จากตำบลนี้ไปจนถึงพุน้ำโจน ๔ เลี้ยวเท่านั้น มีเขาเห็นเป็นระยะตามริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองฝากเป็นระยะไป เวลา ๑๔.๒๕ น. ออกจากที่ฉายรูปเดินทางต่อไป พอพ้นหาดเหนือบ้านค่ายมาถึงหัวเขามีน้ำพุอยู่ตรงหัวเขานี้แห่ง ๑ ถัดจากพุนี้ไปก็เป็นแนวเขาอยู่ริมน้ำทางฝั่งซ้ายนี้ ที่เขานี้มีเพิงเป็นหน้าผาเงื้อมออกมา ตรงโพรงใต้ผานี้เป็นเวิ้งใหญ่ เรือพระที่นั่งเข้าไปจอดได้อย่างสบาย และเรืออาจจอดที่ใต้โพรงนี้ได้หลายลำมีน้ำพุและหินแท่นหญ้ามอสเขียวอยู่แห่ง ๑ ตามพระราชนิพนธ์ประพาส

ไทรโยคเรียกว่าพุตุ๊กตา โปรดเกล้า ฯ ให้เรือพระที่นั่งเทียบที่พุ แล้วให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้ามฟากไปฉายรูปเรือพระที่นั่งในโพรงตุ๊กตานี้ เวลา ๑๔ ๕๓ น. เมื่อฉายรูปแล้วออกเรือพระที่นั่งเดินทางต่อไป ถัดไปหน่อยทางฝั่งขวา มีเขาพืดเรียกว่าเขาเกวียนติดต่อไปจนเขาถ้ำเจ๊ก เวลา ๑๕.๐๕ ถึงท่าถ้ำพระ อยู่ห่างฝั่งซ้ายเป็นพื้นดินธรรมดา เดินทางต่อไปถึงถ้ำประมาณ ๖ เส้น เยื้องจากถ้ำพระไปทางฝั่งขวาถึงเขาเกวียน ที่เขานี้มีถ้ำ เรียกว่าถ้ำเขาเกวียน ต่อจากเขาเกวียนไปก็ถึงเขาถ้ำเจ๊ก แต่จริงเป็นเขาเทือกเดียวกัน มีถ้ำอยู่ที่เขานี้เรียกว่าถ้ำเจ๊ก มีรูปหินดูรูปคล้ายตุ๊กตาจีนอยู่รูป ๑ ตามพระราชนิพนธ์ว่าคล้ายรูปหลุยจินตู๊ ในเรื่องจีน เวลา ๑๕.๑๖ น. พ้นถ้ำก็ถึงเรี่ยวท้ายถ้ำผึ้ง เป็นเรี่ยวไม่สู้ยาวนักแต่น้ำเชี่ยว และเห็นเขาถ้ำผึ้งอยู่ตรงหัวเรือเขานี้อยู่ทางฝั่งซ้าย พอพ้นเรี่ยวมาก็เห็นเขาถ้ำผึ้งอยู่ริมน้ำ ที่เขานี้ว่ามีผึ้งมาทำรังเสมอ พอพ้นจากถ้ำมาก็ถึงเรี่ยวอีกเรี่ยวหนึ่ง เรียกว่าเรี่ยวหัวถ้ำผึ้ง ที่เขาถ้ำผึ้งนี้มีถ้ำอีกถ้ำหนึ่งอยู่ทางหลังเขาเรียกว่าถ้ำแก้ว ระยะทางจากพุน้ำโจนใหญ่ไปประมาณ ๑๐ เส้น เวลา ๑๕.๔๗ น. ถึงพุน้ำโจนใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย น้ำโจนนี้น้ำตกมาจากเขาเดินตามลำธารเรื่อยมาแล้วแยกไป ๒ แห่ง ตกที่น้ำโจนใหญ่แห่งหนึ่ง น้ำโจนน้อยอีกแห่งหนึ่ง น้ำโจนน้อยอยู่ห่างจากน้ำโจนใหญ่ไปประมาณ ๕ เส้นในฝั่งเดียวกัน

ในฤดูแล้งน้ำที่น้ำโจนใหญ่ตกน้อยกว่าที่น้ำโจนน้อย ต่อฤดูฝนจึงจะตกมาก ตรงที่น้ำโจนนี้ดูเป็นหน้าผาเป็นชั้น ๆ ทั้ง ๒ แห่ง แต่เป็นหินปูนไม่สู้แข็ง เวลา ๑๕.๕๑ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมที่ฝั่งขวาตรงกันข้ามกับพุน้ำโจนน้อย เวลาเย็นมีฝนตกใหญ่อยู่หลายชั่วนาฬิกาจึงสงบ เป็นอันว่าเย็นวันนี้ไม่ได้เสด็จประพาสที่ใด ระยะทางจากตำบลวังเขมรมาถึงพุน้ำโจน ๓๐๐ เส้น กินเวลาเดินทาง ๘ ชั่วนาฬิกา ๒๖ นาที ผ่านเรียวและแก่ง ๑๖ แห่งด้วยกัน แต่แก่งที่นับว่าสำคัญ และลำบาก ก็มีแก่ง ปะรอม แก่งเดียว เท่านั้น นอกนั้นก็คงเป็นอย่างเรียวธรรมดา

ประทับแรมพุน้ำโจน

วันพฤหัสบดีที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ วันนี้คงประทับอยู่ที่พุน้ำโจน เวลา ๗.๒๕ น. เสด็จลงประทับเรือคอนโดเล่อล่องลงไปตามลำแม่น้ำ ผ่านเขาถ้ำผึ้งทางฝั่งซ้ายแล้วต่อมาเขาถ้ำเจ็กอยู่ทางฝั่งขวา และเรือที่ตรงถ้ำเขาเกวียนทางฝั่งขวา ถัดจากเขาถ้ำเจ็กลงมา มีพวกข้าราชการและพวกกะเหรี่ยงตามเสด็จมาโดยเรือแพนม้าด้วย โปรดเกล้าฯ ให้ท่านชายและผู้ตามเสด็จขึ้นไปถ้ำเขาเกวียน ถ้ำนี้อยู่บนเขาเกวียน ปากถ้ำสูงจากพื้นน้ำประมาณ ๓ วา เข้าไปมีทาง ๒ ทางแล้วไปบรรจบในที่อันเดียวกัน การเข้าไปในถ้ำนี้ต้องใช้ไฟเพราะเข้าไปหน่อยมืด ตัวถ้ำมีหินเป็นพู่ระย้า

พุน้ำโจนใหญ่

น่าดูมาก เมื่อเสร็จจากการดูถ้ำเขาเกวียนแล้วล่องเรือไปตามน้ำ แวะที่ท่าถ้ำพระทางฝั่งซ้าย ให้เจ้านายและผู้ตามเสด็จไปถ้ำพระ ระยะทางเดินจากท่าไปถึงถ้ำต้องการเวลาสัก ๕ นาทีเท่านั้น เป็นถ้ำที่อยู่บนเขา เข้าไปในถ้ำมีพระพุทธรูปหน้าตักประมาณศอกเศษอยู่องค์ ๑ นอกนั้นไม่มีอะไรนัก เมื่อดูถ้ำพระเสร็จแล้วกลับเรือคอนโดเล่อขึ้นมาแวะที่ตรงพุน้ำโจนใหญ่ เสด็จขึ้นไปตามทางทอดพระเนตรทางลำธารที่น้ำตก มาจากภูเขาไปลง พุน้ำโจนทั้ง สองแห่งนั้น เวลา ๙.๕๘ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อลงประทับเรือพระที่นั่งแล้วพระยาสุรินทรฦาไชยผู้ว่าการจังหวัดกาญจนบุรี ได้ไปจัดการหาทางไปถ้ำแก้วซึ่งอยู่ที่เขาน้ำตกนั้นเอง

เวลา ๑๑.๔๐ น. เสด็จลงประทับเรือคอนโดเล่อ ลงไปตามลำน้ำ และที่ท่าตรงน้ำโจนใหญ่ทางฝั่งซ้ายนั้น แล้วเสด็จตามลำธารน้ำทรงดำเนินไปถ้ำแก้ว ระยะทางจากท่าไปถึงถ้ำแก้วประมาณ ๑๐ เส้น ทางเดินไปไม่สู้สะดวกโดยที่มีหินก้อน ๆ มีมาก ถ้ำนี้อยู่บนเขา เวลาจะลงไปต้องใช้ไฟ เป็นทางคด บางแห่งแคบต้องตะแคงตัว เข้าไปข้างในมีที่กว้างขวาง เป็นถ้ำมีระย้าหินน่าชม ดูเป็นแก้วแกลบ มีเวิ้งใหญ่ ๆ อยู่ ๒ เวิ้ง ตามพระราชนิพนธ์ว่ามีหินเป็นไข่ แต่คราวนี้คงมีหินชนิดนั้นแต่ไม่มีเป็นรูปไข่ เข้าใจว่าจะหาไม่พบเพราะมีช่องทางหลายช่อง และมีหลายถ้ำ เมื่อเสด็จประพาส

ถ้ำแล้วโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป เวลา ๑๓.๓๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง.

เวลา ๑๖.๐๕ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อ ขึ้นไปตามลำแม่น้ำตอนบนเพื่อประพาสพุประดู่ ตามพระราชนิพนธ์เสด็จพระราชดำเนินประพาสไทรโยค พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่ามีน้ำตกน่าดูเป็นชั้นๆ แต่บัดนี้คงมีแต่หินปูนเป็นชั้นๆ น้ำแห้งไม่มีน้ำตกเลย ได้ความว่าจะมีตกก็แต่ในฤดูฝนเท่านั้น เป็นอันไม่มีน้ำตก เสด็จไปจนถึงวังประดู่ (ตามชาวบ้านเรียกกันว่าวังโมะโซ) แล้วเวลา ๑๗.๑๐ น. เสด็จกลับประทับเรือ วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๖ ฟ. หนาวที่สุด ๗๒ ฟ.

จากน้ำโจนไทรโยคไปบ้านทุ่งนา

วันศุกร์ที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๕ น. ปลุกคนแล้วให้เตรียมไปเอาอาหารมารับประทาน ปรอท ๗๔ ฟ. วันนี้อากาศครึ้มโดยที่มีหมอกตกมาก เวลา ๗.๐๑ น. เสด็จลงประทับเรือคอนโดเล่อล่วงหน้าไปก่อน เพื่อตรวจตราค่ายเก่า ในการที่เสด็จค่ายนี้โปรดเกล้าฯ ให้นายทหารในกองพลที่ ๔ ราชบุรีจำพวกพลรบ ตามเสด็จไปเพื่อดูการตั้งค่ายและแบบแผนแห่งการรบสมัยก่อนด้วย ค่ายนี้อยู่ที่ฝั่งซ้ายเหนือที่น้ำโจนน้อยมาประมาณ ๑๐ เส้น ระยะทางจากท่าริมฝั่งไปถึงค่ายประมาณ ๔ เส้น ตัวค่ายที่เห็นเดี๋ยวนี้มีดินยกขึ้นเป็นคันโดยรอบทั่วทุกทิศ และตามมุมค่ายเป็น

มูลดินเข้าใจว่าเป็นที่ตั้งป้อมใหญ่สำหรับรับข้าศึก นอกนั้นก็ไม่มีที่สังเกตอันใด ถัดจากค่ายขึ้นไปมีคูเป็นเขตกั้น ที่ค่ายเดี๋ยวนี้เป็นป่าไม้ผากโดยมาก เมื่อทอดพระเนตรค่ายแล้วเสด็จลงเรือคอนโดเล่ยล่องลงมาที่น้ำโจนน้อย โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป เวลา ๘.๐๒ น. เสด็จลงเรือประทับเรือคอนโดเล่อตามเรือพระที่นั่งผ่านท่าที่เสด็จขึ้นตรวจค่ายและวังประดู่ เวลา ๘.๓๐ น. ถึงบ้านพระนิโครธาภิโยค (เก่า) อยู่ทางฝั่งซ้าย แต่บัดนี้ไม่มีคนอยู่เลย ต่อจากนั้นมาถึงเกาะกลางน้ำเรียกว่าเกาะสะอุ เวลา ๘.๓๗ น. เสด็จขึ้นประทับเรือพระที่นั่งที่ตำบลถ้ำอังวะ ถ้ำอังวะนี้อยู่ที่เขาซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เรือพระที่นั่งได้ออกจากท่าที่ประทับแรมตรงข้ามพุน้ำโจนน้อย เวลา ๗.๔๕ น. เมื่อคนรับประทานอาหารแล้ว เวลา ๘.๓๗ น. ถึงถ้ำอังวะ ซึ่งเรือคอนโดเล่อตามมาทันที่ตำบลนี้ แล้วเสด็จขึ้นผ่านเรี่ยวตำบลท้ายวังประดู่ (ตามชาวบ้านเรียกว่าวังโมะโซ แต่ตามพระราชนิพนธ์เรียกว่าวังประดู่) มาเรี่ยว ๑ เวลา ๘.๔๘ น. ถึงแก่งบ่วน ที่ตำบลนี้มีหินใต้น้ำอยู่ริมฝั่งทางขวาพื้นที่ทั้งหมดก็เป็นหินดาลทั้งน้ำลึกมากจนถ่อไม่ถึง ตรงกลางเรี่ยวน้ำวนป่วนทำให้ลำบากในการที่จะข้ามไป มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงเรือทันด้วย ตำบลนี้เรียกว่าเป็นแก่งก็จริงแต่ไม่มีอันตรายอันใดนอกจากมีน้ำป่วนอยู่บางตอนเท่านั้น เวลา ๙.๑๐ น. พ้นเขต เวลา ๙.๑๕ น. ถึงเรี่ยวแก่งโป่ง พื้นที่เป็นกรวดก้อน ๆ บางตอนตื้น

พอท้องเรือครูดไป นอกนั้นก็ไม่สำคัญและเป็นเรียวไม่สู้ยาวนัก พอพ้นจากเรียวนี้มาถึงเรียวตะเคียน มีกองหินยื่นออกมาทางฝั่งซ้ายและมีหินใต้น้ำมาก เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา เรียวนี้ยาวประมาณสักเส้น ๑ เท่านั้น เมื่อเรือพ้นจากตำบลที่เป็นเรียวมาถึงตัววังตะเคียน มีหาดใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา แลเห็นเขาพุหลุมอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๙.๔๔ น. ถึงห้วยเกวียน เป็นห้วยอยู่ทางฝั่งซ้าย แต่หน้าแล้งไม่มีน้ำไหลเลย เวลา ๙.๔๘ น. ถึงวังกร่าง พอพ้นตัววังมาก็ถึงเรียววังกร่าง เป็นเรียวไม่สู้ยาวแลเห็นเขามะตั้งซู่อยู่ตรงหัวเรือ เมื่อพ้นเรียววังกร่างมาก็ถึงเรียวท้ายวังนกแก้วในระยะใกล้ ๆ กัน พอพ้นเรียวมา เวลา ๑๐.๐๕ น. ถึงวังนกแก้ว มีห้วยน้ำพุไหลอยู่ทางฝั่งซ้ายแห่ง ๑ เรียกว่าพุซุมเห็ด เวลา ๑๐.๒๖ น. ถึงเรียวเมาะเติง มีเกาะอยู่กลางน้ำ ๒ เกาะ ตามริม ๆ เกาะและทางฝั่งซ้ายเป็นหิน เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวาเป็นเรียวน้ำแรงและมีระยะยาว เวลา ๑๐.๔๕ น. พ้นเรียว เวลา ๑๐.๔๗ น. ถึงเรียวเมาะตั้ง พื้นใต้น้ำเป็นกรวด ยาวประมาณเท่ากับเรียวเมาะเติงแต่การเดินง่ายกว่า แลเห็นเขาเกลิงจออยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๐๖ น. พ้นเรียว เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงเรียวรอยช้าง ทางฝั่งขวามีเกาะอยู่ใกล้ ๆ ฝั่ง ๒ เกาะ พื้นที่เป็นกรวดตื้น ๆ แต่เรือไม่ติด เวลา ๑๑.๒๗ น. พ้นเรียว ถึงหินรอยช้างเรียกว่าแก่งรอยช้าง เป็นกองหินใหญ่อยู่กลางน้ำริมฝั่งซ้าย ไม่มีต้นไม้ขึ้นที่หินนั้นเลย เป็นกองหิน

เป็นแผ่นกว้างประมาณ ๑๐ วา ยาว ๒๐ วา มีรอยหลุมใหญ่ ๆ คล้ายรอยเท้าช้างอยู่มาก บางหลุมกว้างตั้ง ๔ ศอกเศษก็มี เรือเดินในระหว่างกองหินใหญ่กับฝั่งขวา มีหินใต้น้ำอยู่บ้างแต่น้ำไม่เชี่ยวเลยจึงเดินสะดวกดี พอพ้นหินรอยช้างมาก็แลเห็นเขาห้วยครกอยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๑.๔๘ น. ถึงห้วยพุเตย อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เป็นที่ ๆ มีน้ำพุ พอพ้นห้วยพุเตยมา เวลา ๑๑.๕๑ น. ถึงห้วยทุ่งนาอยู่ทางฝั่งเดียวกัน มีน้ำพุไหลริน ๆ อยู่เสมอ พอพ้นปากห้วยมาก็ถึงเรียวเรียกว่าเรียวทุ่งนา พื้นใต้น้ำเป็นกรวดอย่างเรียวธรรมดาและไม่ยาวนัก พอพ้นเรียวมา เวลา ๑๒.๐๕ น. จอดเรือพระที่นั่งที่ตำบลหาดทุ่งนาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เป็นหาดทรายปนกรวด และเห็นเขาพุเตยอยู่ทางท้ายเรือ ระยะทางเดินจากพุน้ำโจนน้อยมาถึงที่ตำบลนี้ประมาณ ๒๐๐ เส้นเศษ กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ต้องผ่านตำบลที่มีน้ำเชี่ยวจัดที่เรียกว่าเรียวและแก่ง ๙ แห่งด้วยกัน แต่แก่งในระยะทางที่ผ่านมาวันนี้ไม่สำคัญการเดินทางสบาย คงคล้ายกับเรียวเท่านั้น เห็นน้ำพุอยู่ริมฝั่งไหลอยู่เสมอ ๒ แห่ง คงจอดเรือประทับแรมที่ตำบลนี้ วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๔ ฟ.

จากตำบลทุ่งนาไปบ้านกุยแย หาดเหนือพุน้ำร้อน

วันเสาร์ที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๕ น. ปลุกคน

ประจำเรือ แล้วให้รับประทานอาหารก่อนออกเรือ เวลา ๗.๔๐ น. ปรอท ๗๔ ฟ. มีหมอกกลุ้มอยู่ตามยอดเขา ออกเรือพระที่นั่งจากหาดทุ่งนาเดินทางต่อไป เวลา ๗.๕๕ น. ถึงเรียวเกาะมะระ เป็นเรียวที่มีพื้นที่เป็นกรวด ยาวประมาณสัก ๕ เส้น ทางฝั่งขวามีเกาะแต่ดูติดกับฝั่งแล้ว เรียกว่าเกาะมะระ มีพวกขึ้นน้ำเรือมาจอดและตั้งโรงสำหรับพักตัดไม้ เวลา ๘.๑๙ น. พ้นเรียวถึงตำบลวังหินทางฝั่งขวาของแม่น้ำเป็นหินก้อนโต แต่ทางฝั่งซ้ายคงเป็นดินธรรมดา แลเห็นเขาพับผ้าอยู่ตรงหัวเรือ เขาพุเตยอยู่ทางท้ายเรือที่นี่มีคนมาตั้งตัดไม้อยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๘.๒๘ น. ถึงเรียวหัววังหิน พื้นที่เป็นกรวดก้อนโต ๆ เวลา ๘.๔๐ น. พ้นเรียว เวลา ๘.๔๘ น. ถึงหาดท้ายเกลิงจอ เวลาเรือพระที่นั่งผ่านมานี้ พวกต้อวนซึ่งได้เอามาจากจังหวัดกาญจนบุรีกำลังต้อวนอยู่ที่นี่ เวลา ๘.๕๖ น. ถึงเรียวเกลิงจอ พื้นน้ำเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือเดินได้สะดวกไม่ติด พอพ้นเรียวมาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปกระบวนเรือ เพราะเป็นที่โค้งเลี้ยวเห็นเรือในกระบวนได้มาก แล้วพอพ้นเรียวอีกหน่อยถึงตำบลเกลิงจอ ทางฝั่งขวาเป็นหินมีน้ำพุไหล และที่ซึมออกมาตามหินหลายแห่ง ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นดินธรรมดา แลเห็นเขาห้วยศรกตรงท้ายเรือ พอพ้นจากนี้ไปหน่อยทางฝั่งขวามีท่าคนขึ้นลง เรียกว่าท่าบ้านเกลิงจอ แต่บ้านคนต้องเดินจากฝั่งไปประมาณ ๒ ชั่วนาฬิกา เหนือจากท่าบ้านนี้มาหน่อย

มีห้วยน้ำไหลเรียกว่าห้วยเกลิงจอ พื้นที่เป็นกรวด น้ำในเรียวนี้ไม่สู้เชี่ยวจัดนัก แลเห็นเขาพับผ้าอยู่หน้า เขาเมาะยางอยู่หลัง ซ้อนกัน แต่เขาเมาะยางสูงกว่า อยู่ตรงหัวเรือ และเขาเกลิงจออยู่ทางท้ายเรือ โปรดเกล้าฯ ให้รอเรือพระที่นั่ง เพื่อให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปวิวเขาทั้งสองทาง เวลานี้ท้องฟ้าครึ้มและมีฝนตกปรอยๆ แล้วมีตกหนาเม็ดอยู่ครู่หนึ่งก็หยุด และมีหมอกกลุ้มอยู่ปรอท ๗๖ ฟ. เวลา ๙.๒๘ น. พ้นเรียว เวลา ๙.๓๕ น. ถึงเขตเมาะยาง เวลา ๙.๔๕ น. ถึงห้วยเมาะยางอยู่ทางฝั่งซ้าย แต่หน้าแล้งนี้ไม่มีน้ำไหล มีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่ปากห้วยมองไม่ใคร่เห็น เวลา ๑๐.๒๗ น. ถึงเรียวเมาะยาง เป็นเรียวที่ยาวมากที่สุดในที่ๆ ผ่านมาแล้ว พื้นที่เป็นกรวดแต่เรือเดินไม่ลำบากนักเพราะทางตรงไม่คดเคี้ยว แลเห็นเขาต้นมะงั่ว (เรียกกันตามภาษาสามัญว่าเกอย่ะเหระ) อยู่ตรงท้ายเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ รูปเขาเป็นทิวและซ้อนกันเป็นชั้นๆ แลเห็นเขาพับผ้าและเขาเมาะยางซ้อนกันอยู่ทางท้ายเรืออีก โปรดเกล้าฯ ให้รอเรือเพื่อให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปอีก เวลา ๑๐.๕๙ น. พ้นเรียวและตำบลเมาะยางในย่านเมาะยางนี้เป็นย่านยาวมากและเป็นเรียวก็ยาวกว่าทุกๆ เรียวที่ผ่านมาแล้ว คงดีแต่น้ำในเรียวไม่เชี่ยวจัดนักเท่านั้น เวลา ๑๑.๐๓ น. ถึงตำบลเกลิงจอเก่า ทางฝั่งซ้ายเป็นฝั่งดินปนทราย มีน้ำพุไหลและซึมตามฝั่งเสมอ เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงเรียวเกลิงจอเก่า

มีเกาะอยู่กลางเป็นเกาะยาว เป็นเกาะทรายมีต้นตะไคร้น้ำขึ้นมาก ได้ทราบจากคนนำทางว่าพึ่งเกิดขึ้นมากสัก ๕ ปี เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวาแม่น้ำ เรี่ยวนี้ไม่สู้ยาวนัก พื้นท้องที่เป็นกรวด แล เห็นเขาท่าพระ (เขาอูรู) อยู่ตรงหัวเรือ เป็นทิวยาวยอดเท่ากัน เป็นเขาที่ติดต่อมาจากเขาถ้ำเจ็ก ที่ตำบลไทรโยค เวลา ๑๑.๒๕ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๑๑.๓๙ น. ถึงวังพระ ทางฝั่งขวาเป็นแนวหิน มีน้ำพุไหลอยู่ริมฝั่งนี้ ๒ แห่ง เหนือไปหน่อยในฝั่งเดียวกันถึงท่าถ้ำพระ ระยะทางที่จะเดินไปถึงถ้ำประมาณ ๖ เส้น เป็นถ้ำดินเล็กกว่าถ้ำพระที่ไทรโยค เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงเรี่ยววังพระ เป็นเรี่ยวน้ำลึก แต่ทางฝั่งขวาเป็นหิน เวลา ๑๑.๕๙ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๐ ฟ. เวลา ๑๒.๑๑ น. ถึงบ้านห้วยน้ำขุ่น เป็นบ้านพวกขมุและพวกกะเหรี่ยงอยู่ทางฝั่ง การทำมาหากินก็คือปลูกไร่ข้าวและยาสูบ ถัดจากบ้านไปในฝั่งเดียวกันก็ถึงห้วยน้ำขุ่น ที่ห้วยนี้มีน้ำไม่มาก พอพ้นจากปากห้วยขึ้นมาก็ถึงเรี่ยวน้ำขุ่น แต่เรี่ยวนี้น้ำไม่สู้แรงนักและลึก แลเห็นเขาลิ่นถิ่นอยู่ตรงหัวเรือเขาถ้ำพระ (เขาอูรู) อยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๒.๓๐ น. ถึงเมืองทองผาภูมิอยู่ทางฝั่งซ้าย ฝั่งเป็นดินปนทรายมีน้ำซึมอยู่มาก ว่าเป็นเมืองเก่า แต่บัดนี้ไม่มีคนอยู่เลยเป็นป่าไปทั้งนั้น เวลา ๑๒.๓๖ น. ถึงเรี่ยวทองผาภูมิมีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือเดินทางร่องฝั่งซ้าย พื้นที่เป็นกรวดก้อน ๆ เวลา ๑๒.๔๕ น. เรือคงเดินในเรี่ยวมีลมพัดแรง

และมีฝนตกปรอย ๆ พอพ้นเกาะมาหน่อยในเรียวน้ำเชี่ยวจัดขึ้น มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงเรือ เวลา ๑๓.๐๐ น. พ้นเรียว เวลา ๑๓.๐๙ น. ถึงท่าลิ่นถิ่น มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายตรงเกาะขึ้นไปนี้มีต้นไม้ใหญ่ ติดป้ายบอกเขตแดนติดต่อกิ่งอำเภอไทรโยคกับอำเภอสังขละ ตั้งแต่ตำบลนี้น้ำเชี่ยว เป็นเรียวเรียกว่าเรียวลิ่นถิ่น มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงเรือ เวลา ๑๓.๒๔ น. ถึงปากห้วยลิ่นถิ่นอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นห้วยใหญ่มีน้ำไหลมาก แลเห็นเขาสะเด็งอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๓.๓๓ น. พ้นเรียว พอพ้นเรียวลิ่นถิ่นมาหน่อยก็ถึงเรียวหนองมะกุย ห่างจากฝั่งขวามาหน่อยเป็นโขดทรายเล็ก ๆ มีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่ เวลา ๑๓.๔๕ น. ถึงบ้านหนองมะกุย อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำมีสวนหมาก มะพร้าวและกล้วย มีบ้านอยู่หลัง ๑ เป็นบ้านร้างโดยที่คนย้ายไปตั้งบ้านอยู่ใหม่เหนือจากที่นี้ไปหน่อย เป็นพวกกะเหรี่ยง เรียวหนองมะกุยนี้บางแห่งน้ำแรงบางแห่งน้ำไม่สู้แรง เวลา ๑๔.๑๓ น. พ้นเรียวหนองมะกุย ฝนหาย แต่ท้องฟ้ายังครึ้มอยู่ เวลา ๑๔.๑๘ น. ถึงวัดดินสอ (ร้าง) อยู่ทางฝั่งขวา มีต้นมะพร้าวและต้นกล้วยตามฝั่งเป็นดินที่ใช้ทำดินสอได้ โปรดเกล้า ฯ ให้เรือเล็กไปเก็บ เวลา ๑๔.๓๓ น. ถึงพุน้ำร้อนอยู่ทางฝั่งซ้ายที่ริมฝั่ง คือน้ำที่ริมฝั่งนี้เดือดเป็นพรายน้ำขึ้นมาก ฝั่งเป็นดินโคลน โปรดเกล้า ฯ ให้เรือพระที่นั่งแวะไปแล้วทอดพระเนตร เวลา ๑๓.๔๖ น. เดินทาง

ต่อไป ถึงเรียวพุน้ำร้อนเป็นเรียวสั้น ๆ เวลา ๑๕.๐๐ น. พ้นเรียวเรือพระที่นั่งจอดที่หาดน้ำร้อนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ มีบ้านคนอยู่ที่ฝั่งนี้หลัง ๑ และที่ริมฝั่งมีพวกล่องไม้มาตั้งพักอยู่ด้วย ทางฝั่งขวาเดินจากท่าไปประมาณ ๒๐ นาทีก็ถึงบ้านคน ว่ามีบ้านอยู่สัก ๑๐ หลัง เป็นบ้านพวกกะเหรี่ยง เรียกว่าบ้านกุยแย มีไร่ข้าว สวนหมาก สวนกล้วย ตรงที่เรือพระที่นั่งจอดนี้ แลเห็นเขาสะเด็งอยู่ตรงท้ายเรือ เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปวิวกระบวนเรือที่กำลังเดินอยู่ เพราะที่ตรงนี้โค้งและเห็นวิวเรือมากและวิวเขา แล้วให้ถ่ายรูปสัตว์ต่าง ๆ ชะนี ๒ ตัว นกยูง ๒ ตัว ไก่ฟ้าตัว ๑ ไก่ต่อตัว ๑ เวลา ๑๖.๒๕ น. เสด็จขึ้นประพาสป่าหลังบ้านกะเหรี่ยงและบ้านกะเหรี่ยง โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปบ้านกะเหรี่ยงและรูปวิวกระบวนเรืออีก เวลา ๑๗.๒๖ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำมีฝนตกปรอย ๆ ปรอทอากาศวันนี้ร้อนที่สุด ๘๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๔ ฟ. ระยะที่มาวันนี้ประมาณ ๓๐๐ เส้นเศษ กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ต้องผ่านเรียวมา รวมในวันนี้ ๑๒ แห่ง การเดินทางจากตำบลพุน้ำโจนมาถึงตำบลนี้ไม่สู้ยาวกว่าที่ ๆ ผ่านมาแล้ว และไม่มีแก่งเลย แต่ถ้าจะขึ้นไปถึงท่าขนุน จะต้องผ่านแก่งสำคัญอีกแห่ง ๑ ชื่อแก่งองทีเท่านั้น เป็นสุดการเดินทางประพาสเพียงบ้านกุยแยเท่านั้น รุ่งขึ้นก็จะเป็นการเดินทางกลับ

การประพาสคราวนี้ ได้เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งหยั่งใจถูกจากตำบลบ้านโป่ง การเดินทางจากบ้านโป่งไปจังหวัดกาญจนบุรีนั้น อำมาตย์โท พระศรีมหาเกษตร ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี ได้จัดการหาเรือยนต์มาช่วยจูงเรือบางลำที่เรือยนต์ไม่พอไป และได้ตามเสด็จไปส่งจนถึงจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนที่เรือพระที่นั่งประทับแรมตำบลห้วยเหนียวนั้น อยู่ในเขตอำเภอท่ามะกา จังหวัดราชบุรี มีอำมาตย์ตรี พระศรีพลรัตน์ นายอำเภอจัดการรับเสด็จจากจังหวัดกาญจนบุรีไปถึงบ้านกุยแยนั้น มีเรือสมทบไปอีก คือ เรืออำมาตย์โท พระยาสุรินทรฦๅไชย ผู้ว่าราชการจังหวัด เรือยนต์ ๑ เรือแจว ๒ ชาย ๑๒ คน หญิง ๕ คน รวม ๑๗ คน เรือนายพันตรี หลวงไววิธีทัพ ผู้บังคับการกรมทหารบกม้าราชบุรี ๑ เรือแจวตำรวจภูธร ๑ ชาย ๙ คน รวมเรือทั้งหมด ๓๖ ลำ คนทั้งหมดประมาณ ๔๑๙ คน เมื่อออกจากจังหวัดกาญจนบุรีเดินทางไปนี้ อำมาตย์โท พระยาสุรินทรฦๅไชย ได้ลงเรือแพนม้าประทุนนำเสด็จตลอดทางไป และตำบลที่จะเดินทางลำบากก็ได้ยกกรุยไว้ และที่แก่งหรือที่ ๆ น้ำเชี่ยวจัดก็มีคนมาคอยช่วยดึงเรือและพยุงเรือบางลำ ส่วนที่ ๆ สำหรับประทับแรมตามตำบลต่าง ๆ ก็ได้จัดทำท่าสำหรับเรือเทียบ และตามที่ประทับแรมตั้งแต่วังลานไปจนที่ประทับแรมพุน้ำโจนไทรโยคนั้น เวลากลางคืนมีโคมไฟของกองพลทหารบกที่ ๔ รายตลอด และบางวันก็มีแตรวงของกองพลทหารบกที่ ๔

บรรเลงด้วย ส่วนที่ประทับแรมอีก ๒ แห่ง ที่หาดทุ่งนากับหาดพุน้ำร้อนนั้น ไม่ได้มีในรายการเสด็จ จึงไม่ได้ทำเตรียมไว้ เมื่อถึงแก่งอ้ายหิดเป็นเขตของอำเภอไทรโยค และตั้งแต่ท่าลิ้นถิ่นไปเป็นเขตของอำเภอสังขละ ทั้ง ๒ อำเภอนี้พระศรีสุวรรณคีรี (เชียง โปรย เสลาพันธ์) เป็นนายอำเภอและได้คอยรับเสด็จเสมอ ตามระยะทางที่เสด็จผ่านเมืองเก่ามาคือเมืองสิงห์ และเคยมีผู้ว่าราชการเมือง เป็นพระสมิงสิงหบุรินทร์ บัดนี้ที่เมืองสิงห์เองร้างเป็นป่าไผ่ทั้งนั้น ๒ เมืองลุ่มสุ่ม ผู้ว่าราชการเมืองเป็นพระนินภูมิบดี บัดนี้คงมีบ้านคนอยู่สัก ๓๐–๔๐ หลังคาเรือนเท่านั้น และผู้ว่าราชการเมืองก็ไม่มี ๓ เมืองท่าตะกั่วบัดนี้คงเป็นป่ามีบ้านคนเป็นบางแห่ง เคยมีผู้ว่าราชการเมือง เป็นพระชินดิษฐบดี ๔ เมืองไทรโยค คงมีคนน้อย เคยมีผู้ว่าราชการเมือง เป็นพระนิโครธาภิโยค ๕ เมืองทองผาภูมิ ซึ่งบัดนี้ร้างจนไม่มีคนเลย เคยมีผู้ว่าราชการเมืองเป็นพระเสลภูมาธิการ เมืองทั้ง ๕ เมืองนี้เคยมีผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสไทรโยค พ.ศ. ๒๔๓๑ เคยโปรดเกล้า ฯ ตั้งตำแหน่งยศแก่ผู้ว่าราชการเมือง ต้องผ่านแก่งที่สำคัญหลายแก่ง และเรี่ยวที่น้ำเชี่ยวจัดก็มาก ดังได้กล่าวไว้ตามรายวันนั้นแล้ว ตามฝั่งนอกจากที่เป็นเขาเป็นถ้ำแล้วอาจจะกล่าวได้ว่า ริมฝั่งน้ำทีเดียวเป็นแถวต้นตะไคร้น้ำ ถัดไปเป็นต้นแว่

ถัดจากต้นแร่ไปก็เป็นป่าไม้ มีไม้ไผ่ ไม้พาก และไม้เบญจพรรณ ตามตำบลที่ ๆ เป็นเขาน่าดูบางแห่งเป็นถ้ำบางแห่งเป็นหน้าผา เป็นธารน้ำไหลบ้าง ในลำแม่น้ำน้อยนี้ถึงจะเป็นบางแห่งตื้น บางแห่งลึกถึง ๕–๖ วาก็มี และบางแห่งก็มีจระเข้ ตามคำบอกของผู้นำทาง แต่ถึงกระนั้นขากลับก็มีผู้นำจระเข้มาถวายตัว ๑ และนกยูงคงมีบ้าง แต่ไม่ชุมและหาได้ยากเต็มที สัตว์ที่ชุมที่สุดก็คือไก่ป่า และนกเขาเท่านั้น

เริ่มต้นเดินทางกลับตั้งแต่วันนี้

จากหาดพุน้ำร้อน (บ้านกุยแย) มาหาดทุ่งนาไทรโยค

วันอาทิตย์ที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๒๐ น. ปลุกคนประจำเรือ แล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๑๕ น. ปรอท ๗๔ ฟ. มีหมอกตกอยู่ตามยอดเขา เวลา ๗.๒๐ น. พวกกะเหรี่ยงซึ่งอยู่บ้านกุยแย โดยมากเป็นหญิงและเด็กประมาณ ๒๐ คนมาเฝ้า โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปหมู่พวกที่มาเฝ้า และโปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้แก่พวกที่มา และนายหมู่เจ้าของบ้านกะเหรี่ยงตรงที่เรือพระที่นั่งจอดประทับแรม เป็นลาวเชียงใหม่ มีภรรยาเป็นกะเหรี่ยงมาเฝ้า โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูป เวลา ๗.๔๕ น. ออกเรือพระที่นั่งจากหาดพุน้ำร้อนที่

ประทับแรม ล่องลงมาตามลำแม่น้ำ คงให้นายเชื่อมซึ่งเป็นคนนำทางตั้งแต่ขาขึ้นไปจนถึงกลับถึงจังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๗.๕๑ น. ถึงพุน้ำร้อน เวลา ๘.๐๐ น. ถึงวัดดินสอ (ร้าง) ต่อมาก็เป็นบ้านหนองมะกุย และเรียวลิ่นถิ่น เวลา ๘.๒๔ น. ผ่านท้ายลิ่นถิ่น เวลา ๘.๒๙ น. ถึงท่าลิ่นถิ่น ซึ่งเป็นเขตแดนอำเภอสังขละบุรีกับอำเภอไทรโยค เวลา ๘.๔๔ น. ถึงตำบลทองผาภูมิ เวลา ๘.๕๐ น. ถึงบ้านห้วยน้ำขุ่น เวลา ๙.๐๔ น. ถึงท่าถ้ำพระ ทางฝั่งขวามีน้ำพุ ๒ แห่ง พอผ่านท่าถ้ำพระลงมาก็ถึงเรียวเกลิงจอเก่า แลเห็นเขาพับผ้าอยู่ตรงหัวเรือ ที่เขตเรียวนี้มีน้ำพุไหลริน ๆ อยู่ทางฝั่งซ้ายหลายแห่ง เวลา ๙.๑๙ น. ถึงเรียวเมาะยาง เป็นเรียวยาวที่สุดแต่น้ำไม่สู้แรงนัก ยาวประมาณ ๑๒ เส้น เวลา ๙.๔๘ น. ถึงห้วยเมาะยาง เวลา ๑๐.๐๒ น. ถึงห้วยเกลิงจอ ที่ห้วยนี้มีน้ำไหลด้วยอยู่ทางฝั่งขวา และตามฝั่งเป็นดินปนทรายมีน้ำซึมและน้ำพุหลายแห่งแต่เป็นพุเล็ก ๆ แลเห็นเขาห้วยครกอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๐. ๑๐ น. ถึงเรียวเกลิงจอ ทางฝั่งซ้ายเป็นดินแข็งและมีน้ำซึมอยู่หลายแห่ง แลเห็นเขาเกลิงจออยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๒๖ น. ถึงตำบลวังหิน เห็นเขาพับผ้าตรงท้ายเรือ เขาพุเตยตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๓๕ น. ถึงเกาะมะระ ทางฝั่งขวาเป็นเกาะติดกับฝั่ง แล้วมีหาดทรายเล็ก ๆ มีพวกจีนมาตั้งตัดไม้ที่นี่ เวลา ๑๐.๔๑ น. ถึงหาดทุ่งนาที่อยู่ทางฝั่งขวา เมื่อขาขึ้นได้ประทับแรมที่ตำบลนี้ ระยะ

ทางขาขึ้นกินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ขาล่องกินเวลา ๒ ชั่วนาฬิกา ๕๖ นาทีเท่านั้น โดยที่เรือคงตามน้ำเสมอ เพราะน้ำในลำน้ำไม่มีขึ้นเลย และถ้าผ่านตำบลที่เป็นเรียวซึ่งขาขึ้นเสียเวลามาก ขาล่องยิ่งดี คือน้ำเชี่ยวจัดแล้วปล่อยให้ล่องลงตามกระแสน้ำไปได้เร็วมาก เป็นแต่คอยระวังอย่าให้เสียท้ายเท่านั้น พอผ่านหาดและถึงเรียวแล้วก็ถึงห้วยทุ่งนา ถัดลงมาอีกก็มีห้วยอีกห้วยหนึ่งเรียกว่าห้วยพุเตย เวลา ๑๐.๕๐ น. ถึงแก่งรอยช้าง (เป็นหินก้อนใหญ่ ๆ อยู่ในน้ำริมฝั่งซ้าย เป็นก้อนโตยาวประมาณ ๒๑ วา มีหลุมใหญ่ ๆ หลายหลุม บางหลุมกว้างยาวตั้ง ๔ ศอกก็มี ที่เล็กประมาณศอกเศษก็มี เรียกว่ารอยช้าง) ที่เรียกว่าเป็นแก่งนี้ก็จริง แต่การเดินทางไม่สู้ลำบากเลย เป็นแต่คอยระวังอย่าให้กระทบหินข้างฝั่งเท่านั้นเอง พอพ้นแก่งมาก็ถึงเรียวรอยช้าง ต่อมาก็เป็นเรียวเมาะตังจากเรียวเมาะตัง ก็มาถึงเรียวเมาะเติง เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงห้วยพุชุมเห็ด ถัดจากห้วยลงมาก็เป็นวังนกแก้ว เวลา ๑๑.๒๒ น. ถึงวังกร่าง เวลา ๑๑.๓๐ น. ถึงห้วยเกวียนแต่ฤดูนี้ไม่มีน้ำเลย เวลา ๑๑.๔๐ น. ถึงวังตะเคียนทางฝั่งขวามีหาดใหญ่ ถัดจากวังมาก็ถึงเรียว พอพ้นเรียวแลเห็นเขาพุหลุมตรงหัวเรือ ว่าเป็นเขาที่ติดต่อเป็นเทือกเดียวกับเขาถ้ำเจ็กที่ไทรโยค เวลา ๑๑.๔๘ น. ถึงเรียวแก่งโป่ง ซึ่งเป็นเรียวยาวประมาณ ๒ เส้น พื้นท้องน้ำเป็นกรวด บางแห่งตื้นพอท้องเรือครูดไป เวลา ๑๑.๕๐ น. พ้นเรียว เวลา ๑๑.๕๔ น.

ถึงเรียวแก่งข่วน พ้นเป็นหินดาดงอเลี้ยวและน้ำลึก ถ่อไม่ใคร่ถึงด้วย และน้ำวน เมื่อขาขึ้นเสียเวลามาก แต่ขาล่องคงปล่อยให้ลอยลงมาเพียง ๒ นาทีก็พ้นเขต เวลา ๑๒.๐๐ น. ผ่านถ้ำอังวะ เป็นถ้ำอยู่บนเขาที่ริมฝั่ง เวลา ๑๒.๐๕ น. ถึงเกาะสะอุ เวลา ๑๒.๑๕ น. ถึงท่าบ้านพระนิโครธาภิโยค เวลา ๑๒.๑๗ น. ถึงวังโมะโซ เวลา ๑๒.๒๕ น. ถึงท่าซุง อยู่ทางฝั่งซ้าย หินที่ฝั่งนี้เป็นชั้น ๆ หน้าฝนมีน้ำตก ถัดจากท่าซุงลงมาทางฝั่งซ้ายก็ถึงท่าที่เสด็จขึ้นทอดพระเนตรค่าย เป็นค่ายซึ่งเข้าใจกันว่าสร้างขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ เวลา ๑๒.๓๕ น. ถึงพุน้ำโจนน้อยอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ ทางฝั่งขวาเป็นที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น ระยะเวลาจากตำบลนี้ขึ้นไปถึงหาดทุ่งนาเป็นเวลา ๔ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ขาล่องกินเวลา ๑ ชั่วนาฬิกา ๕๘ นาที เวลา ๑๒.๔๒ น. ถึงน้ำพุโจนใหญ่ น้ำที่ตกนี้สูงกว่าที่น้ำโจนน้อย แต่ว่าน้ำตกในฤดูแล้งนี้ตกน้อยกว่าที่น้ำโจนน้อย พอผ่านหน่อยก็ถึงเขาถ้ำฝั่งทางฝั่งซ้าย และถัดลงมาเป็นเขาถ้ำเจ๊ก โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ลงเรือเล็กไปฉายรูปวิวเขาทั้งสองเขา เวลา ๑๒.๕๗ น. ถึงถ้ำเจ๊ก ถัดจากถ้ำเจ๊กไปทางฝั่งซ้าย ถึงเขาถ้ำปู่ มีเพิงและมีน้ำพุ ตามพระราชนิพนธ์เรียกว่าพุตึกตา ตรงหัวเขาถ้ำปู่นี้มีน้ำพุอยู่แห่งหนึ่ง เวลา ๑๓.๑๖ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่เกาะ ตรงศาลเจ้าตำบลไทรโยคทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๐ น. มี

ฝนตกปรอย ๆ เวลา ๑๕.๑๐ น. พอเรือกระบวนทั้งหมดมาถึงพร้อมกัน เวลา ๑๖.๓๓ น. เสด็จลงเรือพายเล็กเข้าไปประพาสธารน้ำน้อยตรงที่ตำบลไทรโยคทางฝั่งขวา และโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปวิวเขา เวลา ๑๗.๔๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลา ๑๘.๑๐ น. มีพระศรีสุวรรณคีรี (เชียงโปรย เสลาพันธ์) นายอำเภอสังขละและพวกกะเหรี่ยงที่มาจากตำบลต่าง ๆ เพื่อมาเฝ้านำของมาถวาย มีข้าวสาร, มะพร้าว, และนอแรด, เลือดแรดกับของเครื่องยาต่าง ๆ รวมทั้งชายหญิงและเด็กที่มาประมาณ ๒๐๐ เศษ โปรดเกล้า ฯ ประทานของแก่กรมการเมืองและอำเภอ และเสมาพระรูปแก่พวกกะเหรี่ยงทั่วกัน แล้วพระศรีสุวรรณคีรีจัดการมีละครกะเหรี่ยงถวาย พอเสร็จการเล่นละครกะเหรี่ยงแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้มีแตรวงให้พวกกะ–เหรี่ยงที่มาฟัง กับประทานเสื่อผ้าแก่พวกกะเหรี่ยงที่เล่นละครถวาย เวลา ๑๒.๒๐ น. เลิกการเล่นเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง.

จากไทรโยค มาวังเขมร และพุท้องช้าง

วันจันทร์ ที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๕ น. ปลุกคนประจำเรือตื่น แล้วให้ไปจัดการรับประทานอาหารเช้า เวลา ๗.๑๑ น. ปรอท ๗๖ ฟ. มีหมอกตกตามยอดเขา ออกเรือจากที่ประทับแรมบ้านค่ายไทรโยค เรือเดินร่องตามเรียวหน้าศาล

เจ้า พอเรือพระที่นั่งผ่านที่ว่าการอำเภอและโรงพักตำรวจภูธร มีตำรวจภูธรตั้งแถวส่งเสด็จ เวลา ๗.๒๐ น. ถึงเรียวแก่งยาว แลเห็นเขาช่องเต่าตรงหน้าเรือ เวลา ๗.๒๕ น. ถึงวังป่าช้า เวลา ๗.๒๗ น. ถึงเรียวแก่งประรังตาคงเดินได้สะดวก แต่ต้องเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะทางฝั่งซ้ายลึก เวลา ๗.๔๑ น. ถึงหาดขาว เวลา ๗.๔๓ น. ถึงวังพระ เวลา ๗.๔๗ น. ถึงเรียววังกลม พอพ้นเรียวก็ถึงวังกลม เวลา ๗.๕๖ น. ถึงเรียวท่างิ้ว พอพ้นเรียวมาก็ถึงท่างิ้ว แลเห็นเขาหนองบัวอยู่ตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๐๑ น. ถึงห้วยเกลิงกระ พอพ้นห้วยก็มาถึงหาดเกลิงกระ ทางเรือคดเคี้ยวตามคุ้งน้ำ เวลา ๘.๑๕ น. ถึงบ้านไทรโยค เวลา ๘.๒๒ น. ถึงท่าควาย มีแพจอดอยู่ฝั่งซ้ายแพ ๑ เวลา ๘.๓๐ น. ถึงวังตะเคียนเป็นคุ้งยาวน้ำนิ่ง เวลา ๘.๓๗ น. ถึงแก่งประรอม มีเกาะอยู่หัวเกาะ ๆ ๑ ตามใต้น้ำเป็นหินก้อนโต ๆ แต่มีที่ ๆ ลึกพอที่เรือจะข้ามได้ ต้องใช้เชือกผูกแล้วปล่อยลงให้ชิดทางฝั่งขวา น้ำเชี่ยวจัดด้วยที่ตรงนี้ถ้าความระวังไม่พออาจมีอันตราย และหางเสือเรือพระที่นั่งหักเวลาข้ามนี้ เวลา ๘.๕๘ น. พ้นแก่ง คงใช้แจวทำหางเสือตลอดทางในวันนี้ และจอดเรือพระที่นั่งที่ใต้แก่ง เพื่อทอดพระเนตรเรือยางลำข้ามแก่ง เวลา ๙.๒๑ น. ออกเรือพระที่นั่งเดินทางต่อมาผ่านเรียวแก่งประรอมและเรียวท่าไม้รวก เวลา ๙.๔๔ น. ถึงเรียวบ้องตี้ เวลา ๙.๕๒ น. ถึงแก่งคึกคัก ทางฝั่งขวามีเกาะและหินใต้น้ำ

เรือต้องเดินเสียทางฝั่งซ้าย คงปล่อยให้ลอยลงมาได้อย่างเรียวธรรมดา เวลา ๙.๕๖ น. พ้นแก่งคึกคัก เวลา ๑๐.๐๒ น. ถึงท่าโป่ง เวลา ๑๐.๐๘ น. ถึงเรียวน้ำวน พอพ้นเรียวน้ำวนมาก็ถึงเรียวท้ายน้ำวน ต่อไปก็เป็นเรียวท่าหิน บางตอนน้ำไม่สู้แรงจัดนัก เวลา ๑๐.๒๐ น. พ้นเรียว เวลา ๑๐.๒๓ น. ถึงท่าหิน แลเห็นเขาท่าหินอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงเรียวท่าแว่ เวลา ๑๐.๓๙ น. ถึงท่ากร่าง เวลา ๑๐.๔๖ น. ถึงเรียวหัววังเขมร มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๔๙ น. ถึงน้ำพุหัววังเขมร มีน้ำไหลอยู่มากอยู่ทางฝั่งซ้าย ถัดไปทางฝั่งขวาเป็นหาดเป็นที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น ขาขึ้นกินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๓๘ นาที ขาล่องกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๓๘ นาที เวลา ๑๐.๕๗ น. ถึงเรียวพุงถ่อ แลเห็นเขาหาดตาแพะตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๐๑ น. ถึงห้วยพุงถ่อ แต่หน้าแล้งไม่มีน้ำ ที่ตรงปากห้วยลงมาตามฝั่ง มีหินก้อนโต ๆ ที่จมน้ำอยู่ก็มาก เรียวนระยะยาว เวลา ๑๑.๐๕ น. พ้นเรียวแลเห็นเขาย้อมตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงเรียวหาดตาแพะทางฝั่งขวามีหาดเรียกว่าหาดตาแพะ พอพ้นเรียวมาหน่อยเห็นเกาะเล็กอยู่ทางฝั่งซ้ายเป็นเกาะหิน มีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่ตามเกาะนี้เรียกกันว่าหินตาแพะ เวลา ๑๑.๒๐ น. ถึงหาดงิ้ว เวลา ๑๑.๒๑ น. ถึงเรียวหาดงิ้ว เวลา ๑๑.๒๖ น. พ้นเรียว แลเห็นเขาย้อมอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๒๗ น. ถึงเรียวหน้าเขาย้อม เวลา ๑๑.๓๑ น.

ถึงเรียวสองช่อง หน้าเขาบ้อมมีเกาะเล็กอยู่หัวเรียว เรียกว่าเกาะหน้าเขาบ้อม เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้าย ต่อลงมาอีกมีเกาะอีกเกาะหนึ่ง เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้าย แต่เฉียดเกาะ เพราะริมฝั่งมีหิน เวลา ๑๑.๓๖ น. พ้นเรียว แลเห็นเขาบ้อมอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๔๔ น. ถึงเรียวเกาะตารั้ว (ตามพระราชนิพนธ์ประพาสไทรโยค เรียกว่า เกาะหางนาค) มีเกาะอยู่กลางน้ำ ๒ เกาะ เวลา ๑๑.๕๐ น. พ้นเรียวเกาะตารั้ว แล้วถึงเรียวมะเดื่อ เป็นเรียวสั้น ๆ ไม่ยาว เวลา ๑๑.๕๘ น. ถึงหาดสระสี่มุม แลเห็นเขาสระสี่มุมอยู่ทางฝั่งซ้าย ที่หาดนี้ขุดลงไปหน่อยน้ำร้อน เมื่อขาขึ้นได้ลองขุดดูแล้ว เวลา ๑๑.๕๙ น. ถึงเรียวสระสี่มุม น้ำลึกและระยะทางประมาณ ๑๐ วาเท่านั้น เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๓ ฟ. เวลา ๑๒.๐๙ น. ถึงน้ำพุสระสี่มุมอยู่ทางฝั่งซ้าย แลเห็นเขาถ้ำผีเป็นแนวตรงหัวเรือ ส่วนเขาที่เยียงอยู่ทางขวา เรียกว่า เขามดถ่อ เวลา ๑๒.๑๖ น. พ้นเรียว เวลา ๑๒.๒๗ น. ถึงเรียวถ้ำผีน้อย ในเรียวนี้แลเห็นถ้ำผีน้อยอยู่บนเขาทางฝั่งขวาเป็นเรียวประมาณ ๓ เส้น เวลา ๑๒.๓๕น. ถึงเรียวถ้ำผีใหญ่ มีน้ำพุอยู่ที่ตีนเขาถ้ำผี เวลา๑๒.๔๖น. ถึงถ้ำผีใหญ่อยู่บนเขาถ้ำผี (ตามพระราชนิพนธ์ประพาสไทรโยคว่าปากถ้ำอยู่สูงจากน้ำ ๑๘ วา) อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๑๒.๕๑ น. ถึงเรียวสองช่องหัวถ้ำกินนร เป็นเรียวยาวประมาณเส้น ๑ พอพ้นเรียวมาก็ถึงเขาถ้ำกินนร เขาที่นี้เป็นแนวพืดอยู่ทางฝั่งซ้าย

เป็นหินปูน มีถ้ำอยู่หลายถ้ำเรียกว่าถ้ำกินนร เวลา ๑๓.๐๐ น. ถึงเรียวถ้ำกินนร เวลา ๑๓.๐๗ น. ถึงเรียวแก่งตอ เวลา ๑๓.๒๐ น. ถึงแก่งละว้า มีเกาะเล็กอยู่ทางฝั่งขวา ใต้ลงมาทางฝั่งซ้ายมีน้ำพุแห่ง ๑ ร่องทางคด เมื่อขาขึ้นต้องใช้เชือกจูงไป แต่ขาล่องปล่อยลงมาได้โดยสะดวก เวลา๑๓.๒๒น. พ้นแก่งละว้า เวลา๑๓.๒๔น. ถึงท่าเกลิงยอ มีน้ำพุอยู่ที่ตีนผาทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาเป็นเขาเตี้ยเป็นทิวเดียวกันกับเขาแก่งละว้า ตรงหัวเรือไปเห็นเขาแก่งระเบิด เวลา ๑๓.๔๙ น. ถึงน้ำพุห้วยเกลิงยออีกแห่งหนึ่ง ว่าเป็นน้ำที่ตกมาจากที่อันเดียวกัน แต่มาแยกกิ่งออก เวลา ๑๓.๕๓ น. ถึงเรียวหัวท้องช้าง เวลา๑๔.๐๐น. มีฝนปรอยๆ เวลา๑๔.๐๓น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลพุท้องช้างทางฝั่งขวา เป็นที่ๆประทับแรมเมื่อขาขึ้นครั้งหนึ่ง ขาขึ้นจากพุท้องช้างไปวังเขมร กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๔๘ นาที ขาล่องกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๑๔ นาที เป็นหมดเขตการเดินทางวันนี้ ประทับแรมที่ตำบลนี้ แล้วได้จัดการให้ช่างไม้มาแก้และซ่อมหางเสือที่ชำรุดเมื่อข้ามแก่งปะรอม เวลาค่ำผู้ที่ไปในกระบวนบางคน ลองเต้นรำไม้รวกอย่างที่พวกกะเหรี่ยงเล่นถวายสำเร็จดี วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากพุท้องช้าง มาวังใหญ่และลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ)

วันอังคาร ที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือตื่น แล้วให้จัดการรับประทานอาหารกัน เวลา ๖.๕๕ น. ปรอท ๘๗ ฟ. วันนี้อากาศโปร่ง เรือพระที่นั่งออกจากที่ประทับแรมพุท้องช้างทางฝั่งขวา (และฝั่งซ้ายมีน้ำพุ ฝั่งขวาตรงข้ามมีพุน้ำร้อน) พอออกมาผ่านห้วยเกาะท้องช้าง แลเห็นเขาอีพุน และเขาวังกระแจะซ้อนกันอยู่ตามลำดับตรงหน้าเรือ และเขาแก่งระเบิดเยื้องทางขวามือ เขาทั้งหมดนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น เวลา ๗.๒๐ น. เข้าเขตเรียวแก่งระเบิด ทางฝั่งซ้ายมีหินก้อนโต ๆ ตามฝั่ง และที่จมน้ำก็มี ทางฝั่งขวามีเกาะ เรียกว่าเกาะแก่งระเบิด ทางเรือเดินไม่ลำบาก แต่ต้องเดินให้ใกล้เกาะสักหน่อย เวลา ๗.๒๕ น. ผ่านหัวท่าแดกงา ทางฝั่งขวามีหาด มีคนมาตั้งตัดไม้ไผ่ เวลา ๗.๒๘ น. เข้าเขตเรียวแดกงา ทางฝั่งขวามีหินคาลใต้น้ำมาก ทางฝั่งซ้ายมีเกาะ พื้นที่โดยมากเป็นกรวดก้อนโต ๆ มาก เป็นเรียวที่คดเคี้ยว เวลา ๗.๓๑ น. พ้นเขตเรียว เข้าเขตวังแดกงา แลเห็นเขาอีพุนตรงหัวเรือ เวลา ๗.๔๖ น. ผ่านท่าหินอยู่ทางฝั่งขวาเป็นหาดเล็ก ๆ (ว่าเป็นท่าสำหรับขนไปเก็บหินลับมีดที่เขาอีพุน) ต่อจากนั้นมาก็เป็นวังท่าหิน ทางฝั่งขวาของท่าหินและวังท่าหินมีหินก้อนโต ๆ ตามริมฝั่ง เวลา ๗.๔๘ น. เข้าเขตเรียวตุ้มเปรอะ มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ แต่ทางช่องฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้ เพราะมีหินกั้น เรือเดินทางช่องฝั่งซ้ายเป็นทางตรง น้ำลึกเป็นบางตอน บางตอนตื้น เห็นพื้นที่เป็นกรวดก้อนโต ๆ

แต่เรือไม่ติด พอระหมดเขตเห็นหินกอง ๒ กองในระยะใกล้กันทางฝั่งขวายื่นออกมา เรียกว่า ตัวต้มเปรอะ เวลา ๗.๕๑ น. พ้นเขตเรียว เวลา ๗.๕๓ น. เข้าเขตเรียวท้ายต้มเปรอะ มีเกาะกลางน้ำ ช่องทางเรือเดินได้ทั้ง ๒ ทาง แต่เรือล่องทางฝั่งขวา พอพ้นเรียวก็ผ่านเกาะนายกอง อยู่ใกล้ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๘.๐๘ น. เข้าเขตเรียวหัววังกระแจะ แต่เป็นระยะสั้นมาก เวลา ๘.๑๑ น. ผ่านวังกระแจะ ทางฝั่งขวาเป็นหิน ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดๆ ๑ พอพ้นวังมีเรียวอีก ๑ เรียว เรียกว่าเรียวท้ายวังกระแจะ แต่น้ำไหลไม่สู้แรง เวลา ๘.๒๐ น. ผ่านปากห้วยแซงด้วนอยู่ทางฝั่งซ้าย ที่ตรงปากห้วยมีเกาะอยู่เกาะ ๑ ห้วยนี้หน้าแล้งไม่มีน้ำไหล ต่อหน้าฝนจึงจะมี ว่าปลายจดที่เขาพัง (เขากระแตะ) เวลา ๘.๒๕ น. ผ่านหินใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายมีหินก้อนใหญ่ๆ อยู่ริมฝั่ง เวลา ๘.๒๙ น. ผ่านท่าที่ขึ้นประพาสเขาพัง (เขากระแตะ) เรียกว่าท่าตะกั่วอยู่ทางฝั่งซ้าย และในทางตรงข้ามคนละฝั่ง คือ ทางฝั่งขวามีต้นมะเดื่อต้น ๑ เป็นมะเดื่ออุทุมพร มีรูปเป็นปุ่มอยู่บนกิ่ง ๒ ปุ่ม เรียกกันตามชาวบ้านว่าท่ามะเดื่อขายศรี ต่อจากที่ย่านท่ามะเดื่อขายศรีลงมา เรียกว่าย่านท่าตะกั่ว เรือต้องเดินชิดฝั่งซ้ายมาก เพราะทางฝั่งขวาและกลางน้ำบางตอนตื้น พื้นที่เป็นกรวดก้อนโตๆ บางตอนเป็นหินก้อนใหญ่ๆ ที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำก็มี เวลา ๘.๓๘ น. ผ่านหินสูงโต เป็นหินชะโงก (พอสังเกตเป็นเค้าปได้ อยู่รู ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ที่

หินนเป็นที่สังเกตของผู้เดินทางในฤดูน้ำ คือ ถ้าน้ำพอกับยอดเขา เรือจะผ่านตำบลพุท้องช้างไม่ได้ เพราะน้ำที่พุท้องช้างป่วนมาก อาจจะทำให้เรือล่มได้ ถ้าท่วมเลยยอดต้นแว่ขึ้นไปก็เดินลัดไปได้) เวลา ๘.๔๔ น. ผ่านบ้านท่าตะกั่วใหม่ อยู่ทางฝั่งขวา มีบ้านคนอยู่หลัง ๑ ใต้ลงมาอีกหน่อยทางฝั่งซ้ายถึงห้วยแซงใหญ่ เวลา ๘.๔๙ น. เข้าเขตเรี่ยวเกาะตะกละ ทางฝั่งขวามีเกาะอยู่เกาะ ๑ ใกล้ฝั่งมาก เรียกว่าเกาะตะกละ เรี่ยวนี้ไม่สู้เชี่ยวนัก พื้นที่บางตอนตื้นเห็นเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ติด เวลา ๘.๕๓ น. พ้นเขตเรี่ยว เข้าเขตเรี่ยวหัวแก่งสารวัด พื้นที่เตียนเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ติด และน้ำไม่สู้เชี่ยวนัก เวลา ๘.๕๗ น. พ้นเขต เวลา ๘.๕๙ น. ผ่านปากห้วยสารวัดอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๐๕ น. เข้าเขตแก่งสารวัด อยู่ตรงหัวโค้ง ตัวแก่งมีหินใต้น้ำและเกาะเป็นหินเป็นหาดมาก ทำให้ทางเรือเดินคดเคี้ยวต้องใช้โรยพวน แต่ไม่ยากเท่าแก่งปะรอม เวลา ๙.๑๐ น. พ้นเขตแก่งสารวัด ถึงหินสำเภาอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ เป็นหินชะโงกยื่นออกมา แลเห็นเขาเขียวซึ่งอยู่ตำบลท่าตะกั่วอยู่ตรงท้ายเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๙.๒๐ น. เข้าเขตเรี่ยวท่าเสา เป็นที่คดเคี้ยว ทางฝั่งทั้งสองข้างบางแห่งที่เป็นหินที่จมน้ำก็มีมาก ทางฝั่งซ้ายมีเกาะอยู่เกาะ ๑ เรียกว่าเกาะท่าเสา เวลา ๙.๒๔ น. พ้นเขต เวลา ๙.๓๐ น. เข้าเขตเรี่ยวทับตอง เป็นเรี่ยวยาว ทางฝั่งขวาเป็นหินและคดโค้ง พื้นที่ตื้นเป็น

กรวด แลเห็นเขาแซงท้ายเรือ เขาช้างพี่หัวเรือ เวลา ๙.๓๒ น. ผ่านห้วยทับตองอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๓๖ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๙.๓๗ น. เข้าเขตเรี่ยวซุกมะเฟือง มีเกาะอยู่หัวเรี่ยว เรือเดินทางฝั่งซ้าย พื้นที่เป็นกรวด ยาวประมาณ ๔ เส้น เวลา ๙.๔๐ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๙.๔๓ น. เข้าเขตเรี่ยวห้วยกุ้ง พื้นที่เป็นกรวด เวลา ๙.๔๔ น. ผ่านห้วยกุ้งทางฝั่งซ้าย เวลา ๙.๔๕ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๙.๔๙ น. ผ่านบ้านวังใหญ่ มีบ้านคนทั้งสองฝากแม่น้ำ เวลา ๙.๕๓ น. เข้าเขตเรี่ยวท่าตาลู เป็นพื้นที่ตื้นเห็นก้อนกรวด แต่เรือไม่ติด เวลา ๙.๕๔ น. พ้นเรี่ยว ผ่านเกาะตาเล็กอยู่ทางซ้ายเรือ เวลา ๙.๕๘ น. เข้าเรี่ยวหัววังใหญ่ เวลา ๑๐.๐๐ น. ผ่านวังใหญ่ เวลา ๑๐.๐๓ น. ผ่านที่ประทับแรมหาดวังใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา ขาขึ้นกินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๙ นาที ขาล่องกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๘ นาที พอพ้นที่ประทับแรมมาครั้งหนึ่ง เห็นเขาเขียวตรงท่าตะกั่วตรงท้ายเรืออีก เวลา ๑๐.๑๖ น. ถึงเรี่ยวคั่นบันไดยาวประมาณ ๒ เส้น เวลา ๑๐.๒๐ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๑๐.๒๑ น.ถึงห้วยคั่นบันไดอยู่ฝั่งขวา เวลา ๑๐.๒๕ น. ถึงช่องแคบ เวลา๑๐.๒๘ น. เข้าเขตเรี่ยวพุไคร้ เป็นเรี่ยวยาวติดต่อกัน พื้นเป็นกรวด เวลา๑๐.๓๑น. ผ่านห้วยพุไคร้ ต่อจากปากห้วยลงมามีหินใต้น้ำอยู่หลายแห่ง ต่อมาอีกก็เป็นเรี่ยวอีกเรียกชื่อเดียวกัน เวลา๑๐.๓๗น.พ้นเรี่ยวทั้งสองแห่ง เวลา๑๐.๓๙น. ผ่านตำบลพุไคร้เก่า แต่เดิมเคยมีคนอยู่ แต่บัดนี้ร้าง เห็นเขาพุไคร้ตรง

ขวามือ แลเห็นเขากวางอยู่ตรงหัวเรือ เขาทั้งสองลูกนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งนั้น เวลา ๑๐.๔๑ น. เข้าเขตเรียวพุไคร้เก่า พื้นฝั่งซ้ายเป็นกรวด ฝั่งขวาเป็นหินใต้น้ำมาก พอพ้นเรียวแลเห็นเขาหมาตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๔๗ น. เข้าเขตเรียวพม่า เห็นรอยช้างป่าลงกินน้ำทางฝั่งซ้าย พื้นที่ใต้น้ำเป็นกรวด ทางฝั่งขวาเป็นหิน เวลา ๑๐.๕๖ น. เข้าเขตเรียวหน้าเขากวาง ทางฝั่งขวาที่เป็นเขากวางนั้นมีหินใต้น้ำมาก เวลา ๑๐.๕๘ น. ผ่านตัวกวางอยู่บนเขาเป็นรูปหิน เรือคงเดินเลียบตามแนวเขา แลเห็นเขาหมาอยู่ตรงหัวเรือ เขากวางตรงท้ายเรือ ที่ตรงหัวเขาหมามีเรียว ๆ ๑ แต่ไม่มีชื่อ พอพ้นเรียวเรือเดินเลียบตามแนวเขาหมาซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๑๓ น. เข้าเขตเรียวหินดาด แลเห็นเขากวางตรงหน้าเรือ เรียวนี้ตอนบนพื้นเป็นหินดาดต่อลงมาเป็นพื้นกรวด บางตอนมีหินใต้น้ำ เวลา ๑๑.๑๘ น. พ้นเรียว เดินเลียบตามเขากวาง แลเห็นเขาหมาตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๒๓ น. เข้าเขตเรียวหินนกกระต้อย เป็นเรียวโค้งงอ ทางฝั่งขวาเป็นกรวด ทางฝั่งซ้ายเป็นหินที่อยู่ใต้น้ำก็มีมาก ยาวประมาณเส้น ๑ เวลา ๑๑.๒๖ น. พ้นเขตเรียว แลเห็นเขาหมาตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๒๙ น. ผ่านรูปหมาที่อยู่บนเขาหมาบนฝั่งซ้าย ต่อมาเรือเดินเลียบทางเขา แลเห็นเขากวางอยู่ทางขวา เวลา ๑๑.๓๕ น. เข้าเขตเรียวห้วยเขาหมา มีเกาะเล็กอยู่กลางน้ำ เรือใหญ่เดินทางช่องฝั่งซ้าย พื้นที่เป็นกรวด ทางฝั่งขวาเรือเล็กไปได้

เวลา ๑๑.๔๖ น. ผ่านหาดที่ตรงฝั่งขวาของแม่น้ำที่มาจอดให้คนรับประทานอาหารเช้า ทางฝั่งซ้ายมีถ้ำเรียกว่าถ้ำซะนี้ เขาลูกนี้เป็นเทือกเดียวกับเขาหมา เวลา ๑๑.๕๑ น. ผ่านพุน้ำเปรี้ยวอยู่ทางฝั่งซ้ายตรงหัวเขาถ้ำซะนี้ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ. เวลา ๑๒.๐๓ น. เข้าเขตเรี่ยวหัวอ้ายแปร๊ด ทางฝั่งขวาเป็นกรวด ทางซ้ายเป็นหิน พอหลุดเรี่ยวหัว เข้าเขตเรี่ยวกลางอ้ายแปร๊ด มีเกาะอยู่กลาง เรือเดินทางร่องฝั่งซ้ายคดงอนิดหน่อย พื้นเป็นกรวดยาวประมาณเท่า ๆ กัน เวลา ๑๒.๑๑ น. พ้นเรี่ยวทั้ง ๓ เรี่ยว เวลา ๑๒.๑๕ น. เข้าเขตเรี่ยววังโพ แลเห็นเขาป่าห้ามตรงหัวเรือ ว่าเป็นเขาเทือกเดียวติดต่อมาจากเขาหมา เรี่ยววังโพนี้น้ำไหลแรงเป็นบางตอน คือตอนที่ตื้นเท่านั้น ถ้าที่ลึกน้ำไม่สู้เชี่ยว เวลา ๑๒.๑๔ น. พ้นเขต เรือคงเดินในเขตวังโพ เวลา ๑๒.๓๒ น. เรือพระที่นั่งจอดที่ ๆ ประทับแรมตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวามีแพอยู่ ๓ หลัง คนที่อยู่นั้นเป็นพวกขมุและกะเหรี่ยง แลเห็นเขาช้างผอมอยู่ทางล่างตรงหัวเรือเมื่อมา และเขาป่าห้ามตรงท้ายเรือเมื่อมา เวลา ๑๖.๓๙ น. เสด็จลงเรือเล็ก (ซ. ๑) ล่องลงไปประพาสตามลำน้ำ มีเรือเล็กตามเสด็จไปอีก ๑ ลำ เวลา ๑๘.๑๔ น. เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เวลา ๑๘.๒๐ น. มีผู้เอาเนื้อกวางเค็มมาถวาย ปรอทในวันนี้ร้อนที่สุด ๘๘ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากลุ่มสุ่มใหม่ มาสองพี่น้อง และท้ายวังหมึก (หาดสะบ้า)

วันพุธ ที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือตื่นหมด แล้วให้รับประทานอาหาร เวลา ๗.๐๓ น. เสด็จลงเรือเล็ก (ซ. ๑) มีเรือครุฑและเรือคอนโดเล่อล่องล่วงหน้าลงไปประพาสตามลำแม่น้ำ เวลา ๗.๑๐ น. เรือพระที่นั่งหยั่งใจถูกออกจากที่ประทับแรมตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ล่องตามลงไป เวลา ๘.๐๐ น. โปรดเกล้า ฯ ให้เรือเล็กที่เสด็จล่องลงมาก่อนจอดที่เกาะขายสิจันทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ ให้คนเรือเล็กรับประทานอาหาร เห็นเรือพระที่นั่งมา และโปรดเกล้า ฯ ให้ล่องผ่านลงมาก่อน เวลา ๘.๒๕ น. ให้คนเรือเล็กรับประทานอาหารเช้าแล้วล่องลงมาตามน้ำตามเรือใหญ่ เวลา ๙.๐๓ ทันเรือพระที่นั่งเสด็จขึ้น เรือเข้าเขตแก่งอ้ายหิด เป็นแก่งคดเคี้ยวมีหินมากและที่ตื้นเป็นกรวด ต้องใช้โรยเชือกลงมา การข้ามแก่งนี้ยากกว่าแก่งสารวัดหน่อย เวลา ๙.๑๐ น. พ้นเขตแก่งอ้ายหิด แลเห็นเขาอ้ายหิดอยู่ทางขวามือเขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๓๕ น. ถึงท่าหนองหิน เวลา ๙.๔๔ น. ถึงวังลำมะแน ตรงเข้าหัวคุ้งเลยวังลำมะแนนี้เป็นคุ้งแคบ มีหินขวางอยู่ข้างหน้าตรงกลาง ถ้าเลี้ยวคุ้งไม่ดี หัวเรือจะชนผาริมน้ำทางฝั่งขวา หรือหินก้อนใหญ่ใต้น้ำซึ่งยื่นออกมาทางฝั่งขวา เวลา ๙.๕๕ น. ผ่านถ้ำตาหยกอยู่ที่เชิงหินทางฝั่งซ้าย แลเห็นเขาหนองปลาไหลตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๐๒ น. ผ่านหาดหนองปลาไหลอยู่ทาง

รูปหมู่ถ่ายที่เกาะยายสีจัน

ฝั่งขวาของแม่น้ำ แลเห็นเขาป้อมอยู่หัวเรือซ้าย เขาน้อยยางโทนอยู่หัวเรือขวา เขาทั้ง ๒ ลูกนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น ถัดลงมาเป็นเรียวเรียกว่าเรียวหนองปลาไหล เวลา ๑๐.๑๗ น. ผ่านห้วยปลากั้งอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๐.๒๓ น. เข้าเรียวยางโทน เรียวนี้มีน้ำขึดเข้าทางฝั่งซ้ายแต่ไม่ล้ำยาก เวลา ๑๐.๒๗ น. ผ่านวังปลาลิ่ง มีหาดอยู่ทางฝั่งซ้ายเรียกชื่อเช่นเดียวกัน เวลา ๑๐.๔๐ น. เข้าเรียวหนองปากช่องทางฝั่งขวามีหาดเรียกชื่อเช่นเดียวกัน เวลา ๑๐.๕๒ น. เข้าเรียวหาดงิ้ว เป็นเรียวธรรมดา เวลา ๑๑.๐๒ น. เข้าเรียวสองช่องท้ายหาดงิ้ว มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือเดินได้ทั้งสองทาง แต่เรือเดินทางช่องฝั่งขวา เพราะเป็นทางตรง เรือคงเดินได้สะดวก เวลา ๑๑.๑๓ น. ถึงสองพี่น้องที่ตำบลประทับแรมอยู่ทางฝั่งขวา เป็นหาดดีมาก ทางฝั่งซ้ายเป็นหินสองพี่น้อง ขาขึ้นกินเวลา ๘ ชั่วนาฬิกา ๔๐ นาที ขาล่องกินเวลา ๔ ชั่วนาฬิกา ๓ นาที เวลา ๑๑.๐๗ ถึงเรียวสองพี่น้องเป็นเรียวธรรมดา เวลา ๑๑.๒๕ น. ผ่านบ้านหนองปรือ อยู่ทางฝั่งซ้าย มีบ้านประมาณ ๕ หลัง ๖ หลัง เป็นคนไทย เวลา ๑๑.๒๙ น. ผ่านหาดหนองปรือ อยู่ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดใหญ่ เวลา ๑๑.๔๙ น. ผ่านบ้านหาดขาวอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ มีแพ ๕ หลัง จอดอยู่ที่ชายหาดเป็นคนไทย การหากินคือการตัดไม้ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๘ ฟ. และเข้าเรียวแม่กระบาน ตอนหนึ่งเป็น

เกาะกลางน้ำ เรือเดินทางร่องซ้าย เพราะช่องทางฝั่งขวามีหินที่ท้องคุ้งและช่องแคบ ตรงเกาะทางฝั่งขวามีห้วยๆ ๑ เรียกว่าห้วยแม่กระบาน เวลานี้มีน้ำเป็นห้วง ต่อหน้าฝนจึงจะมีไหลออก ในกลางเรียวมีบ้านและแพทั้งสองข้างแม่น้ำ เวลา ๑๒.๑๐ น. ผ่านบ้านมีชาวบ้านนำเนื้อกวางสดมาถวาย นายกลับเป็นผู้นำถวาย นายเป็นผู้ยิงได้ โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปและเสื้อให้ หยุดเรือรอในการรับและประทานของ ตรงเรือหยุดนี้ เป็นวังน้ำไม่ไหลแรง เวลา ๑๒.๑๖ น. เข้าเรียวเชี่ยวที่สุด มีคนมาพยุงเรือให้ตรงทาง ครู่เดียวก็พ้นเพราะน้ำเชี่ยวจัด เวลา ๑๒.๒๔ น. ผ่านหาดเมืองสิงห์ มีหาดทรายใหญ่อยู่ด้วย อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๒.๕๐ น. ผ่านแม่น้ำด้วน อยู่ทางฝั่งขวาเป็นเกาะ แต่ติดกับกับฝั่ง มีร่องเป็นชะวากเข้าไปเท่านั้น แลเห็นเขาท่ามะเดื่ออยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๒.๕๔ น. เข้าเรียวแก่งไผ่ เรือต้องเดินชิดฝั่งขวาทีเดียว เพราะทางซ้ายตื้นออกมาไกลมาก แต่ไม่มีหินเป็นแต่ที่กรวดเท่านั้น บางตอนมีหาดโผล่อยู่กลางน้ำ เวลา ๑๓.๐๗ น. ผ่านท่ามะเดื่อ มีแพคนอยู่หลัง ๑ อยู่ทางฝั่งขวา พอพ้นแพก็เข้าเรียวเรียกว่าเรียวท่ามะเดื่อ มีเกาะเล็กกลางน้ำ เรือเข้าทางช่องฝั่งซ้ายพื้นที่เป็นกรวด บางตอนตื้นพอท้องเรือครูดกรวด เวลา ๑๓.๑๘ น. ผ่านหาดแหลมเป็นหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๓.๔๓ น. ถึงปากกิเลน ที่พักให้คนรับประทานอาหารเช้าข้าวจื้น อยู่

ทางฝั่งขวา มีบ้านทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายมีวัดๆ๑ พอเรือผ่านมาถึงมีพระ ๒ รูป สวดชยันโตถวาย คนที่อยู่แถวนี้มีการทำนาและทำไร่ นับว่าเป็นที่มีคนมาก เวลา ๑๓.๕๐ น. เข้าเรียวจระเข้คลาน เป็นเรียวติดต่อกัน ๓ เรียว แต่เรือเดินสะดวก เวลา ๑๔.๐๓น. ผ่านท่ามะกรูด มีหาดกรวดอยู่ทางฝั่งขวา เวลา๑๔.๑๙น. ผ่านบ้านหินดาดใหญ่ มีบ้านหลัง ๑ อยู่ฝั่งขวา ต่อมาถึงเรียวหินดาด พื้นเป็นหินดาด และที่ตื้นเป็นกรวด บางแห่งเป็นหินใต้น้ำก็มีมาก มีช่องทาง ๒ ช่อง แต่เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา พอพ้นเรียวมาหน่อยก็ถึงบ้านหินดาดน้อย มีบ้านประมาณ๕--๖หลังอยู่ทางฝั่งขวา การหากินก็คือทำไร่และนากับตัดไม้ เวลา ๑๔.๔๑ น. ผ่านท่าตลิ่งแดง ตามฝั่งเห็นพื้นดินแดงอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๐ น. เห็นเขาสามพระยาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ถัดลงมาเป็นห้วยสามพระยาอยู่ฝั่งเดียวกัน เวลา ๑๕.๐๘ น. ผ่านบ้านวังหมึก อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ มีบ้าน ๓ หลัง การหากินก็คือการทำนาบ้างตัดไม้บ้าง เวลา ๑๕.๒๑ น. จอดที่หาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) ที่ประทับแรมอยู่ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดใหญ่ พอเรือพระที่นั่งจอดเสร็จ พระยาสุรินทรฦๅไชยผู้ว่าราชการจังหวัดนำไม้รวกคดงอของพระวัดปากกิเลน และลูกกวางซึ่งไปต้อนมาได้มาถวาย เวลา ๑๖.๐๐ น. มีผู้นำเขากวางและเขาวัวป่า กับเนื้อเค็มและผักมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน กับประทานผ้าห่มนอน

แก่ผู้ที่ได้ลูกกวาง วันนี้โปรดเกล้าฯ ให้งดการเป่าแตรยรรเลงและแตรนอน เพราะเช้าเตรียมการเข้าไล่สัตว์ เกรงว่าสัตว์จะตื่น.

จากหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) มากลอนโด

วันพฤหัสบดีที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ วันนี้งดการเป่าแตรปลุกคนเพราะกลัวสัตว์จะตื่น เวลาเช้าให้คนรับประทานอาหารแล้ว เวลา ๖.๓๔ น. เสด็จลงเรือเล็กไปขึ้นที่ท่าท้ายหาดสะบ้าทางฝั่งซ้าย แล้วไปประทับที่ห้างซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองได้ทำไว้ ชั้นบนสูง ๘ ศอก สำหรับประทับ ชั้นล่าง ๔ ศอก เพื่อให้คนคอยยิงอีก ระยะทางจากท่าไปถึงห้างประมาณเส้น ๑ แล้วพวกไล่กวางและพรานได้ลงมือไล่ต้อนสัตว์ พวกที่มาไล่รวมทั้งพรานและผู้ไล่ประมาณ๓๐คน ไม่มีสัตว์ที่ผ่านมาเลย นับว่าการไล่หมดเขต โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐฯ ฉายรูป แล้วเสด็จกลับลงประทับเรือเล็ก มีพวกที่ไปไล่สัตว์ นำเต่าหวายที่จับได้มาถวายตัว ๑ เรือเล็กล่องมาตามลำน้ำ แล้วเสด็จขึ้นท่าตำบลตอไม้แดงอยู่ทางฝั่งซ้าย ระยะทาง๓เส้น จากท่าไปที่ห้างสำหรับประทับคอยยิงสัตว์ คงทำเช่นเดียวกับวันก่อน แล้วมีพวกพรานและคนไล่ต้อนมา แต่คงไม่มีสัตว์เช่นเดียวกัน เวลา ๘.๒๕น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อล่องตามน้ำกลับลงมา เวลา๘.๔๘น. เรือคอนโดเล่อผ่านตำบลห้วยแมงลัก ทั้งสองฟากแม่น้ำมีคนอยู่ทั้งนั้น และได้ความจากพระยาสุรินทรฦาไชยผู้ว่าราชการจังหวัด

กาญจนบุรี บอกว่าที่ ๆ ตำบลนี้เป็นที่ ๆ ใกล้ที่สุดที่ติดต่อกับแดนพม่า เวลา ๘.๕๗ น. เสด็จขึ้นเรือใหญ่ซึ่งมาจอดรอรับของถวายอยู่ตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลัก ทางฝั่งซ้ายหมู่บ้านนี้มีบ้านประมาณ ๑๐ หลัง มีคนมาถวายของ เช่น กล้วยไม้, ชายผ้าสีดา, ตะโก, กล้วย, ส้ม, สับปะรด และของเบ็ดเตล็ด โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน และเสื้อผ้าแก่ผู้ที่ถวายของมากบางคน และหมอจันถวายกระถางรูปที่ไปทอดแหมาได้ที่หน้าเมืองสิงห์ เรือพระที่นั่งใหญ่ได้ออกจากที่ประทับแรมหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) เมื่อเวลา ๗.๕๐ น. พอเวลา ๘.๓๐ น. ได้มาจอดรอที่ตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลักนั้นก่อน พอรับของถวายและประทานของเสร็จแล้ว เวลา ๙.๒๔ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลัก เวลา ๙.๓๕ น. ผ่านบ้านเก่าทุ่งนาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ พอผ่านบ้านเก่าทุ่งนามาแลเห็นเขาอ่างหินตรงหัวเรือ เวลา ๙.๔๐ น. เข้าเรียวหนามแดงมีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือเดินทางช่องฝั่งขวา พื้นที่เป็นทรายปนกรวดมีแพคนอยู่จอดอยู่ทางฝั่งขวา ๓ หลัง มีคนถวายไม้แก้วและของเบ็ดเตล็ด ใต้แพคนอยู่ลงมาเป็นห้วย เรียกว่าห้วยปากลำทราย ถัดจากห้วยลงมาเป็นเรียว เรียกว่าเรียวปากลำทราย เรียวปากลำทรายนี้ยาวประมาณ ๘ เส้น เวลา ๙.๕๖ น. พ้นเรียว พอดีผ่านท่าทุ่งนาพันไชย อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ มีบ้านอยู่หลัง ๑ แต่ผู้คนร้างแล้ว เวลา ๑๐.๑๖ น. ผ่านบ้านปากลำเภาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา

๑๐.๑๒ น. ผ่านห้วยปากลำเภาอยู่ทางฝั่งขวา ต่อจากนั้นมาถึงท่ามะเฟืองอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๐.๒๘ น. เข้าเรียวเกาะน้ำเชี่ยวมีเกาะแต่ติดกับฝั่งซ้ายดูเป็นหาด เวลา ๑๐.๓๗ น. ผ่านท่าโป่ง มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ เป็นทรายปนกรวด ทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่ เวลา ๑๐.๔๔ น. ผ่านสะพานหิน ที่ตำบลนี้มีหินจากฝั่งขวายื่นมาบ้างก้อน เป็นหินก้อนโตอยู่กลางน้ำ เรือพระที่นั่งติดทำให้ทองเหลืองหลุดไปแผ่น ๑ ทางเดินอยู่ชิดฝั่งซ้ายทีเดียว เวลา ๑๐.๔๙ น. ผ่านปากห้วยพงเชี่ยวอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๕๘ น. ผ่านบ้านจระเข้เผือก มีคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ บางแห่งเป็นแพบางแห่งเป็นบ้านรวม ๔๐ หลัง ทางฝั่งขวามีวัด ทางฝั่งซ้ายมีหาดใหญ่ พอเรือพระที่นั่งผ่านมามีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย และมีผู้ถวายของ มีกล้วย, อ้อย, ขนุน, ไข่ไก่บ้าง และโปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกตอบแทนทั่วกัน ในระหว่างนี้พวกตีอวนได้นำปลาที่ตีอวนได้มาถวาย มีปลาใหญ่ ๆ ๒ ปลา ปลาสวายยาว ๔ ฟุต ๑๐ นิ้ว กว้าง ๑ ฟุต และปลาเค้ายาว ๕ ฟุต ในระหว่างนี้ให้หรือเรือพระที่นั่งเพื่อรับและส่งชั่วคราว แลเห็นเขาน้ำมุดและเขาน้ำเหมันซ้อนกันตรงหัวเรือ เสร็จแล้วเดินทางต่อไป เวลา ๑๑.๒๗ น. ผ่านวังกร่าง เวลา ๑๑.๓๖ น. เข้าวังตะเคียนเป็นคุ้งยาวมาก เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงบ้านท่าเสด็จ มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีคนถวายมะตูมและผัก โปรดเกล้า ฯ ให้เอาเรือเล็กไปรับและแจกเสมา

ให้ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๖ ฟ. เวลา ๑๒.๐๔ น. ผ่านปากลำพาชี อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เป็นลำธารเล็กลึกเข้าไปมาก เมื่อขาขึ้นเคยเสด็จประพาสแล้ว มีคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายมีหาดใหญ่แห่ง ๑ และทางฝั่งขวามีคนถวายของ มีกล้วย, อ้อย, ขนุนและผักบ้างและมีผู้หญิงชื่อแปลกนำจระเข้มาถวายตัว ๑ หัวประมาณ ๑ ฟุต ๔ นิ้ว ว่าจับได้เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ โปรดเกล้าฯ ประทานของแจกทั่วกัน และคนถวายจระเข้ได้ผ้าห่มอีกผืน ๑ เวลา ๑๒.๑๔ น. ผ่านบ้านท่าตะคร้อ มีบ้านอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ ใต้บ้านลงมามีหาดทรายปนกรวดหาด ๑ เวลา ๑๒.๒๓ น. ผ่านท่าตาชื่นอยู่ทางฝั่งซ้าย พอผ่านลงมาหน่อยแลเห็นเขาช่องช้างคับอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๒.๓๐ น. ถึงวังเย็น คงแลเห็นเขาช่องช้างคับตรงหัวเรืออีก ต่อลงมาอีกหน่อยทางฝั่งขวามีหาดใหญ่หาด ๑ เรียกหาดวังเย็น เวลา ๑๒ ๔๐ น. เข้าเรียวท่าวังเย็น เป็นเรียวไม่ยาวนักและพื้นเป็นทราย เวลา ๑๒.๔๔ น. ผ่านท่าญวนอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาเป็นหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๒.๕๑ น. ผ่านท่าข่อยอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๒.๕๓ น. เข้าเรียวตลาดควายมีเกาะอยู่กลางน้ำ แต่เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้ายชิดเกาะ เพราะร่องแคบและคดเคี้ยว พอหลุดเรียวแรกมามีเกาะอีก เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา เรียวนี้เป็นเรียวยาวและคดอ้อม มีที่ทรายตื้นๆ เวลา ๑๓.๐๓ น. พ้นเรียว เข้าเขตกลอนโด

เวลา ๑๓.๐๖ น. จอดเรือที่ท่าประทับแรมกลอนโด อยู่ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดใหญ่ ที่ตำบลนี้มีบ้านอยู่ประมาณ ๓๐ หลัง มีบ้านและแพอยู่ทั้งสองฝากแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๐ น. โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป จระเข้, ปลาสือ, ปลาเค้า, และเต่าที่ได้มาวันนี้ เวลา ๑๑.๐๗ น มีพวกชาวบ้านนำนกยูง, ไก่, ไก่ฟ้า, ลูกเสือ ๒ ตัว กับผักสดและเนื้อกวางย่าง เนื้อกวางเค็ม กับของอื่นมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปให้ไป วันนี้ได้รับหนังสือต่างๆ ที่ส่งมาถวายจากกรุงเทพฯ ได้ความว่ามารออยู่ที่นี่ตั้งแต่วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๕ ฟ.

จากกลอนโด มาวังลานและจังหวัดกาญจนบุรี

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๐ น. ปลุกคนแล้วให้ไปเอาอาหารรับประทาน เวลา ๖.๕๐ น. ปรอท ๗๖ ฟ. มีหมอกตามผิวน้ำ ออกเรือพระที่นั่งจากที่ประทับแรมกลอนโด ผ่านเรียวกลอนโดล่องลงมาตามลำน้ำ เวลา ๗.๐๗ น. ผ่านท่านักการอยู่ฝั่งซ้าย เวลา ๗.๒๐ น. ผ่านบ้านลิ่นเจ้าอยู่ทางฝั่งขวา มีแพและบ้านหลายหลัง มีการหาเลี้ยงชีพในการตัดไม้ เวลา ๗.๔๐ น. ผ่านบ้านยางเกาะ มีหาดยื่นออกมาทางฝั่งซ้าย แต่เรือต้องเดินเลียบหาด หาดนี้เป็นหาดทรายใหญ่ มีบ้านคนอยู่ตำบลนี้ทั้งสอง

ฟาก มีพวกบ้านยางเกาะนำไข่ตะพาบน้ำมาถวาย พอพ้นเรียวมาถึงเรียวยางเกาะเป็นช่องทางแคบแต่พื้นที่เป็นทราย แต่บางแห่งเป็นตอจมน้ำบ้าง เรือคงล่องได้สะดวก เวลา ๗.๕๔ น. ผ่านหาดยางฟ้าผ่า เป็นหาดทรายปนกรวดแต่ใหญ่โตมากอยู่ทางฝั่งซ้าย เห็นเขาป่ากงอยู่ตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๐๑ น. ผ่านบ้านท่าเสลาอยู่ทางฝั่งขวาใต้ลงมาหน่อย เห็นเขาป่ากงอยู่ทางขวา ริมแม่น้ำทางฝั่งซ้ายเป็นหาดทรายปนกรวด และทางชายเขาริมน้ำมีผู้มาตั้งทำการตัดไม้ เวลา ๘.๒๕ น. ผ่านบ้านวังอ้ายหมูอยู่ทางฝั่งซ้ายแลเห็นเขาหับหมีอยู่หลังบ้านเข้าไป ทางฝั่งขวาเป็นหาดทรายปนกรวด เวลา ๘.๔๒ น. ผ่านท่าโป่งนกอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๘.๔๕ น. ผ่านหาดแตงอยู่ทางฝั่งขวา เป็นหาดทรายปนกรวดอย่างใหญ่ยื่นออกมามาก มีคนมาตั้งปลูกแตงในฤดูแล้ง แลเห็นเขาจมูกปลากรายอยู่ตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๕๒ น. ผ่านท่ากระบืออยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดทรายปนกรวดใหญ่ ต่อลงมาทางฝั่งขวาเป็นบ้านคนตั้งตัดไม้ และมีสวนกล้วยมาก ใต้ลงมาถึงแก่งน้อย เป็นที่ ๆ มีเกาะเล็ก ๆ สองสามเกาะ แต่เรือคงเดินตามทางมาได้สะดวก เพราะไม่มีหินและพื้นที่ลึก เวลา ๙.๑๐ น. ผ่านท่าที่เสด็จลงเมื่อเรือข้ามแก่งหลวงอยู่ทางฝั่งขวามีศาลเจ้าอยู่หลัง ๑ แล้วกลับเรือพระที่นั่ง เพื่อปล่อยท้ายลง

ก่อน แก่งหลวงนี้มีช่องทางอยู่ ๒ ทาง ทางร่องฝั่งซ้ายเป็นช่องตรง แต่มีหินมากเรือใหญ่ข้ามไม่ได้ ต่อมาเป็นเกาะกลางน้ำเป็นเกาะหิน ร่องทางฝั่งขวาเป็นร่องคดงอเลี้ยวตัวถึง ๒ เลี้ยว และช่องทางแคบมีหินใต้น้ำมาก การล่องเมื่อกลับเรือแล้วเอาท้ายลงก่อนใช้เชือกดึงโรยลงมา ทางบ้านเมืองได้จัดการผูกเชือกพวนและมีคนมาคอยช่วยรับเรือด้วย นับว่าเป็นแก่งที่ข้ามลำบากแต่น้ำไม่สู้เชี่ยวนัก เวลา ๙.๓๐ น. พ้นแก่งหลวงเรือกลับลำแล่นล่องลงมาตามน้ำ เห็นบ้านแก่งหลวงมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ และผ่านท่าที่เสด็จขึ้นเมืองขาขึ้น ท่านี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๔๑ น. ผ่านท่าบ้านเจ๊ก อยู่ทางฝั่งขวา หลังบ้านนี้ไปเป็นบ้านจีนประมาณ ๒ หลัง ๓ หลัง มาตั้งปลูกไร่ยาสูบ เวลา ๙.๕๙ น. ผ่านบ้านนางแอ้ง มีบ้านและแพคนอยู่ตามฝั่งซ้าย แลเห็นเขาช่องมะทราง และช่องมะตูมเรียงกันตามลำดับจากฝั่งซ้าย เขาทั้งสองนี้อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๑๙ น. ผ่านบ้านวังลาน มีคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายเป็นท่าที่ขึ้นไปทุ่งนาคราช ใต้ลงไปหน่อยทางฝั่งขวามีหาดใหญ่เป็นหาดทรายปนกรวด เป็นที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น ตรงข้ามกับที่ประทับแรม ทางฝั่งมีห้วยเรียกว่าห้วยวังลานมีน้ำไหล เวลา ๑๐.๒๘ น. ผ่านบ้านท่าอ้อ มีบ้านอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายมีหาดยื่นออกมาเป็นหาดใหญ่ ใต้หาดลงไปในฝั่งเดียวกันมีบ้านเรียกว่าบ้านซุกยายญวน ร่องทางคดเคี้ยวแต่พื้นเป็นทราย มียางแห่งเป็น

ต่อ แลเห็นเขาสารภี และเขาใหญ่อยู่ทางหัวเรือตามลำดับจาก ฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๔๐ น. ผ่านบ้านเกาะสำโรง มีบ้านและแพคน อยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ตามฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๐.๕๐ น. ถึงบ้านซุกอ้ายบานมีหาดใหญ่ทางฝั่งซ้าย และมีหมู่บ้านตาม ฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๕๗ น. ผ่านบ้านหนองหญ้า มีบ้านทั้งสองฝั่ง แลเห็นเขาตกน้ำอยู่ทางหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๑๕ น. ผ่านบ้านวังยาง มีบ้านอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดใหญ่มาก ใต้ลงมาหน่อยพบเรือกองเสบียงกองแผนที่ ที่จะขึ้นไปท่าขนุน เวลา ๑๑.๒๙ น. พ้นหาดใหญ่ทางฝั่งซ้ายมา ถึงบ้านท่าไม้รวก (ท่าเกวียน) อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๓๖ น. ผ่านหน้ากองผสมสัตว์ ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวา และเมื่อขาขึ้นได้เสด็จไปทอดพระเนตร แล้วไป ประพาสถ้ำมังกรทองด้วย เห็นทิวเขาตกน้ำอยู่ทางขวา ชายเขา บางแห่งอยู่ริมน้ำก็มี เวลา ๑๑.๔๙ น. ผ่านวัดถ้ำมังกรทอง มีการ ตั้งโต๊ะทิ้งซาด้วย และมีบ้านทั้งสองฝั่ง แลเห็นเขาปูนอยู่ตรง หัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๑.๕๓ น. ผ่านเขา ปูนอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวามีหาดใหญ่มีบ้านอยู่ทั้งสองฝั่ง เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๘ ฟ. เวลา ๑๒.๑๖ น. ผ่านบ้านเขาแหลมมี บ้านทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีสวนมะพร้าวแลเห็นเขาแหลมอยู่ ด้วย เวลา ๑๒.๑๗ น. ผ่านบ้านท่าสะแกมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก แม่น้ำ คนที่นี่เป็นชาติจีนโดยมาก การหากินก็คือการปลูกผัก

ทำไร่ เวลา ๑๒.๒๑ น. เข้าเขตตำบลลิ้นช้าง มีคนมาคอยประมาณ ๓๐ คนเศษ เพื่อบอกร่องน้ำ ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนอยู่มาก และมีหาดใหญ่อยู่หาด ๑ ต่อลงไปก็มีคนอยู่ และเป็นหาดอยู่ทางฝั่งขวาอีก มีโรงเลื่อยไม้อยู่โรง ๑ เวลา ๑๒.๓๓ น. พ้นตำบลลิ้นช้าง ออกลำแม่น้ำแม่กลอง เวลา ๑๒.๔๐ น. จอดที่ประทับแรม หน้ากรมทหารบกม้าราชบุรีทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ เวลา ๑๓.๐๐ น. เศษ โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ถ่ายรูปจำพวกสัตว์เป็นต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายมากับของที่ไม่มีวิญญาณที่แปลก ๆ อีก แล้วไปถ่ายรูปกองทหาร ต่อมามีผู้นำของต่าง ๆ มาถวาย มีปลาสด เนื้อโคสด และผักต่าง ๆ กับของอื่น ๆ เบ็ดเตล็ดอีก โปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกมีเสมาพระรูปให้ เวลาเย็นกรมทหารบกม้าราชบุรีมีแตรวง เวลาค่ำกรมทหารบกม้าราชบุรีมีละครเบ็ดเตล็ดถวาย และได้เสด็จไปทอดพระเนตร เวลา ๒๒.๒๑ น. เสด็จลงเรือพระที่นั่ง แล้วละครเลิก ปรอทสำหรับวันนี้ร้อนที่สุด ๙๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากจังหวัดกาญจนบุรีมาท่าเรือ

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๐ น. ปลุกคนตื่น แล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เจ้านายเสด็จไปทอดพระเนตรการฝึกหัดทหารม้าราชบุรี และผู้ว่าราชการได้จัดคนนำทางมาให้ เวลา ๘.๕๐ น. เตรียมการออกเรือ ปรอท ๗๙ ฟ. เช้าวันนี้อากาศ

ครึ้ม มีหมอกตามยอดเขา เวลา ๘.๕๓ น. ออกเรือจากที่ประทับแรมที่กรมทหารยกม้าราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มีกองทหารและข้าราชการพลเรือนมาส่งเสด็จ ล่องลงมาตามลำแม่น้ำ น้ำเชี่ยว แลเห็นเขาบ้านถ้ำอยู่ตรงหน้าเรือ เขานี้เป็นทิวเดียวกับเขาตกน้ำ พอผ่านวัดไชยชุมพลชนะสงคราม พระสงฆ์สวดชยันโตถวาย พอพ้นวัดก็ถึงตำบลชุกกระโดน ร่องทางเรือแคบ มีทรายเป็นโขดเป็นหาดมาก ทำให้ทางเรือเดินคดเคี้ยว บางตอนมีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือไม่ติด เพราะขาล่องดูน้ำมากกว่าขาขึ้น โดยเหตุที่มีฝนตก มีชาวบ้านที่ตำบลชุกกระโดนตั้งโต๊ะถวายคำนับ พอพ้นตำบลชุกกระโดนมา น้ำก็ไม่เชี่ยว ถึงบ้านไร่ มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่ พอพ้นหาดมาแลเห็นเขาตองซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายตรงหัวเรือ เวลา ๙.๔๒ น. ถึงช่องแคบตำบลวังหิน ทางคดเคี้ยวบางตอนตื้น มีโขดทรายหลายแห่ง มีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือคงเดินได้สะดวกไม่ติด เวลา ๙.๔๖ น. พ้นร่องคดเคี้ยว เห็นบ้านวังหินอยู่ทั้งสองฝั่ง ทางฝั่งซ้ายมีคนนำขนุนและของสดบางอย่างมาทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปให้ ทางฝั่งขวามีพวกจีนมาตั้งทำปูน ใช้หินที่เขาวังหินซึ่งอยู่หลังบ้านนี้เข้าไป ซึ่งเป็นทิวเดียวกับเขาบ้านถ้ำนั่นเอง เวลา ๙.๕๗น.ถึงตำบลวังลำแพนอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่ เรียกว่าหาดบ้านทอง เวลา ๑๐.๑๐ น. ถึงวัดท่าล้อ อยู่

ทางฝั่งซ้าย มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย ใต้วัดลงมามีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝากแม่น้ำ เวลา ๑๐.๒๖ น. ถึงเรี่ยวบ้านถ้ำ น้ำไม่สู้แรงจัดอย่างเรี่ยวในลำน้ำแควน้อย เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงวัดอินทรารามคูหา (วัดบ้านถ้ำ) อยู่ทางฝั่งขวา หลังวัดเข้าไปมีถ้ำอยู่บนเขาบ้านถ้ำ ซึ่งเมื่อขาขึ้นได้แวะแล้ว มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย เวลา ๑๐.๓๘ น. ถึงบ้านดอกขี้เหล็ก มีบ้านอยู่ทั้งสองฟาก ทางฝั่งขวาหลังบ้านเข้าไปแลเห็นเขา เรียกว่า เขาแรด แต่เป็นเขาเทือกเดียวกับเขาบ้านถ้ำนั่นเอง ถัดจากบ้านดอนขี้เหล็กลงมาในระยะใกล้ๆ เรียกว่า ท่าศาลเจ้า พ้นจากนั้นมาในระยะติดๆ กัน เรียกว่า บ้านดอนคา เวลา ๑๐.๕๐ น. ถึงเรี่ยวหัวกรวด เป็นเรี่ยวน้ำไม่สู้เชี่ยวจัดนัก แต่ระยะยาวทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่ หลังหาดไปแลเห็นเขาตอง มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ใต้ลงมาหน่อยทางฝั่งขวามีหาดกรวดใหญ่ อีกหาดหนึ่งเป็นหาดใหญ่ หลังหาดนี้ไปแลเห็นเขาช่องด่าน ร่องทางเรือเดินแคบ มีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือเดินได้สะดวก เวลา ๑๑.๑๔ น. พ้นตำบลหัวกรวดถึงท่าม่วงชุม มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ แต่ทางฝั่งขวามีบ้านคนมากกว่าทางฝั่งซ้าย มีวัดๆ ๑ มีโรงเก็บหญ้าของกองผสมสัตว์มาตั้งอยู่โรง ๑ มีหาดกรวดอยู่เยื้องกันทั้งสองฟากแม่น้ำ ทำให้ช่องทางเรือเดินแคบ มีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือเดินได้สะดวก เวลา ๑๑.๒๐ น. ถึงบ้านจุกกะพี้ มีบ้านคนอยู่ทั้ง

สองฝากแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีคนนำรวงผึ้งและไข่ไก่มาถวาย โปรดเกล้า ฯ ให้เอาเรือเล็กไปรับ และประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน ต่อลงมาถึงวัดจุกกะพี้ มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย และมีนักเรียนมาตั้งแถวรับเสด็จ ถัดจากวัดลงมามีหาดทรายกลางน้ำ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๓๐ น. ถึงท่าม่วง ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนมากกว่าทางฝั่งขวา เมื่อขาขึ้นได้จอดเรือที่ตำบลนี้ให้คนรับประทานอาหารและประพาสตลาด เวลา ๑๑.๓๘ น. ถึงที่ว่าการอำเภอวังขนาย ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าม่วงทางฝั่งซ้าย มีกรมการอำเภอเมืองและตำรวจภูธรมาตั้งแถวรับเสด็จ เวลา ๑๑.๔๓ น. ถึงวัดอินทาราม (วัดสี่โหละ) มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย ถัดลงมามีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝากแม่น้ำ เรียกว่า บ้านสี่โหละ ใต้ลงมาหน่อยทางฝั่งซ้าย เรียกว่า ตำบลวังขนาย ส่วนบ้านทางฝั่งขวา เรียกว่าบ้านต้นมะม่วง เวลา ๑๒.๑๐ น. ปรอท ๘๔ ฟ. เวลา ๑๒.๑๖ น. ถึงที่ประทับแรมตำบลวังขนาย เป็นหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา เมื่อขาขึ้นประทับแรมที่ตำบลนี้ ระยะทางจากวังขนายไปจังหวัดกาญจนบุรีโดยเรือยนต์จูง กินเวลา ๕ ชั่วนาฬิกา ๓๓ นาที ขาล่องโดยแจวและถ่อกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๑๓ นาที ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนมาก เวลา ๑๒.๑๕ น. ถึงบ้านใหม่มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝาก เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงวัดต้นลำใยอยู่ทางฝั่งขวา มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝาก เรียกว่าบ้านต้นลำใย ถัดลงมาเรียก

ว่าบ้านคอกละออม แลเห็นเขาขี้คราดอยู่ตรงหัวเรือ ร่องทางเรือเดินคดเคี้ยว กลางน้ำตื้น เรือต้องเสียเวลาติดอยู่ครู่หนึ่ง เวลา ๑๓.๐๒ น. ถึงตำบลสำรอง ทางฝั่งมีบ้านคนอยู่มาก มีคลองอยู่คลองหนึ่ง เป็นเขตคั่นติดต่อระหว่างอำเภอวังขนายจังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอท่ามะกาจังหวัดราชบุรี ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายเป็นกรวด หลังหาดเข้าไปมีบ้านคนอยู่ เวลา ๑๓.๑๖ น. ถึงบ้านซุกมะตูม เวลา ๑๓.๓๓ น. ถึงบ้านส้มเซี่ยว ทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่ และมีศาลเจ้าหลัง ๑ ใต้บ้านส้มเซี่ยวลงมามีเวิ้งใหญ่ทางฝั่งซ้าย เรียกว่าวังศาลา มีวัดที่วังนี้ เรียกว่า วัดวังศาลา มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝั่ง เวลา ๑๓.๕๓ น. ถึงท่าแค มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก เวลา ๑๓.๕๘ น. ถึงหาดท่ากระทุ่มใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา ใต้หาดลงมาเรียกว่าบ้านท่ากระทุ่มใหญ่ เวลา ๑๔.๐๔ น. ถึงบ้านท่าตะคร้อ เห็นบ้านคนอยู่สองฟาก เวลา ๑๔.๒๑ น. ถึงบ้านหัวพง มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก ทางฝั่งซ้ายมีหาดใหญ่ หลังหาดเข้าไปมีบ้านคนมากกว่าทางขวา เวลา ๑๔.๓๒ น. ถึงวัดแสนตอ อยู่ทางฝั่งขวา มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย มีหาดกรวดทั้งสองฟาก ทำให้ช่องทางแคบ มีคนคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือเดินได้สะดวก ไม่ติดเหมือนขาขึ้น เวลา ๑๔.๔๗ น. ถึงบ้านท่าศาล มีบ้านคนอยู่มาก แต่มีโขดเป็นเกาะหลายแห่ง เวลา ๑๔.๔๙ น. พ้นตำบลท่าศาล เข้าเขตตำบลท่าเรือ เวลา ๑๕.๐๖ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ฝั่งขวาตำบลท่าเรือตรงหาดทรายใหญ่ ตรงข้ามทางฝั่งซ้ายเป็นท่าเรือพระแท่น

มีบ้านคนมาก ประมาณ ๓๐๐ – ๔๐๐ หลัง มีพระศรีพลรัตน์ นายอำเภอ และพวกกรมการและตำรวจภูธรกับนักเรียนมาตั้งแถวรับเสด็จ เมื่อเรือพระที่นั่งผ่าน มีพิณพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์ ที่ท่าประทับแรมคี่และประดับด้วยโคมญี่ปุ่น ระยะทางจากจังหวัดกาญจนบุรีถึงที่นี่กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๑๓ นาที เวลาเย็นเสด็จขึ้นให้ผู้ที่นำของทูลเกล้าฯ ถวายเฝ้า มีของถวาย คือ ไข่ไก่, รวงผึ้ง, น้ำผึ้ง, ยาสูบ, ลูกเสือตัว ๑ กับผักและของอื่นๆ เวลาค่ำคณะกรมการอำเภอมีละครและเพลงสลับฉากเล่นถวาย และมีการออกร้านของรับประทาน และโปรดเกล้าฯ ประทานของแจกให้ เวลา ๑๒.๒๑ น. ละครเลิก ปรอทร้อนที่สุดวันนี้ ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากท่าเรือมาเบิกไพร

วันอาทิตย์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนแล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๒๕ น. พระยาสุรินทรฤาไชย และข้าราชการ จังหวัดกาญจนบุรี ที่ตามมาส่งเสด็จได้กราบทูลลากลับ เวลา ๗.๓๐ น. ปรอท ๗๖ ฟ. วันนี้อากาศครึ้ม นายอำเภอท่ามะกาจัดคนนำทางมาแทนคนที่มาจากจังหวัดกาญจนบุรี วันนี้ทรงประชวรเป็นไข้อีก แต่พระอาการไม่มากนัก ปรอทร้อนเพียง

๑๐๐ ฟ. เวลา ๗.๓๒ น. ออกจากหาดที่ประทับแรมตำบลท่าเรือพระแท่น เวลา ๗.๔๒ น. ถึงบ้านเกาะจิก เวลา ๗.๕๐ น. ถึงบ้านครก ทางฝั่งซ้ายมีวัดชื่อวัดบ้านครก เรือพระที่นั่งผ่าน มีพระสงฆ์สวดชยันโต เวลา ๗.๕๖ น. ถึงบ้านท่ากระทุ่มน้อย ทางฝั่งขวามีวัดชื่อวัดกระทุ่มน้อย เวลา ๘.๐๖ น. ถึงบ้านท่ามะกา มีโขดทรายอยู่ทั้งสองฟาก เวลา ๘.๒๕ น. ถึงบ้านหวายเหนียว ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น หลังหาดเข้าไปเป็นที่ว่าการอำเภอท่ามะกา เวลา ๘.๓๖ น. ถึงเกาะน้ำเชี่ยว อยู่ชิดทางฝั่งซ้าย เป็นเกาะทราย และมีหาดยื่นออกมาไกล เวลา ๘.๔๐ น. ถึงบ้านวังทอง เวลา ๘.๕๘ น. ถึงบ้านท่าหว้า มีฝนตกปรอย ๆ เวลา ๙.๑๗ น. ถึงบ้านพงตึก เรือต้องเดินชิดทางฝั่งขวามาก และถ้าเลี้ยวไม่ตรงตามร่องจะเสียเวลาติด เวลา ๙.๓๑ น. ถึงบ้านปากบาง ทางฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่ ใต้หาดลงไปมีศาลเจ้าเป็นตึกหลัง ๑ ถัดศาลเจ้าลงไปถึงวัดปากบาง เวลา ๙.๔๑ น. ถึงบ้านลูกแก ทางฝั่งซ้ายมีตลาดใหญ่เท่าที่ตำบลท่าเรือพระแท่น เวลา ๙.๕๔ น. ถึงบ้านบางวาน เวลา ๑๐.๒๐ น. ถึงบ้านลาดบัว ทางฝั่งซ้ายมีวัดชื่อวัดโกสินราย ทางฝั่งขวามีวัดชื่อวัดลาดบัว เวลา ๑๐.๒๘ น. มีฝนตกอยู่พักหนึ่งก็หาย เวลา ๑๐.๓๖ น. ถึงตำบลบางพัง พอพ้นตำบลบางพังเป็นเขตอำเภอท่ามะกากับอำเภอบ้านโป่ง เวลา ๑๐.๔๒ น. ถึงตำบลท่าผา เป็นเขตอำเภอบ้านโป่ง เวลา ๑๑.๐๓ น. ถึงตำบลปากแรดทางฝั่งซ้ายเป็นหาดทรายใหญ่ ใต้หาดลงไปเป็น

ค่ายหลวงบ้านโป่ง เวลา ๑๑.๑๙ น. ถึงด่านภาษีไม้บ้านโป่ง ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายใหญ่ เป็นที่ ๆ เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งเมื่อขาขึ้นจากตำบลบ้านโป่งไปถึงที่ประทับแรมหวายเหนียว โดยเรือยนต์จูง ๕ ชั่วนาฬิกา ๕ นาที ขาล่องโดยแจวและถ่อกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๔๗ นาที เวลา ๑๑.๔๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมที่หาดทรายฝั่งซ้ายตำบลเบิกไพร ทางฝั่งตรงข้ามมีศาลเจ้าเบิกไพร มีพระบำรุงบุรีราช นายอำเภอกับพวกกรมการ และมีนักเรียนทั้งหญิงชายมาตั้งแถวรับเสด็จ เวลา ๑๖.๔๘ น. เสด็จขึ้นให้นักเรียนทั้งชายหญิงและผู้ถวายของเฝ้า ของถวายมีไข่และของอื่น ๆ แล้วเสด็จข้ามฟากไปศาลเจ้าเบิกไพร เวลา ๑๗.๔๕ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำประทานของแก่นายอำเภอและกรมการ และมีการเล่นทะแยมอญ แอ่วลาว และฉันท์ คอนเสิตถวาย และมีการออกร้านของรับประทาน กับทางคณะกรมการยังได้จัดการให้มีผ้าป่า เมื่อภายหลังจุดดอกไม้เพลิงแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านายเสด็จไปทรงทอดผ้าป่า เวลา ๒๒.๐๐ น. เศษเลิกการเล่น วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๗ ฟ.

จากเบิกไพรมาจังหวัดราชบุรี

วันจันทร์ที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือแล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๓๔ น. ปรอท

๑๗ พ. นายอำเภอบ้านโป่งได้จัดคนนำทางมาแทนคนที่มาจากท่าเรือ แล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๗.๔๐ น. ออกจากที่ประทับแรมตำบลเบิกไพร มีกรมการอำเภอมาส่งเสด็จ เวลา ๗.๕๒ น. ถึงปากลัดคุ้งพยอมตอนบน ปากคุ้งอยู่ทางฝั่งขวา แต่บัดนี้ตื้นเป็นทราย เวลา ๘.๐๐ น. ถึงปากลัดคุ้งพยอมตอนล่าง เวลา ๘.๐๗ น. ถึงบ้านท่าอิฐ เวลา ๘.๑๙ น. ถึงบ้านเครชุม อยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาตรงกันข้ามเรียกว่าบ้านม่วง เวลา ๘.๓๓ น. ถึงบ้านหัวหิน เวลา ๘.๔๖ น. ถึงบ้านวังมะนาว เป็นเขตระหว่างอำเภอบ้านโป่งกับอำเภอโพธาราม เวลา ๘.๕๖ น. ถึงบ้านหม้อ เวลา ๙.๑๗ น. ถึงบ้านยางลาว ทางฝั่งซ้ายเป็นคลองเรียกว่าคลองตาคด เวลา ๙.๑๗ น. ถึงบ้านคงคา เวลา ๙.๓๘ น. ถึงบ้านโพธาราม เวลา ๙.๔๖ น. ถึงที่ว่าการอำเภอโพธาราม อยู่ทางฝั่งซ้าย ใต้ที่ว่าการอำเภอลงไปเป็นค่ายหลวงอำเภอโพธาราม เวลา ๙.๕๔ น. ถึงบ้านใหม่ ทางฝั่งซ้ายใต้วัดลงไปมีคลองเรียกว่าคลองบ้านใหม่ เวลา ๑๐.๐๗ น. ถึงวัดปราสาท อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๒๒ น. ถึงบ้านบางแขยง เวลา ๑๐.๔๕ น. ถึงบ้านบางตะโหนด เวลา ๑๐.๕๒ น. ถึงบ้านสามถะ ทางฝั่งซ้ายมีคลองชื่อคลองมะขาม เวลา ๑๑.๐๗ น. ถึงบ้านเจ็ดเสมียน แลเห็นสถานีรถไฟอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงบ้านช่องน้อย เวลา ๑๑.๒๒ น. ถึงบ้านช่องใหญ่ เป็นเขตอำเภอโพธารามติดต่อกับเขตอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เวลา ๑๑.๒๖ น. จอดเรือที่ตำบลวัดบ้านช่องใหญ่ทางฝั่งซ้าย เจ้าอาวาสที่วัดนี้ ชื่อ หงวน ลงมาเฝ้า และ

ทรงถวายวัตถุปัจจัยแก่วัด เพราะเป็นวัดซึ่งแต่ก่อน ๆ เคยเสด็จมาแวะประทับพัก และทรงคุ้นเคยกับพระอธิการหนูวัดนั้นมาแต่เดิม แต่บัดนี้ถึงมรณภาพเสียแล้ว และพระหงวนบัดนี้ก็เป็นหลานท่านอธิการหนูนั้นด้วย โปรดเกล้า ฯ ให้ตัดไม้ไผ่ยงจากที่วัดนี้ ๒ ลำ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๔ ฟ. เวลา ๑๒.๐๔ น. ออกจากตำบลวัดบ้านซ่องเดินทางต่อไป เวลา ๑๒.๑๘ น. ถึงคลองบ้านซ่อง อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๒.๒๓ น. ถึงบ้านคลองโพ อยู่ทางฝั่งซ้าย ส่วนทางฝั่งขวา เรียกว่า บ้านท่าเสา เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงบางกระ เวลา ๑๒.๔๘ น. ถึงบ้านกล้วยอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๓.๐๖ น. ถึงบางสองร้อย เวลา ๑๓.๒๐ น. ถึงบ้านโคกหม้อ อยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาเรียกว่าบ้านหลุมดิน เวลา ๑๓.๓๖ น. ถึงตำบลเตาปูน มีผู้ตั้งเตาเผาปูนมากที่ตำบลนี้ เวลา ๑๓.๔๖ น. ถึงวัดอมรินทราราม อยู่ทางฝั่งซ้าย ใต้วัดลงมาเป็นเขตของกองพลทหารบกที่ ๔ ราชบุรี เวลา ๑๔.๐๐ น. ผ่านหน้ากองพลทหารบกที่ ๔ ราชบุรี มีกองทหารตั้งแถวรับเสด็จ เวลา ๑๔.๐๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบแพที่พักหน้าตำหนักผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ เวลา ๑๖.๔๘น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อไปที่ตำหนักภาณุราช โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูป เวลา ๑๗.๔๕ น. เสด็จกลับ ระยะทางเวลาขาล่องจากเบิกไพรมาราชบุรี ๕ ชั่วนาฬิกา ๔๗ นาที วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๐ ฟ. หนาวที่สุด ๗๘ ฟ.

จากจังหวัดราชบุรีมาจังหวัดสมุทรสงคราม

วันอังคารที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือแล้วเตรียมการออกเรือ วันนี้เรือกลไฟมาจากกรุงเทพ ฯ มาคอยรอจูงเรือต่อไป แล้วได้จัดการเอาเรือที่กองพลทหารบกที่ ๔ เอาไปใช้ราชการในการเสด็จไทรโยค พวกเรือกลไฟล่วงหน้ามากรุงเทพ ฯ ก่อน คงเหลือแต่กระบวนเรือในพระองค์ และเรือกลไฟจูง ๓ ลำ เรือยนต์ ๒ ลำ กับเรือเล็กสำหรับประจำเท่านั้น เวลา ๗.๑๐ น. ปรอท ๘๐ ฟ. ออกเรือจากหน้ากองพลทหารบกที่ ๔ มีกองทหารม้าตั้งแถวส่งเสด็จ เวลา ๗.๓๒ น. จอดเรือ ณ สถานที่ของพระองค์ที่ตำบลบ้านไร่ เพื่อให้คนรับประทานอาหาร เวลา ๘.๑๐ น. ออกจากที่นั้นเป็นกระบวนเรือจูงไปโดยเรือกลไฟล่องลงมาตามแม่น้ำ เวลา ๙.๓๒ น. ถึงตำบลบางนกแขวก ซึ่งเป็นเขตแดนจังหวัดราชบุรีกับจังหวัดสมุทรสงคราม เวลา ๙.๓๖ น. ถึงปากคลองบางนกแขวกอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๙.๕๔ น. ถึงที่ว่าการอำเภอบางคณฑี อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงที่ว่าการอำเภออัมพวา อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๐๘ น. ถึงวัดช่องลม มีเรือกลไฟของผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงครามมาคอยนำเสด็จ เวลา ๑๑.๑๕ น. จอดเรือพระที่นั่งที่หน้าตำหนักภาโณทยานทางฝั่งขวาเหนือวัดพวงมาลัย ทางฝั่งซ้ายตรงข้ามเป็นที่ว่าการจังหวัดสมุทรสงคราม ระยะเวลาจากตำบลบ้านไร่ จังหวัดราชบุรี ถึงตำหนักภาโณทยาน จังหวัดสมุทรสงคราม

โดยเรือกลไฟจูง ๓ ชั่วนาฬิกา ๕ นาที เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแล้วเสด็จขึ้นให้กรมการจังหวัดเฝ้า และให้นายนาวาเอก พระนเรนทรบดินทร์ (ฟื่น สิทธิสาริบุตร) รั้งผู้บัญชาการกรมทหารเรือชายทะเล กับ นายนาวาตรี หลวงมหาปราบ ผู้บังคับการกองโรงเรียนพลทหารเรือที่ ๑ มาเฝ้าด้วย เวลาเที่ยงผู้ว่าราชการจังหวัดได้เทียบเครื่องเสวยมาถวาย เวลาบ่ายเสด็จขึ้น มีผู้นำของมาถวาย มีมะพร้าว, ผัก, ไข่, และของสดต่าง ๆ และประทานของแจกแก่ข้าราชการและผู้ถวายของ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จขึ้นให้ภรรยาข้าราชการจังหวัดเฝ้า และทูลเกล้า ฯ ถวายของ โปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกให้ทั่วกัน เวลา ๑๗.๒๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ไปประพาสปากอ่าว เวลา ๑๘.๒๕ น. เสด็จกลับ แล้วเสด็จไปที่วัดพวงมาลัย มีพระสวดมงคลสูตรถวาย ทรงถวายวัตถุปัจจัยเพื่อปฏิสังขรณ์วัด และถวายเสมาพระรูปแก่พระสงฆ์ทุกองค์ แล้วนำเสด็จไปทอดพระเนตรโบสถ์ เวลาค่ำ พระสินธุชลสงครามนำโขนมาเล่นถวาย โรงปลูกในเรือใหญ่ทอดสมอกลางน้ำ และที่วัดพวงมาลัยมีการจุดดอกไม้เพลิงถวาย จนเวลา ๒๒.๐๐ น. เศษ โขนเลิก วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๐ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

คงแรมจังหวัดสมุทรสงคราม

วันพุธที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๗.๒๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ไปกองโรงเรียนพลทหารเรือที่ ๑. เสร็จแล้วเสด็จ

ตรวจการฝึกหัด และสถานที่กองโรงเรียน มีนายนาวาเอก พระนเรนทรยคินทร์รั้งผู้บัญชาการกรมทหารเรือชายทะเล มาคอยรับเสด็จด้วย เมื่อทรงตรวจการเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปหมู่และรูปสถานที่แล้วประทานของแจกแก่ทหาร เวลา ๘.๔๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์แล่นขึ้นไปประพาสตลาดอัมพวาโดยทางคลองผีหลอก แล้วเสด็จขึ้นไปประทับที่ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตครู่หนึ่ง ประทานของแจกแก่ผู้ที่ทรงคุ้นเคย เวลา ๑๐.๔๐ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ มีผู้ใหญ่บ้านนำมะพร้าวอ่อนและยาจืดมาทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานเหรียญให้ แล้วเสด็จกลับโดยเรือยนต์ ออกปากคลองอัมพวาทางแม่น้ำมาตำหนักภาโณทยาน เวลา ๑๒.๓๐ น. เสด็จจากเรือพระที่นั่งขึ้นประทับที่ตำหนักภาโณทยาน มีผู้นำของมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานของแจกให้แก่ข้าราชการและผู้ถวายของ เวลา ๑๗.๐๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ลงไปตามแม่น้ำ เสด็จขึ้นที่วัดบ้านแหลม ทรงนมัสการประพุทธรูปอันเป็นสำคัญในโบสถ์นั้น เวลา ๑๘.๓๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำพระสินธุชลสงคราม นำโขนมาเล่นถวายอีก เวลา ๒๓.๐๐ น. เลิก ปรอทวันนี้ร้อนที่สุด ๘๙ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากจังหวัดสมุทรสงครามมาบางยาง

วันพฤหัสบดีที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๕ น. ปลุกคนประจำเรือ แล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๔๗ น. ปรอท ๗๙ ฟ. เตรียมการออกเรือ เวลา ๗.๕๐ น. ออกเรือจากที่ประทับแรมหน้าตำหนักภาโณทยาน โดยการพ่วงเรือกลไฟขึ้นมาตามลำแม่น้ำ และพระสงฆ์ที่วัดพวงมาลัยสวดชยันโตถวาย เวลา ๘.๔๕ น. จอดที่ตำบลสวนหลวงทางฝั่งขวา แล้วเสด็จขึ้นทอดพระเนตรการทำหม้อตาลที่โรงทำหม้อหลวง เมื่อเสร็จการทอดพระเนตรแล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง พระสินธุชลสงครามได้ทูลเชิญเสด็จไปประพาสสวน เวลา ๙.๑๐ น. ออกเรือพระที่นั่งไปบ้านพระสินธุชลสงคราม เวลา ๙.๒๕ น. จอดเรือที่หน้าบ้านพระสินธุชลสงคราม แล้วเสด็จขึ้นประพาสสวน เวลา ๙.๕๕ น. เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง แล้วออกเรือเดินทางขึ้นมาตามลำน้ำ ในระหว่างที่เสด็จขึ้น ตามบ้านคนมีตั้งที่บูชาถวาย และบางวัดมีพระสวดชยันโตถวายด้วย เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงปากคลองบางนกแขวก เรือเดินในคลองบางนกแขวก เวลา ๑๑.๒๘ น. ถึงประตูน้ำบางนกแขวก พระยาสมุทรศักดารักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดและข้าราชการบางคนตามเสด็จมาส่งถึงที่นี่ มีผู้ใหญ่บ้านในตำบลนี้นำมะพร้าวอ่อนและของอื่น ๆ มาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานของให้ และพระยา

สาครคณาภิรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครมารับเสด็จ และนำส้มโอและปลาของพระยามหินทรเดชานุวัตรมาถวาย เวลา ๑๑.๕๑ น. ถึงหลัก ๘ เวลา ๑๒.๐๙ น. ถึงที่ว่าการอำเภอดำเนินสะดวกซึ่งเป็นแขวงจังหวัดราชบุรี เวลา ๑๒.๒๕ น. ถึงหลัก ๗ เวลา ๑๒.๔๗ น. ถึงหลัก ๖ เวลา ๑๓.๓๕ น. ถึงหลัก ๕ เป็นเขตแดนต่อแดนจังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสงคราม เวลา ๑๔.๐๕ น. ถึงหลัก ๔ เวลา ๑๕.๒๓ น. ถึงหลัก ๑ เวลา ๑๕.๓๘ น. ถึงประตูน้ำบางยาง เวลา ๑๖.๑๔ น. จอดเรือพระที่นั่งที่หน้าวัดบางยาง ซึ่งทางจังหวัดสมุทรสาครทำไว้รับเสด็จทางฝั่งซ้ายของคลอง เป็นเขตของอำเภอสามพรานจังหวัดนครไชยศรี ทางฝั่งขวาเป็นเขตของอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร มีกรมการอำเภอมารับเสด็จ และพระสงฆ์ที่วัดบางยางสวดชยันโตถวาย และมีผู้ใหญ่บ้านและนายอำเภอนำของสดมาถวาย แล้วโปรดเกล้าฯ ประทานของแก่ข้าราชการและผู้ถวายของ เวลา ๑๓.๓๐ น. โปรดเกล้าฯ นิมนต์พระสงฆ์ในวัดนั้นมาเจริญพระพุทธมนต์ แล้วทรงถวายวัตถุปัจจัยทั่วกัน วันนี้เดินทางด้วยเรือกลไฟจูง ๗ ชั่วนาฬิกาเศษ เดินในประตูน้ำ ๓ ชั่วนาฬิกา ๑๐ นาที วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๗ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากบางยางมากรุงเทพฯ

วันศุกร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนตื่น

แล้วให้จัดการรับประทานอาหารเช้า เวลา ๗.๕๐ น. นายอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาครนำของสดมาถวาย เวลา ๘.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ. เวลา ๘.๐๕ น. ออกเรือจากวัดบางยางเดินกระบวนโดยเรือจูง ออกจากปากคลองบางยางเข้าแม่น้ำท่าจีน เวลา ๘.๒๕ น. เข้าคลองภาษีเจริญนอก มีผู้นำของสดและมะพร้าวมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานของแจก เวลา ๘.๕๕ น. ออกจากประตูน้ำภาษีเจริญนอก เวลา ๙.๑๓ น. ถึงหลัก ๖ เวลา ๙.๒๒ น. ถึงคลองกระทุ่มแบน เวลา ๙.๒๖ น. ถึงที่ว่าการอำเภอกระทุ่มแบนอยู่ทางขวามือเมื่อมานี้ เวลา ๙.๔๖ น. ถึงหลัก ๕ เวลา ๑๐.๒๐ น. ถึงหลัก ๔ เวลา ๑๐.๒๙ น. ถึงบ้านหนองแขมที่เป็นเขตแดนอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาครกับอำเภอหนองแขม จังหวัดธนบุรี เวลา ๑๐.๓๐ น. จอดเรือที่หนองแขมทางขวามือ เพื่อให้คนในกระบวนเสด็จไปดูงานพระพุทธบาทที่วัดหนองแขม เวลา ๑๑.๒๑ น. ออกเรือเดินทางต่อไป เวลา ๑๑.๓๒ น. ถึงที่ว่าการอำเภอหนองแขม เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๙๐ ฟ. เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงเขตแดนต่อระหว่างอำเภอหนองแขมกับอำเภอภาษีเจริญ เวลา ๑๒.๔๕ น. ถึงหลัก ๑ เวลา ๑๒.๔๙ น. ถึงที่ว่าการอำเภอภาษีเจริญ เวลา ๑๓.๑๓ น. ถึงประตูน้ำภาษีเจริญตอนใน พระยาสาครคณาภิรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครมาส่งถึงที่นี้ แล้วลดเพดานเรือพระที่นั่งทั้ง ๒ ลำลง เพื่อลอดสะพานเจริญพาสน์ เวลา ๑๓.๒๕ น.

ออกจากประตูน้ำ แล่นมาตามคลองบางกอกใหญ่ เวลา ๑๓.๕๘น. ออกจากคลองบางกอกใหญ่แล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำ เวลา ๑๔.๐๕ น. เทียบท่าราชวรดิษฐ์ และมีข้าราชการกระทรวงทหารเรือมารับเสด็จ แล้วเสด็จประทับรถยนต์พระที่นั่งไปยังวังบูรพาภิรมย์ ระยะเวลาเดินทางในวันนี้จากวัดบางยางถึงท่าราชวรดิษฐ์ ๕ ชั่วนาฬิกา ๙ นาที เดินในประตูน้ำ ๔ ชั่วนาฬิกา ๙ นาที รวมการเสด็จในคราวนี้เป็นเวลา ๓๑ วัน

ในการเสด็จคราวนี้ กระบวนเสด็จมี ๑. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตรมงคล ๒. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ๓. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ ๔. หม่อมเจ้าหญิงรำไพประภา ๕. หม่อมเจ้าอาภัสสรวงศ์ ๖. หม่อมเจ้าพีรพงศ์ภาณุเดช ๗. หม่อมเจ้าหญิงวิลัยกัญญา และหม่อม ข้าหลวง มหาดเล็กตามหน้าที่ ส่วนนายทหารที่ตามเสด็จในกระบวน ๑. นายร้อยเอก หลวงพิทักษ์ภูเบนทร์ นายทหารคนสนิทจเรทหารทั่วไป ๒. นายร้อยเอก หลวงประดิษฐ์ภาพฉายาลักษณ์ กรมแผนที่ทหารบก ๓. นายร้อยโทแก้ว บำรุงชีพ แพทย์ประจำพระองค์ ๔. นายเรือโท เหลียง สุนาวิน นายธงผู้กำกับราชการทหารเรือ และได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงทหารเรือจัดเรือไปคอยรับเสด็จที่บ้านโป่งตามกระบวนที่กล่าวแล้วนี้ นายนาวาโท พระนรินทรรังสรรค์ เลขานุการจเรทหารทั่วไปเป็นผู้กำกับกระบวน

นายนาวาตรี หลวงอรณพนาวาณัติ เป็นผู้บังคับการเรือกลและเรือแจวพาย นายเรือตรี กล้าย เสตะจันทร์ ประจำเรือพระที่นั่งหยั่งใจถูก นายเรือตรี เหม วัชระเหม ประจำเรือพระที่นั่งหยอดไนยนา นายเรือโท อั้น สุวรรณภานุ แพทย์ประจำกระบวนทหารเรือ เรือพระที่นั่งทั้ง ๒ ลำ มีจ่าประจำลำละ ๒ นาย พลทหารลำละ ๘ นาย ส่วนเรือ ข. ชาวมีจ่าลำละนาย ๑ พลทหารลำละ ๘ นาย สมทบกับเรือในกระบวนทหารบกกองพลที่ ๔ ซึ่งมีนายพลตรี หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ เป็นผู้บัญชาการกระบวน รับเสด็จที่ท่าเรือตำบลบ้านโป่ง เวลาเช้าวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม
๒๖๓ ถนนพระราม ๖ สะพานอุรุพงษ์ ซอย ๒ พระนคร
นายรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๙๗

